

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN
İKTİSADİ BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 1998-2011
DÖNEMİ SEKTÖREL ANALİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRAH GÜNEŞ

TEZ YÖNETİCİSİ

YRD. DOÇ. DR. ERKAN TOKUCU

KARS-2012

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Emrah GÜNEŞ'in yüksek lisans tezi olarak hazırladığı "Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi: 1998-2011 Dönemi Sektörel Analiz" adlı bu çalışma, yapılan tez savunma sınavı sonunda jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği uyarınca değerlendirilerek .....*2y. birliği*..... ile kabul edilmiştir.

...../...../2012

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmzası

Başkan	: <i>Doç. Dr. Aslem Üzümcü</i>	<i>[İmza]</i>
Üye	: <i>Yrd. Doç. Dr. Ferkan Tokucu</i>	<i>[İmza]</i>
Üye	: <i>Yrd. Doç. Dr. Alpaslan Yöce</i>	<i>[İmza]</i>
Üye	:	.....

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../...../.....
gün ve ...../..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../2012

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
TABLO LİSTESİ	IX
ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜME VE BÜYÜME MODELLERİ

1.1. İktisadi Büyüme: Tanımı ve Temel Kavramlar	3
1.1.1. İktisadi Büyümenin Tanımı	3
1.1.2. İktisadi Büyümenin Kaynakları	4
1.1.3. İktisadi Büyüme Modelleri	6
1.1.3.1. Klasiklerin Büyüme Yaklaşımları	6
1.1.3.2. Marksist Büyüme Yaklaşımı	8
1.1.3.3. Rostow'un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımı	9
1.1.3.4. Harrod-Domar Büyüme Modeli	12
1.1.3.5. Neoklasik Büyüme Modeli	14
1.1.3.6. İçsel Büyüme Modelleri	16

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1980 SONRASI İKTİSADİ BÜYÜME VE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

2.1. Türkiye'de 1980 Öncesi Dönemde Büyüme ve Dış Ticaret	19
2.1.1. Türkiye'de 1923-1950 Döneminde Büyüme ve Dış Ticaretin Gelişimi	19

2.1.2. Türkiye’de 1950-1960 Döneminde Büyüme ve Dış Ticaretin Gelişimi	25
2.1.3. Türkiye’de 1963-1980 Döneminde Büyüme ve Dış Ticaretin Gelişimi	29
2.2. Türkiye’de 1980 Sonrası Büyüme ve Dış Ticaretin Gelişimi	35
2.2.1. Türkiye’de 1980 Sonrası Büyüme ve Neoliberal Ekonomi Politikaları	35
2.2.2. Türkiye’nin 1980-2011 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi	45
2.2.3. Türkiye’nin 1980-2011 Döneminde Dış Ticaretinde Görülen Sektörel ve Yapısal Değişimler	49
2.2.3.1 Türkiye’nin İhracatında Görülen Yapısal Değişimler	49
2.2.3.2 Türkiye’nin İthalatında Görülen Yapısal Değişimler	53
2.2.4. Türkiye’nin Dış Ticaretinin Ülkelere Göre Dağılımı	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1998 SONRASI İHRACATA DAYALI BÜYÜMENİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. İhracata Dayalı Ekonomik Büyüme İle İlgili Ampirik Çalışmalar.....	62
3.2. Türkiye Ekonomisinde Sektörel Esaslı İhracata Dayalı Büyüme: 1998-2011 Dönemi Analizi.....	66
3.2.1. Yöntem ve Bulgular	66
3.2.2. Durağanlık ve Birim Kök Testleri.....	67
3.2.3. Johansen Eş Bütünleşme Analizi	68
3.2.4. Granger Nedensellik Analizi	69
3.2.5. Ekonometrik Analizden Elde Edilen Bulguların İktisadi Gerekçeleri	69
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	79
KAYNAKLAR.....	81
EKLER.....	90
ÖZGEÇMİŞ.....	103

ÖZET

İktisadi büyümenin temel kaynaklarından birisi dış ticarettir. Birçok ülke ihracata dayalı bir büyüme stratejisini benimseyerek reel büyüme oranlarını arttırmayı hedeflemektedir. Bu stratejinin başarı şansı her şeyden önce uluslararası piyasalarda rekabet gücü yüksek sektör ve ürünlere bağlıdır. Teknolojide meydana gelen gelişmeler ihracatçı sektörleri daha sıkı rekabetle karşı karşıya bırakmakta ve bu rekabette önde olan ülkeler dış ticaret bağlamında kazançlı çıkmaktadır. Dış ticaret sadece iktisadi büyüme üzerinde değil aynı zamanda cari açık bağlamında finansal istikrar açısından da oldukça önem arz eder. Cari açığı her geçen gün artan ve bu açığın finansmanında problemlerle karşılaşan ülkeler kısa süre içerisinde finansal açıdan istikrarsızlığa doğru sürüklenmekte ve dış ticarettten elde ettikleri kazançlar giderek azalabilmektedir.

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dışa açık ihracata dayalı büyüme stratejisi kabul edilmiş ve çeşitli kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla ihracat yapan sektörler teşvik edilerek uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek bir ekonomik yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde, ihracatın iktisadi büyüme üzerindeki etkisi sektörel bazda analiz edilmiştir. Çalışmada 1998-2011 dönemi, ISIC R3 ve BEC sınıflamasına ait dış ticarete en fazla ağırlığı olan beş kalemden oluşan veriler kullanılmıştır ki verilerin bu şekilde seçilmesi bu çalışmayı dış ticaret – iktisadi büyüme ilişkisini analiz eden diğer çalışmaların çoğundan ayırmaktadır.

Analizin ampirik uygulamasında Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. ISIC R3 verileri, uzun dönem Johansen Eşbütünleşme analizine göre uzun dönemde etkili olmadığı için kısa dönem analizine bakılmamıştır. BEC sınıflaması içerisinde seçilen ilk beş kalemden sadece iki kaleme ait verilerin uzun dönemde iktisadi büyüme üzerinde pozitif, istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak bu iki kalemin iktisadi büyüme üzerinde Granger bir nedenselliğe sahip olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kavramalar: Net İhracat, Büyüme, Sektörel Analiz, Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik, Türkiye.

ABSTRACT

Foreign trade is among the main sources of the economic growth. Many countries around the World aim to improve the ratio of real growth by adopting the export-led growth strategy. The chance of this strategy depends, first of all, on the high competitive products and sectors in the international markets. Developments in technology increase competition in export sectors, and countries that have high technology get the better of foreign trade. The importance of foreign trade is related not only to economic growth but also to financial stability. Countries in which there is an increasing current account deficit and a problem of financing of deficit are dragged to economic instability in short time. In addition, these countries may gradually lose the gains obtained from foreign trade.

The export-led growth strategy was accepted in Turkey in the early 1980s, and for this, many structural and institutional arrangements were made by the governments. In this context, it was aimed to create an economy that may compete in the international markets by encouraging firms in the export sector. In this study, the effects of export on the economic growth were analyzed. The time period is between 1998 and 2011, and data that belong to the ISIC REV 3 and BEC Classification and have the first five biggest shares on foreign trade were selected as dataset. Choosing these data distinguish this study from other studies that analyze the relationship between foreign trade and the economic growth.

In empiric application, Johansen Cointegration, and Granger Causality tests were applied. Because the data of ISIC REV 3, according to Johansen Cointegration test, are not effective in the long run, these data were not analyzed in the short run. The selected first items in the BEC Classification were also tested, and it was observed that only two items of the first five items have statistically significant effects on the economic growth. However, it was observed that these two items have not any Granger causality on economic growth in Turkey.

Key Words: Net Export, Growth, Sectoral Analysis, Johansen Cointegration, Granger Causality, Turkey.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın belirlenmesinde ve tamamlanmasında destek ve yardımlarını asla esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Erkan TOKUCU'ya, Doç. Dr. Adem ÜZÜMCÜ'ye, Yrd. Doç. Dr. Alpaslan YÜCE'ye, Doç. Dr. Ercan SARIDOĞAN'a, Yrd. Doç. Dr. Murat TAŞDAN'a ve Öğr. Gör. Murat AYKIRI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca; çalışmam boyunca benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen sevgili annem ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

Emrah GÜNEŞ
Kars 2012

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey-Fuller
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BEC	: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Dayalı Geniş Ekonomik Gruplara Göre Sınıflama
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DP	: Demokrat Parti
EKK	: En küçük kareler yöntemi
EURO	: Avrupa Birliğinin Para Birimi
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISIC R3	: Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması, Revize 3
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
KBGSMH	: Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KPSS	: Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin
MWALD	: Granger Nedensellik Wald

OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
OVP	: Orta Vadeli Program
PP	: Phillips-Perron
SEDEFED	: Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu ve Sektörel Dernekler Federasyonu
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
VAR MODELİ	: Vektör Otoregresyon
VEC	: Vektör Hata Düzeltme Modeli
VECM	: Vektör Hata Düzeltme Mekanizması
X1	: Bitkisel Ürünler; Bostan, Meyve Ve Sebze
X2	: Giyim Eşyası (Kürk Hariç)
X3	: Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri
X4	: Demir-Çelik Ana Sanayi
X5	: Motorlu Kara Taşıtları Ve Motorları
X-M	: Net İhracat Değeri
Y	: GSYİH
Z1	: Sanayi İçin İşlem Görmüş Hammaddeler
Z2	: Taşımacılık Araçlarının Aksam Ve Parçaları
Z3	: Dayanıklı Tüketim Malları
Z4	: Yarı Dayanıklı Tüketim Malları
Z5	: Dayanıksız Tüketim Malları

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1 : Bazı Ülkelerin Yaklaşık Olarak Kalkış Tarihleri	10
Tablo 1.2 : Büyüme Modelleri ve Başlıca Özellikleri	11
Tablo 2.1 : 1923-1950 Döneminde GSYİH'nin Gelişimi	20
Tablo 2.2 : 1923-1950 Dönemi Sektörlerin GSYİH Payının Gelişimi (%)	22
Tablo 2.3 : 1923-1950 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)	23
Tablo 2.4 : 1950-1960 Döneminde GSYİH'nin Gelişimi	25
Tablo 2.5 : 1950-1960 Dönemi Sektörlerin GSYİH Payının Gelişimi (%)	26
Tablo 2.6 : 1950-1960 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)	28
Tablo 2.7 : 1963-1980 Döneminde GSYİH'nin Gelişimi	31
Tablo 2.8 : 1963-1980 Dönemi Sektörlerin GSYİH Payının Gelişimi (%)	32
Tablo 2.9 : 1963-1980 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)	33
Tablo 2.10 : 1980-2011 Döneminde GSYİH'nin Gelişimi	42
Tablo 2.11 : 1980-2011 Dönemi Sektörlerin GSYİH Payının Gelişimi (%)	43
Tablo 2.12 : 1980-2011 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)	46
Tablo 2.13 : Türkiye'nin İhracatının Sektörel (ISIC Rev 3) Dağılımı: 1980-2011 (Milyon \$ ve %).....	50
Tablo 2.14 : Türkiye'nin İhracatının Geniş Ekonomik Gruplara (BEC) Göre Dağılımı: 1989-2011 (Milyon \$ ve %)	51
Tablo 2.15 : Türkiye'nin İthalatının Sektörel (ISIC Rev 3) Dağılımı: 1989-2011 (Milyon \$ ve %).....	54
Tablo 2.16 : Türkiye'nin İthalatının Geniş Ekonomik Gruplara (BEC) Göre Dağılımı: 1980-2011 (Milyon \$ ve %)	55
Tablo 2.17 : Türkiye'nin İhracat ve İthalatının Faktör Yoğunluklarına Göre Dağılımı (1999-2008, %)	57
Tablo 2.18 : Türkiye'nin İhracat ve İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (1999-2009, %)	59
Tablo 3.1 : (ISIC R3) Sınıflamasına Göre Deflate Edilmiş İhracat ve İthalat Verileri ..	66
Tablo 3.2 : BEC Sınıflamasına Göre Deflate Edilmiş İhracat ve İthalat Verileri.....	67

ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ

Şekil 1.1 : Durağan Durum Dengesi	15
Şekil 1.2 : İçsel Büyüme Modellerinin Türleri ve Varsayımları.....	17
Grafik 2.1 : 1923-1950 Döneminde GSMH Büyüme Oranları (%)	21
Grafik 2.2 : Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (1923 ve 1950 - %).....	22
Grafik 2.3 : 1923-1950 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$, %).....	24
Grafik 2.4 : 1950-1960 Döneminde GSMH'nin Büyüme Oranları	26
Grafik 2.5 : Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (1950 ve 1960 - %).....	27
Grafik 2.6 : 1950-1960 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %).....	29
Grafik 2.7 : 1963-1980 Döneminde GSMH'nin Gelişimi	32
Grafik 2.8 : Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (1963 ve 1980 - %).....	33
Grafik 2.9 : 1963-1980 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %).....	34
Grafik 2.10 : 1980-2011 Döneminde GSYİH'nin Gelişimi.....	43
Grafik 2.11 : Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (1980 ve 2011 - %).....	44
Grafik 2.12 : Sektörlerin İstihdam İçindeki Payı (2002 ve 2011 - %)	44
Grafik 2.13 : 1980-2011 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %).....	47
Grafik 2.14 : 2003-2012 Dönemi İhracat ve İthalatın Gelişimi (Yıllık % Değişme).....	48
Grafik 2.15 : 2000-2011 Dönemi CİB/GSYİH Oranının Gelişimi (%).....	49
Grafik 3.1 : 1923-2011 Dış Ticaret Verileri.....	70
Grafik 3.2 : Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'nin %'si Olarak).....	70
Grafik 3.3 : BEC'e Göre İhracat (1996-2011, .000 \$)	71
Grafik 3.4 : Ürün Çeşitliliği Endeksi.....	72
Grafik 3.5 : Ticarete Uzmanlaşma Endeksi	73
Grafik 3.6 : Sıradanlık Endeksi	73
Grafik 3.7 : Yüksek Düzey Teknolojiye Dayalı İhracat Payı Endeksi	74
Grafik 3.8 : Net Enerji İthalatının Toplam Enerji Kullanımı İçerisindeki Oranı (1980-2010: %)	75
Grafik 3.9 : Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracatın % Dağılımı.....	75
Grafik 3.10 : Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalatın % Dağılımı.....	76
Grafik 3.11 : Toplam Dış Ticaret Hacmi İçinde BEC Sınıflamasına Göre Malların Paylarının Gelişimi (%).....	77

GİRİŞ

İktisadi büyüme konusu ve iktisadi büyüme ile diğer makro ekonomi göstergeler arasındaki etkileşimler ve bu bağlamda dış ticaret ve iktisadi büyüme ilişkisi, geçmişten günümüze önemli bir inceleme konusu olmuş ve iktisat literatüründe önemli bir yer oluşturmuştur. Türkiye 1980 sonrası dönemde dışa açık büyüme modeline geçmiş ve ihracata dayalı büyüme hipotezi çerçevesinde öngörölmüş olan dış ticaret ve büyüme arasındaki pozitif katkılardan yararlanmak istemiştir. Bu dönemde dış ticaret serbestleştirilmiş ve ihracata yönelik sanayi stratejisi benimsenmiştir. Mali piyasaların yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bununla birlikte 1991 sonrasında istikrarlı bir siyasi ve ekonomik ortamın hakim olmaması yapısal sorunların tekrar baş gösterdiği bir sürece girilmesine neden olmuştur. Bu sorunların en önemlileri arasında cari işlemler bilançosu açığı, imalat sanayindeki yatırım eksikliği ve rekabet ortamının oluşturulamaması sayılabilir.

Türkiye’de 1989 sonrası kısa vadeli sermaye girişiyle desteklenen ve ağırlıklı biçimde tüketim malları üretimine dayanan bir büyüme sağlanırken, kamu kesimi finansmanında yaşanan sorunlar iktisadi büyümeyi yavaşlatmıştır. Bu yıllarda iç borçlanmayla birlikte kaynak sorununun yaşanması, ekonomiyi istikrarsız bir iktisadi büyüme kısır döngüsü içine sokmuştur.

Türkiye’de iktisadi büyüme ve sektörel net ihracat arasındaki ilişkiyi konu alan bu çalışmanın amacı sektörel dış ticaret ve büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını ve varsa ilişkinin yönelimini tespit etmektir.

Bu amaçla araştırmanın problemi, amacı, önemi, kapsamı, sınırlılıkları ve yöntemi hakkında kısaca bilgi verilecek olursa;

Araştırmanın Problemi: Sektörel bazlı dış ticaretin Türkiye’nin iktisadi büyümesi üzerinde bir etkisi var mıdır?

Araştırmanın Amacı: Dış ticaret ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki çerçevesinde, Türkiye’nin büyümesi ile dış ticareti arasında dış ticaret verileri doğrultusunda, nasıl bir etkinin oluştuğunu ortaya çıkarmaktır.

Araştırmanın Önemi: İktisadi büyüme ile ilgili yapılan literatür taramalarında dış ticaretin büyüme üzerinde doğrudan, dolaylı, tek ya da çift yönlü nedensellik etkilerinden söz edilmiştir. İktisadi büyüme, ya da gelişmekte olan ülkeler için milli gelir

artışları önem arz ettiği için dış ticaretin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi oldukça önemli olacaktır. Dış ticaret ve büyüme alanında yapılan çalışmalar oldukça fazla olsa da sektörel bazda dış ticaret ve büyüme alanında Türkiye’de yapılan çalışmaların görece az sayıda olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada Türkiye’nin sektörel bazda dış ticaret verileri, ISIC R3 ve BEC sınıflamasına göre alt kalemler itibarıyla incelenmiştir. Sektörel bazlı analizde genele gidilmeden yani tarım, sanayi, madencilik sektörlerini baz almadan; biraz daha detaya inerek sektörel bazlı verilerin alt kalemleri kullanılmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri olarak:

Ho: Sektörel bazda dış ticaretin büyüme üzerine etkisi yoktur.

H1: Sektörel bazda dış ticaretin büyüme üzerine etkisi vardır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları: Araştırmada Türkiye ekonomisi 1998-2011 dönemini kapsamıştır. Mevcut verilerin 1998-2011 yıllarını kapsamasının nedeni 1998 yılı sabit fiyatlarının baz alınmasıdır.

Araştırmanın Yöntemi: Çalışmanın teorik kısmında literatür taraması yapılmıştır. Ekonometrik çalışmada kullanılacak veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan verilerden derlenerek oluşturulmuştur. Araştırmada eşbütünlük, nedensellik ve kısa dönem hata düzeltme modeli uygulanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmuştur. İlk bölümde iktisadi büyümenin tanımı, kaynakları ve genel olarak iktisadi büyüme modelleri ele alınmıştır. Bu çerçevede klasik iktisatçıların büyüme yaklaşımları, Marksist Büyüme Modeli, Rostow’un Yaklaşımı, Harrod-Domar Büyüme Modeli, Neoklasik Büyüme Modeli ve İçsel Büyüme Modeli üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, 1980 öncesi ve sonrası Türkiye’de iktisadi büyüme ve dış ticaretin gelişimi ele alınmıştır. Bu bağlamda 1980 öncesi dönem; 1923-1950, 1950-1960, 1963-1980 alt dönemlerine ayrılarak değerlendirilmiştir. Türkiye ekonomisinde 1980 sonrasında iktisadi büyüme ve dış ticaretin gelişimi ele alınırken Türkiye’nin dış ticaretinin sektörel dağılımı ve ülkelere göre dağılımı da ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

Üçüncü bölüm, çalışmanın literatür ve analiz kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde iktisadi büyüme ve dış ticaretle ilgili yapılan ampirik çalışmalar, ulusal ve uluslararası literatür tanıtılmış ve son olarak 1998-2011 dönemine ait ekonometrik analiz sektörel bazda uygulanmış ve uygulama sonuçları analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜME VE BÜYÜME MODELLERİ

1.1. İktisadi Büyüme: Tanımı ve Temel Kavramlar

1.1.1. İktisadi Büyümenin Tanımı

İktisadi büyüme en genel tanımıyla bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarındaki artışı ya da mal ve hizmet üretimindeki kapasitenin genişlemesini ifade eder (Mere, 2006: 5; Berber, 2006: 13). Mal ve hizmet üretimindeki artış iktisat teorisi içerisinde yer alan büyüme modelleri çerçevesinde incelenirken, üretilen mal ve hizmet miktarındaki artışa ilişkin veriler, daha çok istatistiki çalışmalar ve milli gelir serilerinin hesaplanması sırasında kullanılır (Keçeli, 2007: 3).

Büyüme kavramı yerine bazen gelişme ya da kalkınma kavramları da kullanılmaktadır (Tanrıkulu, 1983: 3). Kibritçiöğlü'na (1998) ve Kaynak'a (2011) göre büyüme bir ülkede belirli bir zaman diliminde üretilen mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin toplamındaki artıştır. Kuznets'e (1973) göre ise büyüme, üretim kapasitesinin teknolojik ilerlemenin de katkısıyla genişlemesini ve nihayetinde uzun dönemde üretilen mal miktarının artışını ifade eder.

Büyüme olgusunu açıklamada kullanılan ölçütler kesin olmamakla beraber uluslararası alanda büyüme konusunda en yaygın kullanılan ölçüt milli gelirdeki artıştır. Nominal milli gelirdeki değişim ve üretim faktörlerinin marjinal gelirlerinin toplamı milli gelirdeki artışı verecektir. Üretim faktörlerini içeren büyüme denklemi aşağıdaki gibi yazılabilir (Üzümcü, 2002: 5-6) :

$$\bar{p}\Delta y = \bar{w}\Delta L + (\bar{q} + \delta)\Delta K + R$$

Δy gayri safi yurtiçi hasıladaki değişim

ΔL işgücü faktöründeki değişimi

ΔK sermaye stokundaki değişimi

$\bar{p}$ ve $\bar{w}$ sırasıyla başlangıç dönemi fiyatlar genel düzeyi ve reel ücret düzeyini

$\bar{q}$ başlangıç döneminde sermayenin reel getiri oranını

δ sermayenin aşınma oranını

R geleneksel girdilerdeki artışla açıklanamayan 'artık' kısmı göstermektedir.

İktisadi büyümeyle ilişkin literatürde yapılan tartışmalardaki temel sorunlardan birisi yüksek gelir grubu ile düşük gelir grubu arasındaki dengesizliktir. Buna göre yüksek gelir gruplarının düşük gelir gruplarını bir basamak olarak kullandıkları ve bu sayede refah düzeylerini yükselttikleri ileri sürülmektedir (Becker vd., 1990: 1). Böyle bir durumun iktisadi büyüme açısından ortaya çıkardığı sorun büyüme sürecinin hızlı ve istikrarlı bir şekilde nasıl gerçekleştirileceğidir (Şimşek ve Kadılar, 2005: 144).

Büyüme sürecinin hızlı ve istikrarlı bir şekilde devam etmesi uluslararası rekabetin getireceği avantaja bağlıdır ve istikrarlı bir büyüme süreci ihracatı daha da arttıracaktır. Ancak bu artış üretim faktörlerindeki verimliliğin artması ve teknolojik yeniliklerle kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasına bağlı olacaktır (Bilgin ve Şahbaz, 2009: 179-180).

1.1.2. İktisadi Büyümenin Kaynakları

İktisadi büyümede birtakım kaynaklara ihtiyaç duyulmuştur. Bununla ilgili klasik iktisatçılardan içsel büyüme teorilerine kadar birçok teori ve modellerle kaynakların neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Modellerde iktisadi büyümenin belirleyicileri olan doğal kaynakların, sermayenin, emeğin ve teknolojinin üzerinde önemle durulmuştur. Sermaye ve işgücü faktörleri, iktisadi büyümedeki artışın en temel belirleyicileri olmuştur (Aykırı, 2008: 6-7).

Yer altı ve yer üstü kaynaklar, ülke ekonomisine katkıda büyük bir paya sahiptir. Akarsular, göller, ormanlar ve toprak gibi doğal faktörler yer üstü kaynaklar için örnek verilebilir. Yer altı kaynaklara ise madenler, yeraltı gazları, yeraltı suları, petrol gibi doğal kaynaklar örnek olarak verilebilir (Ertek, 2006: 4). Doğal kaynakların kullanımı ülkelerin kalkınmasında farklılık gösterebilir. Doğal kaynakları zengin olan ülkeler diğer ülkelere nazaran daha çabuk ekonomik alanda gelişme olanağına sahip olmuşlardır. Fakat sermaye stoku ve teknolojik gelişmenin az olduğu ülkelerde, -petrol gibi- doğal kaynaklara çok zengin sahip oldukları halde gelişmiş ülkelere nazaran büyüme oranları geri kalmıştır (Pekin, 1995: 18). Doğal kaynaklar miktar bakımından sabit olduğu için kıt kaynaklar arasına girmektedir. Bundan dolayı doğal kaynaklar zaman içerisinde israf edilmeden etkin şekilde kullanılmalıdır (Dinler, 1998: 16). Doğal kaynakların gelişen teknolojiyle birlikte çıkartılıp işlenmesi ekonomiye katkıda bulunacaktır. Böylece doğal kaynakların miktarındaki artış üretim miktarını da arttıracaktır (Çelik, 2009: 287).

Sermaye genel anlamıyla diğerk mal ve hizmetlerin üretilmesinde kullanılan mallardır (Ertek, 2006: 4). Türkay'a (1995: 5) göre "*İnsanın, üretimde emeğe yardımcı olarak kullandığı fakat kendileri de üretilmiş olan her şey*" sermayedir. Klasik iktisatçılara göre "*sermaye emek tarafından üretilmiş ve emeğin makine, teçhizat şeklinde somutlaştırılmış ve biriktirilmiş halidir*" (Çelik, 2009: 9). Fabrika, yol, baraj, tesis, her türlü makine, üretim aletleri, araçlar sermayeye örnek olarak verilebilir (Dinler, 1998: 17). Büyüme için sermaye birikiminin önemli olduğunu savunanların yanında bir o kadar da önemli olmadığını savunanlar da vardır. Sermaye birikiminin önemli olduğunu vurgulayanlar için fiziki sermaye ön planda iken daha sonraları beşeri sermaye tanımı ön plana çıkmıştır. Schultz'un (1962) tarihli çalışması ve 1980'li yıllarda Romer (1986) ve Lucas (1988) yaptıkları çalışmalarla birlikte İçsel Büyüme Modelleri geliştirilmiş, bu çerçevede iktisadi büyümenin sağlanmasında beşeri sermayenin ve bilgi sermayesinin önemi vurgulanmıştır (Üzümcü, 2008b: 284).

Emek faktörü fiziksel ve zihinsel insan çabalarının bütünüdür. Bir ülkenin emek gücü, aktif işgücüne dâhil bireylerden oluşmaktadır. Emek faktörünün en önemli unsuru nüfus artışıdır. Gelişmiş ülkelerde nüfus artışı düşük iken gelişmekte olan ülkelerde daha yüksektir. Bunun nedenlerinden birisi gelişmiş ülkelerde sermaye ve teknolojik ilerlemedeki artış hızının daha yüksek olması ve iktisadi büyümede büyük bir paya sahip olmasıdır (Aykırı, 2008: 7).

Teknolojik gelişme en kısa tanımıyla mevcut teknolojiadaki ilerlemedir. Yani teknolojik gelişme ürün üretiminde yeni yöntemler geliştirerek daha iyi ürünlerin üretilmesini sağlamaktır. Böyle bir üretimin uygulamada geçerli olduğu, teoride ise teknolojik gelişmenin geçerli olmadığı görülmektedir. Teknolojik gelişme yukarıda değinilen büyüme kaynaklarına nazaran iktisadi büyümeye daha fazla katkı sağlamaktadır (Üzümcü, 2002: 8-9). Bu bağlamda büyümenin sınırlarını oluşturan kıt kaynaklar, teknolojik gelişmelerle aşılacaktır. Gelişmiş ülkelerin mal ve hizmet üretimlerini arttırmak amacıyla yapılan AR-GE çalışmalarının teknolojinin getirmiş olduğu gelişme ile birlikte iktisadi büyümede önemli gelişmeye neden olduğu bilinmektedir (Üzümcü, 2008b: 284).

Üretim faktörlerinin miktarı iktisadi büyümenin sınırını oluşturan temel unsurlardır. Bunun yanı sıra enerji ve teknolojik gelişme düzeyi de büyümenin sınırları üzerinde etkindir. William S. Jevons, 1865 yılında yayınladığı *Kömür Sorunu* adlı çalışmasında "enerji, iktisadi büyümenin üstündeki nihai kısıtı oluşturur" diyerek kıt

kaynakların ekonomi üzerindeki ilk yorumlarını yapmıştır (Öztürk, 2007: 16). İktisadi büyüme için yapılan faaliyetlerin çevreyi olumsuz etkilemesi iktisadi büyüme için de bir sınırdır (Aslan, 2010: 14-15). İktisadi büyümenin sürekliliği için teknolojik gelişme şarttır. Ancak tüm dünyada iktisadi büyümenin hızının artması enerji kaynaklarını, yer altı ve yer üstü kaynaklarını yetersiz hale getirecektir. Böyle bir durum iktisadi büyümeyi yavaşlatacaktır (Çelik, 2009: 291).

D.H. Meadows, D.L.Meadows, J. Randers, W.H. Behrens'in 1972'de birlikte yazdıkları *Büyümenin Sınırları* adlı kitapta da tüm malların kıt olması, nüfus artışı, sanayinin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak tekniğin ilerlemesi sonucunda çevrenin zarar görmesi iktisadi büyüme için de bir sınır olacaktır. Sonuç olarak sonsuz kaynakların olmaması büyüme için mutlak sınır demektir (Keçeli, 2007: 8-9).

1.1.3. İktisadi Büyüme Modelleri

İktisadi büyüme olgusu, klasik iktisattan günümüze kadar bütün iktisat okulları tarafından incelenen temel olgulardan birisidir. Hem bir ülkenin refah düzeyindeki artışı ifade etmesi hem de diğer ülkeler karşısındaki yerini tayin etmesi iktisadi büyüme konusunu temel inceleme alanlarından birisi yapmıştır. Bir ülkede paylaşılacak pasta ne kadar büyük olursa, pastanın büyümesi büyümenin doğal sonucudur, toplumu oluşturan bireylerin refah düzeyi de o ölçüde yüksek olacaktır. Bu bakımdan büyüme olgusu iktisat politikalarının da merkezinde yer almaktadır. O halde iktisadi büyümenin teorik olarak ele alınması, bu bağlamda tanımlanması, yüksek büyüme oranlarına nasıl ulaşılabileceğinin belirlenmesi ve büyümenin kaynaklarının incelenerek optimum büyüme patikasının belirlenmesi gerekir ki büyüme modelleri ile yapılmak istenen de budur.

1.1.3.1. Klasiklerin Büyüme Yaklaşımları

Adam Smith, Thomas Malthus, David Ricardo ve John S. Mill gibi klasik iktisatçılar iktisadi büyüme sorununu ayrıntılı bir biçimde ele almışlardır. Adam Smith'e göre büyüme işgücündeki ve sermaye stokunda meydana gelen artıştır. Smith, ulusların zenginliğinin fiziksel sermayenin birikmesine, işbölümü ile uzmanlaşmaya ve teknolojik gelişmeye bağlı olduğunu söyleyerek dış ticaretin büyüme üzerindeki öneminden söz etmiştir. Thomas Malthus büyüme konusuna fazla iyimser bakmamaktadır. Malthus'a göre büyümemenin sebebi ise nüfus artışının giderek artması, büyümeyi engelleyecek seviyeye getirmesidir. Böyle bir söylemin arkasında tarım kesimindeki azalan verimler kanunu yatmaktadır. 1870'li

yıllarda marjinalist ekolün ortaya çıkışıyla kıt kaynakların nasıl etkin bir şekilde kullanılacağı iktisadi büyüme için önem arz etmiştir. Modellerin tümünde iktisadi büyümenin gerçekleşmesi için gerekli koşulların neler olduğu üzerinde durulmuştur (Öztürk, 2007: 86-87).

Adam Smith'ten günümüze kadar teorik ve ampirik çalışmalar devam etmektedir. Klasik iktisatçılar, işçiler, kapitalistler ve arazi sahiplerinden oluşan bir iktisadi büyüme modelinde kapitalist ideolojiyi açıklamaya çalışır. Büyüme modelinin daha çok arz yönlü olduğu görülmektedir. Arz yönlü olması ve talep üzerinde fazla durmamaları Klasik İktisatçılar için iktisadi büyümede bir eksiklik olarak ortaya çıkmıştır. Smith'in "Ulusların Zenginliği" kitabında iktisadi büyümenin iki önemli kaynağının olduğu belirtilmiştir. Bunlar üretimde işbölümü ve uzmanlaşma ile sermaye ve tasarruftur. Bunun yanında eğitimin öneminden de bahsetmiştir.

Adam Smith aynı kitabında dış ticaretin iktisadi büyümeyi olumlu etkileyeceğini söyler. Malthus ve Ricardo, nüfus artışı ile birlikte gıda sorununun ortaya çıkacağını ve sonuçta toplumun açlıkla karşı karşıya kalacağını vurgulayarak Adam Smith'in aksine iktisadi büyümedeki refah artışının sürekli devam etmeyeceğini belirtirler (Aydın, 2008: 10-11). Sonuç olarak Klasik Teori A. Smith ve D. Ricardo'nun görüşleri doğrultusunda ülkenin dışa açılması ile birlikte refah düzeyinin artacağını vurgular (Kurt ve Berber, 2008: 60). Malthus'un nüfus teorisinde ise emeğin doğal ücreti ve piyasa ücreti olmak üzere iki fiyatı vardır. Piyasa ücreti emeğin arz ve talebine göre belirlenirken doğal ücret ise nüfus artışının artmasına izin vermeden nesillerin hayatlarını devam ettirmesi için verilen en az geçim ücret haddidir. Ücretlerin en az geçim düzeyinde kalmasına yol açanlar nüfus teorisine göre iktisadi büyüme bu şekilde "Tunç Kanunu'na" bağlıdır (Üzümcü, 2012: 104-105).

Klasik düşünürler arasında teoriye en önemli katkısı Ricardo sağlamıştır. Ricardo, büyüme sorununu, uzun dönemde üretim faktörlerinin hasıladan alacağı payların ne olacağını inceleyerek analiz etmiştir (Kaynak, 2011: 25). Ricardo, kendi modelinde azalan verimler yasasını ön plana çıkarır. Çünkü işgücünde meydana gelen bir azalış veya ücretlerin geçim seviyesine düşmesi ekonomide bir durgunluğa sebep olacaktır. Bundan dolayı Ricardo'ya göre uzun dönemde ekonomi durağan duruma geçer. John Stuart Mill aynı fikirde olmasına rağmen Smith böyle bir sınırın söz konusu olmadığını savunur. Ricardo karşılaştırmalı üstünlükler teorisini

savunarak dış ticaretin sadece mutlak üstünlükleri olan ülkelere değil herkese faydalı olacağını belirtmiştir. Oysa Smith dış ticaretin avantajlı olmasını üretimdeki mutlak avantaja bağlamıştır (Aydın, 2008: 12).

Ghartey (1993: 1145), Klasik ve Neo-Klasik büyüme modellerinde olduğu gibi, ihracat ile büyüme arasında sıkı bir ilişki olduğunu söyler. İhracat ile büyüme arasındaki ilişki bir başka deyişle dış ticaretteki faaliyetler ülke kalkınmasında önemli bir yere sahiptir (Kurt ve Berber, 2008: 60).

1.1.3.2. Marksist Büyüme Yaklaşımı

Marxist Büyüme Modelinde, Karl Marx ekonomiden çok toplum hayatına bakmıştır. Yani toplumların yapısını, anatomisini ve hareket yasalarını belirlemeye çalışmıştır. Ekonomik yapılar toplumların anatomilerini açıklamada bir araç olarak kullanılmıştır. Marxist yaklaşımda sermaye ile emek arasındaki ilişki kapitalizmin ana unsurunu oluşturmaktadır ve kapitalist bir ekonomi sürekli sermaye birikimine bağlıdır (Kaynak, 2011: 42). Marx'ın büyüme modelinde büyümeyi belirleyen sürecin üretim faktörlerinin toplam üründen aldıkları paylardaki değişmeden kaynaklandığını söylemiştir. Marksist Büyüme Teorisi kapitalizmi dinamik bir sistemin bütünü olduğunu kabul ettiği için kapitalistler arasındaki rekabetin hızlı teknik gelişme ve sermaye birikiminin olduğunu tespit etmiştir. Kapitalistlerin ayakta kalabilmeleri için rekabet ortamında emeğin verimliliğini arttırabilmek için makine temin etmelerine ve kullanma becerilerine bağlı olduğunun üzerinde durmuştur. Ancak dikkat edilmesi gereken husus iktisadi büyüme sürecinin yavaşlamaması için kapitalist girişimcilerin kullandıkları sermaye oranının sabit tutulması gereğidir. Sonuç olarak Marksist Büyüme Teorisi büyüme sürecinin devamlı bir dengesizlik içerisinde olacağı ve kapitalizmin kendi içindeki problemlerden dolayı kendi çöküşünü hazırladığını belirtmektedir (Hiç, 1994: 36-37).

Marx modelinin işleyişi daha çok klasik büyüme modeline benzer. Bazı düşünürler Marx modelini klasik büyüme teorisi içinde kabul eder. Marx'ın Ricardodan ayıran yönü azalan verim varsayımının yer almamasıdır. Bundan dolayı kar ile rant arasında bir ayırım yapılmaz. Marx'ın ücret haddi ile ilgili görüşü Malthus'dan ayıran diğer bir yönüdür. Ücret haddini belirleyen nüfus teorisi değil yedek sanayi ordusu yani sanayi merkezlerindeki işsiz kitesidir. İki modelin birbirinden ayıran diğer bir yönü de sermaye birikimidir. Ricardo modelinde sermaye birikiminin nedeni yüksek kar

haddidir. Yani sermayedarlar için riski minimum edip üretimin zahmetini yükletilmemektir. Marx'a göre kapitalist için böyle bir birikiminin olması önemli değil, sermayedarlar için rekabet ortamından doğan bir sorumluluk olduğu içindir. Marx ve Ricardo ile modelinin ortak noktası aşırı sermaye birikimi diğer bir deyişle kar hadlerinin düşme eğilimidir. Son olarak Marx modeline göre kişi başına üretimin artması, toplam hasıla içindeki emeğin azalması demektir ve uzun dönemde ekonomide efektif talep yetersizliği ile karşı karşıya kalınması ekonomik sistemi bunalıma sürükleyecektir (Alkin, 1992: 48-49).

1.1.3.3. Rostow'un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımı

Rostow'un 1960 yılında yayınladığı "The Stages of Economic Growth, A non-Communist Manifesto" (Ekonomik Gelişmenin Safhaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto) adlı kitabında ekonomik kalkınmanın toplumlar için farklı beş aşamadan geçtiğini söylemiştir. Bu aşamalar (Yıldırım ve Örnek, 2012: 3);

- a) Geleneksel toplum dönemi,
- b) Kalkışa hazırlık dönemi,
- c) Kalkış (kalkınma) dönemi,
- d) Olgunluk dönemi,
- e) Kitle tüketimi dönemi,

Rostow'a göre geleneksel toplum dönemi, tarımın ağırlıklı olduğu bir dönemdir. İş bölümü gelişmemekle beraber üretim tekniğinin ilkel olduğu bir dönemdir. Kişi başına gelir düşüktür. Mevsim koşullarının olumsuz etkileri tarım üretimini olumsuz etkileyerek iktisadi büyümenin gelişmesini engellemektedir. Toplum ekonomik, siyasi ve hukuki alanda da gelişme gösterememiştir. Bütün bunların birleşmesiyle ekonomide bir durgunluk havası oluşacaktır.

Kalkışa hazırlık dönemi, iktisadi büyüme için gerekli koşulların alt yapısının hazırlandığı bir dönemdir. Bu dönemde sermaye birikimi oldukça fazladır. Yeni geliştirilen teknik yöntemlerin kullanılmaya başlanması ve sanayide verimin yükselmesi ile sanayi sektöründeki üretimin arttığı dönemdir. İngiltere'de (1783-1802) dönemi başta olmak üzere Batı Avrupa ülkeleri için (1830-1952) yıllar arası kalkışa hazırlık döneminin örnekleridir.

Kalkış dönemi, kalkışa hazırlık döneminin devamı niteliğindedir. Rostow'a göre kalkışın başlayabilmesi için üç şart vardır. İmalat sanayii geniş biçimde oluşmalı,

koşullara ayak uydurabilen sosyal, politik ve hukuki yapı oluşturulmuş olmalı ve son olarak yatırımlar milli gelirin %5'inden %10'una çıkmalıdır. Tablo 1.1'de bazı ülkelerin kalkış tarihleri hakkında daha net bilgi verilmektedir (Acar, 1990: 50-51).

Tablo 1.1 : Bazı Ülkelerin Yaklaşık Olarak Kalkış Tarihleri

Ülkeler	Kalkış Tarihleri	Ülkeler	Kalkış Tarihleri
İngiltere	1783-1802	Rusya	1890-1914
Fransa	1830-1860	Kanada	1896-1914
Belçika	1833-1860	Arjantin	1935
ABD	1843-1860	Türkiye	1937
Almanya	1850-1873	Hindistan	1952
İsveç	1868-1890	Çin	1952
Japonya	1878-1900		

Kaynak: (Rostow 1966: 35)

Olgunluk dönemi, kalkış döneminin bitiminden 60 yıl sonra gerçekleşmektedir. Yani olgunluk dönemi 40 yıl zaman zarfında kendi oluşumunu tamamlamış olacaktır. Milli gelirin %10'u veya %20'sinin sürekli yatırımlarda kullanıldığı, dış ticaretin geliştiği, her malın üretebildiği, ihracatta sanayi mallarının ağırlık kazandığı ve mevcut sektörlerin sayıca artması gibi özellikler bu aşamanın önemli göstergeleridir. Olgunluk döneminde ekonominin boyutu oldukça gelişmiştir ve modern teknolojinin kullanımı oldukça yaygındır. İhracat içinde sanayi malları üreten sektör önemli bir yer tutmaktadır. Kalkış safhasında var olan kömür, demir, demiryolu ve ağır demir çelik sanayileri olgunlaşma döneminde öncülüğünü geliştirerek korumuştur.

Rostow'a göre günümüzün gelişmiş ülkeleri sınıfında yer alan ülkelere İngiltere 1850'lerin sonunda olgunluk aşamasına girerken Amerika 1900'da, Almanya 1910'da, Fransa 1910'da, İsveç 1930'da, Japonya 1940'da Rusya 1950'de ve son olarak Kanada 1950 yılında olgunluk aşamasına geçiş yapmıştır (Rostow 1966: 57).

Son olarak kitle tüketimi döneminde ise dayanıklı tüketim malları üreten sektör ile hizmetler sektörü gelişerek iktisadi büyümede vaz geçilmez olmuşlardır. Amerika'da 1913 yılında Henry Ford tarafından seri otomobil üretiminin başlaması ile kitlesel tüketim dönemine girilirken, Japonya 1950'lerde bu döneme geçiş yapmıştır (Hiç, 1994: 151-154).

Büyüme modelleri, bu modelleri geliştirenler, modellerde büyümenin kaynağını içeren temel faktörler ve büyümenin özelliği Tablo 1.2’de görülmektedir.

Tablo 1.2 : Büyüme Modelleri ve Başlıca Özellikleri

Büyüme Modelleri	Büyümenin Kaynağı	Başlıca Özellikleri
Klasik Büyüme Modeli		
A. Smith	İş Bölümü	Sınırlı Büyüme
D. Ricardo	Artık değer verimli biçimde yeniden yatırımı	Azalan verim, sınırlı büyüme
T.R. Malthus	Artık değer verimli biçimde yeniden yatırımı	Nüfus kanunu, sınırlı büyüme
Karl Marx	Sermaye Birikimi	Kar oranının düşme eğilimi sınırlı büyüme
J. Schumpeter	Yenilikler Demeti	Büyümenin Kararsızlığı
Keynesyen Büyüme Modeli		
R. Harrod-E. Domar	Büyüme oranı, yatırım oranı ile tasarruf oranı ilişkisinin bir fonksiyonu	Kararsız Denge
Neoklasik Büyüme Modeli		
R. Solow	Sermaye birikimi ve dışsal teknolojik gelişme	Kararlı Denge
Neo-Keynesyen Büyüme Modelleri		
Kaldor, Robinson, Pasinetti	Ücret ve karların dağılımı, Gelir dağılımı, Stülike olgular	Altın Çağ
Sürdürülebilir Büyüme Yaklaşımı		
Roma Kulübü Modeli	Doğal Kaynaklar	Nüfus artışı, çevre kirliliği, yetersiz enerji, sonlu büyüme
İçsel Büyüme Modelleri		
P. Romer, R. Lucas, R. Barro, Rivera-Batiz, G.M. Grossman ve E. Helpman ve diğerleri	Fiziki-beşeri sermaye, teknoloji, ar-ge, artan getiri, dışsallıklar	İçsel Büyüme

KAYNAK: (Üzümcü, 2002: 16; Berber, 2006: 52)

Tablo 1.2’den izlenebileceği gibi, büyüme teorileri II. Dünya Savaşından sonra özellikle 1950’li yıllarda ekonometrik analizlerde ilgi görmeye başlamıştır. Harrod’un geliştirmiş olduğu modeller doğrultusunda klasik büyümeden çağdaş büyümeye geçiş sağlanmıştır. Ekonometrik uygulamalar neticesinde büyüme modelleri istatistiksel veya

matematiksel modeller halini almıştır. Harrod (1939), Domar (1946) modellerinin kullanım alanının daha çok az gelişmiş ülkelerde yaygın olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise daha çok Solow (1956) tarafından geliştirilen Neoklasik Büyüme Modeli'nin yaygın olduğu görülmektedir. Bu modellerin yanında Schumpeter'in büyüme etkileyen güçleri araştırdığı Yenilik Modeli ile yukarıda incelenen Rostow'un Kalkınma Aşamaları Modeli de bu modellere eklenebilir (Üzümcü, 2002: 15-16).

1.1.3.4. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Harrod - Domar büyüme modellerinde üzerinde en çok durulan konu ekonomideki tasarruflar ve yatırımlardır (Üzümcü, 2012: 134). Çünkü yatırımlarda hem gelir oluşturma hem de üretim kapasitesini genişletme etkisi vardır. Yatırım harcamalarının belli bir dengede bulunması gerektiğine inanan Harrod ve Domar, büyüme koşullarını yatırımların talep ve kapasite arttırıcı etkilerine bağlamışlardır. Bu modeli Schumpeter ve Rostow'un modellerinden ayıran bir yönü ölçülebilir değişkenler üzerinde çalışmasıdır. Bundan dolayı başta sosyalist ülkeler dahil olmak üzere bir çok ülke büyüme sorunlarını çözmek için Harrod-Domar modelini bir araç olarak kullanmıştır. Ayrıca Türkiye ekonomisine ilişkin olarak geliştirilen bazı makroekonomik modellerde de Harrod - Domar modeli esas alınmıştır (Alkin, 1992: 123).

Harrod-Domar modeli iki önemli varsayıma dayanır:

- a) Toplam üretim sermaye birikiminin bir fonksiyondur. Aşağıdaki denklemde marjinal sermaye hasıla oranı (v) sermaye stokundaki değişimin (ΔK) toplam üretimdeki değişimine (ΔY) bölünmesiyle bulunur.

$$\Delta Y = \left(\frac{1}{v}\right) \Delta K \quad v = \Delta K / \Delta Y$$

- b) İkincisi sermaye birikimi toplam gelir ve tasarruf oranına bağlıdır

$$S = s.Y$$

S toplam tasarrufları, Y toplam geliri ve s ise tasarruf oranını gösterir.

Birinci varsayıma göre, teoride artan sermayeyle birlikte verimlilikte artacaktır. Denklemde sermaye artışı sermayenin etkinliğine bağlı olarak toplam üretimi artırır. Sermaye hasıla oranı sermayenin etkinliğini ölçer. Sermaye hasıla oranı, “*üretim miktarını bir birim arttırabilmek için gerekli olan sermaye miktarını gösteren sermaye hasıla katsayısı belirli bir dönem de sermaye stokundaki artışın söz konusu dönemdeki üretim oranını gösterir*”. Bundan dolayı sermaye hasıla oranının düşük olduğu ülkelerde

daha düşük sermaye artışı ile daha yüksek hasıla elde edilir. Bu varsayımda işgücü dikkate alınmadığı için iktisadi büyümenin tek belirleyicisi sermayedir. İkinci varsayımda ise iç tasarruflar sermaye birikiminin temel kaynağıdır (Aydın, 2008: 15).

Harrod, büyümenin dinamik kaynaklarından 1939 yılında yayımladığı makalesinde söz etmiştir. Harrod'a göre büyüme oranı (Gw) yıllık doğal nüfus artışına eşit olmalı (n) ve yıllık nüfus artışı ise marjinal tasarruf eğiliminin (s), sermaye hasıla oranına (v) bölümüne eşit olmalıdır. Aşağıda kurulan denklem iktisadi büyümenin sağlanması için zorunlu görülmüştür. Ancak modeldeki nüfus artışı ile sermaye hasıla oranı değişkenlerinin birbirinden bağımsız olması istenilen büyümeye ulaşılmasını zorlaştırmaktadır.

$$Gw = n = s/v$$

Domar modelinin varsayımları ise; ekonomi dışı kapalı olması ve devlet harcamalarının ekonomide yerinin olmayışını söyleyerek özel sektör yatırımlarının kapasite arttırıcı etkisi üzerinde durmuştur. Ekonomide gecikmeler söz konusu değildir. Çünkü üretimdeki bir artış aynı anda yatırım harcamalarını arttıracaktır ve yatırım harcamalarındaki artış gelir artışına sebep olacaktır. Ekonomi tam istihdamdadır. Domar modeli iktisadi büyümenin şartını, yatırımların kapasite arttırıcı ve yatırımların gelir arttırıcı etkisine bağlamıştır. Bir ülkenin sermaye stokuna yapılan ilaveler net yatırımın sonucu iken ekonominin üretken kapasitesini arttırarak ekonominin geliri arttırması da net yatırımın son aşamasıdır. Yatırımların gelir arttırıcı etkisi toplam talepteki harcamaları belirleyen unsurdur. Yani ekonominin üretim gücünün üretim artışına dönüşebilmesi için talebin ve üretimin artması gerekir. Yatırımların gelirden ve talepte meydana getireceği artış Keynes'in çarpan etkisi ile açıklamaktadır (Taban, 2008: 60-61; Üzümcü, 2012: 147-148).

Harrod-Domar modelini daha çok gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler incelemişlerdir. Bunun altında yatan sebep ise iktisadi büyüme ile sermaye ilişkisinin Harrod-Domar modelinde yer almasıdır. Bütün modellerde olduğu gibi Harrod-Domar modelinin de eksik tarafları vardır. En büyük eksikliği ampirik çalışmalarda kullanıldığında az gelişmiş ülkelerin deneyimlerini açıklamada yetersiz kalmasıdır. Bunun temel nedeni sermaye hasıla (v) oranının sabit alınmasıdır (Hiç, 1994: 85).

1.1.3.5. Neoklasik Büyüme Modeli

Harrod-Domar modellerinin yetersiz kaldığı alanlarda Neo-Klasik model kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle Harrod - Domar modellerinde istikrarsız bir büyüme öngörülmesi, Neo-Klasik büyüme modellerinde istikrarlı bir büyümenin nasıl olacağına incelenmesine yol açmıştır. Neo-Klasik modelde çalışma alanı genel olarak tasarruflar, sermaye birikimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkilerdir. Bu ilişkiler incelenirken Solow'un analizinden yola çıkılmıştır (Kar ve Ağır, 2006: 53). 1950'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan neo klasik anlayış Solow tarafından hakim kılınmıştır. Solow, Klasik iktisatçıların emek ve sermaye gibi geleneksel üretim faktörlerinin yanına, teknolojiyi dışsal olarak modele dahil etmiştir (Genç vd., 2009: 48; Üzümcü, 2012: 167).

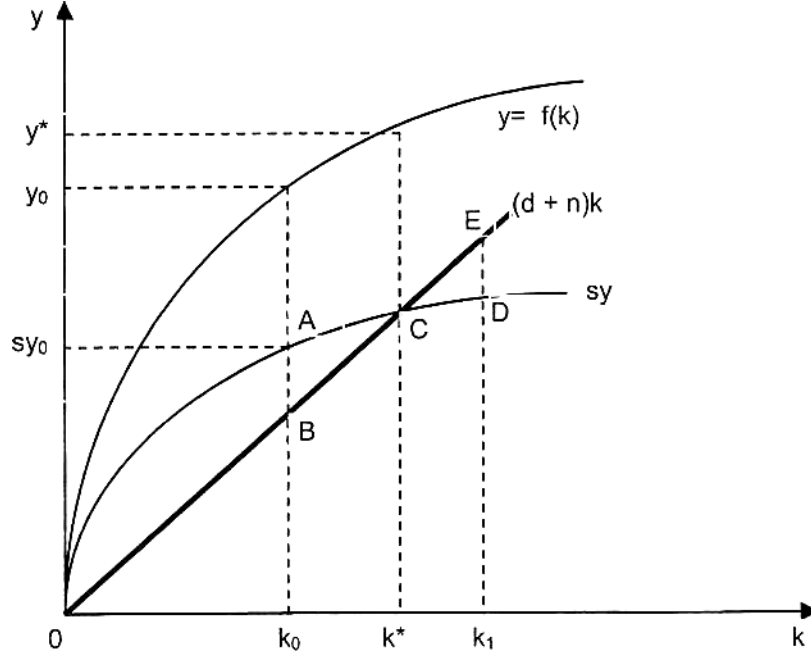
Neoklasik Modelin varsayımları şu şekilde sıralanabilir (Alkin, 1992: 135-136).

- a) *Tasarruflar (S), milli gelirin (Y) fonksiyonudur (s, tasarruf eğilimini göstermek üzere); $S = sY$*
- b) *Yatırım (I), sermaye stokuna (K) yapılan net eklemelerdir ve tanım gereği tasarrufa eşittir; $\Delta K = I = S = sY$*
- c) *Ekonomideki üretim (Y), belli bir teknolojiye göre belirlenen üretim fonksiyonuna bağlıdır; $Y = f(K, L)$*
- d) *Ekonomide emek arzı artışı ile nüfus artışı arasında paralellik olduğu varsayılır.*

Neoklasik teorisini ön plana çıkaran nüfus artışına ilişkin görüşüdür. Nüfus artışı ekonomik etkilerden etkilenme eğilimine sahiptir. Etkilerden en önemlisi kadının zamanın alternatif maliyeti olmasıdır. İş imkânı genişledikçe ücret oranı artacak ve kadının çocuk yapmanın alternatif maliyeti yükselecektir. Daha iyi iş imkânları ve ücretlerin yüksek olması doğum oranını düşürecektir. Neoklasik teoride teknolojik gelişme verimlilik artışını arttırarak gelir artışını da arttıracaktır. Artan gelir sağlık hizmetlerinin gelişmesi daha uzun bir yaşam getirecektir. Teknolojik gelişmeler azalan verimler kanunu işlediği sürece iktisadi büyümede büyüme belirleyen temel unsur olacaktır. Bu modelin çıkış noktası tasarruf ile durağan olan sermaye-iş gücü ve kişi başına gelirin doğru orantılı olmasıdır. Daha çok tasarruf eden daha zengin olacaktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus tasarrufların artışı durağan ekonomiye tesir etmemektedir (Yıldırım, 2010: 447).

Solow modelinde durağan durum işçi başına sermayenin değişmediği durumdur. Başka bir ifadeyle işçi başına hasılanın değişmediği durumdur. Yani durağan durumda işçi başına sermaye ile hasılanın denge değerine ulaşmış olmasıdır. İşçi başına sermayenin değişmemesi için sermayenin amortismanlar ve nüfus artış hızıyla aynı

oranda artması gereklidir. Bu durumun sonucunda işçi başına tasarruf tam olarak sermaye genişlemesine eşit olacaktır. Denklemden, $\Delta k = 0$ eşitliğinde $\Delta k = sy - (d + n)k$ durağan durum özelliği yerine konularak $sy = (d + n)k$ denklemi ve eşitliği elde edilmiş olur (Taban, 2008: 73).

Şekil 1.1 : Durağan Durum Dengesi

Durağan durum düzeyini gösteren Şekil 1.1’de fiilen yapılan tasarruflar, amortisman ve işgücü artışını tam olarak karşılamaktadır. Taban (2008:75)’in belirttiği ve şekilde görüldüğü gibi;

“C noktası durağan durum denge düzeyini gösterir. Durağan durumda tasarruflar k^* oranını sabit tutmaya yetecek kadardır. Durağan durumu gösteren k^* ’nin solunda k değerleri düşük olduğundan, tasarruf, yatırım gereksinimini aşar; böylece işçi başına sermaye ve işçi başına hasıla büyür. Mekanizma durağan duruma doğru işler. Öte yandan, k^* ’nin sağında yani, k değerleri yüksek olduğunda ise, tasarruf, yatırım gereksiniminden daha az olacağından, işçi başına sermaye ve işçi başına hasıla düşer. Böylece mekanizma yine durağan duruma doğru işler”.

Bundan dolayı durağan durumda sadece dışsal teknolojik gelişmelerin uzun dönem büyüme hızını etkileyeceğini, durağan durum büyüme hızı yüksek olan gelişmekte olan ülkeler görece daha hızlı büyüyecekleri için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin uzun vadede birbirini yakalayacağını belirten Solow, yakınsama hipotezini

savunacaktır. Hipoteze göre teknoloji dışsal sabitken yoksul ülkeler gelişmiş ülkelerden geri kalmayacaktır. Ancak yakınsama hipotezi gerçek dünyada geçerli olmamıştır. Aksine, Asya Kaplanları adı verilen birkaç ülke dışında azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelir farklılığı daha da artmıştır. Teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımı da geçerliliğini yitirmiştir. Sonuçta iktisadi büyümenin teknolojik gelişmeden büyük ölçüde etkilendiği ve içsel teknolojik gelişme varsayımının yeni büyüme modellerinin oluşturulmasında önemli bir neden olduğu belirtilmektedir (Kar ve Taban, 2003: 147-148).

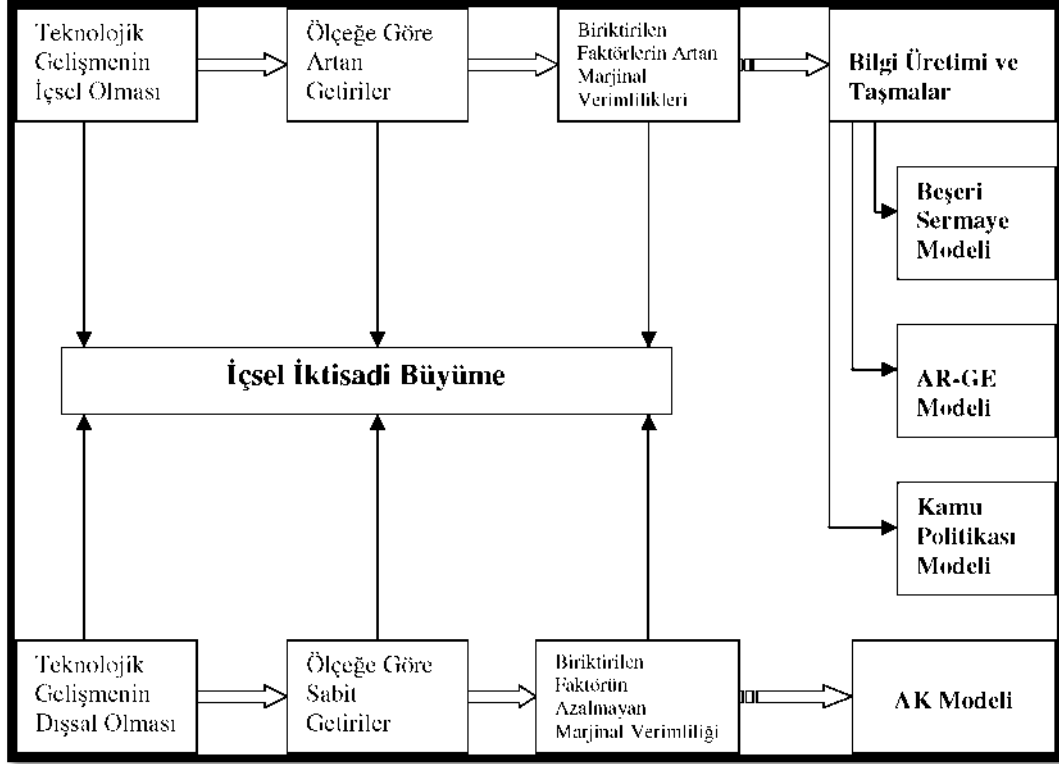
İktisadi büyüme açısından Neo-Klasik yaklaşımının temelinde, serbest bir ihracat ve dış ticaret politikası vardır. Bunun için rekabete dayalı bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı, KİT'lerin özelleştirilmesine uygun politikaların geliştirilmesi ve son olarak ekonomik etkinliği artırmak amacıyla yabancı sermayeyi teşvik edici politikaların takip edilmesi gerekir (Aktan ve Vural, 2000: 21). Liberal politikaların tercih edilmesinden dolayı Neo-Klasik modelde devlete rol verilmemiştir. Ayrıca yatırımlarda artış sağlanması için devletin yatırım yapması enflasyonist baskılara neden olabilir ve ekonomide dengesizliklere yol açabilir (Tüylüoğlu, 1995: 35).

1.1.3.6. İçsel Büyüme Modelleri

Büyüme teorilerinden bir diğeri 1980'lerden sonra gelişmeye başlayan içsel büyüme modelleridir. Araştırma geliştirme (Ar-Ge) ve bilgi birikimi (Romer modeli) ile bilgi ve teknolojinin endüstriler arası yayılımına vurgu yaparak literatürde yerini almaya başlayan içsel büyüme modelleri giderek daha fazla kabul görmektedir. AK modelleri, kamusal harcamalara ağırlık veren Barro modeli ve beşeri sermayenin vurgulandığı Lucas modeli içsel büyüme modelleri içerisindeki modellerdendir (Young, 1991: 370).

Alternatif bir yaklaşım olarak gündeme gelen içsel büyüme modelleri yeni büyüme teorisi olarak da adlandırılır. İçsel büyüme teorilerinin vurgulamak istediği en önemli unsur, beşeri sermayeye, bilgi ve teknolojik gelişmeye katkı sağlayacak yatırımlardır (Kaynak, 2011: 207). Ayrıca modelin özünde dışa açıklığın ve yatırımlarla birlikte gelişen teknolojinin hızlı bir büyümeye neden olacağı görüşü vardır. Romer ve Arrow'a göre içsel büyüme modellerinde herhangi bir şirket tarafından üretilen bilginin saklanamayacak olmasından dolayı diğer şirketlere de dışsal pozitiflik (bilgi taşınması) sağlayacaktır. Bu taşınmalar diğer ülkeler arasında alış verişe sebep olacağından iktisadi

büyüme katkıda bulunacaktır (Kurt ve Berber, 2008: 61-62). Aşağıdaki Şekil 1.2’de içsel büyüme modelleri ile ilgili bazı bilgiler sunmaktadır.

Şekil 1.2 : İçsel Büyüme Modellerinin Türleri ve Varsayımları

Kaynak: (Kibritçioglu 1998: 12).

İçsel büyümenin modellerinden birinci yolu Arrow’un 1962 yılında yayınladığı çalışmasında vurguladığı “yaparak öğrenme” kavramına dayanmaktadır. Arrow’un çalışmasında yatırımın sermaye stokunu artırmadığı aynı zamanda üretim sürecini de değiştirdiği belirtilir. Yaparak öğrenme sonucundan bilgi kamu malı olarak değerlendirildiği için firmalar tarafından bilgiye çabuk ulaşılabilecektir. Başka firmalarda diğer firmalardan öğrenerek yeni bilgiyi kullanır ve sonucunda bilgi birikiminde kaynaklanan pozitif dışsallık firma düzeyindeki azalan marjinal getirileri telafi edebilir (Üzümcü, 2012: 240).

Lucas’ın modeli bir içsel büyümenin meydana gelmesi için dışsallığa gerek olmadığını belirterek daha çok beşeri sermaye üzerinde durmuştur. Her ne kadar dışsallıktan söz etmese de beşeri sermayenin daha etkin bir şekilde işlenmesini az da olsa dışsallığa bağlamaktadır. Lucas’a göre beşeri sermaye, fiziksel sermaye ve emek gibi girdilerin verimliliğini artıran bir üretim faktörüdür ve kaliteli işgücü ile iş makinelerinin kullanımı iktisadi büyüme sürecinde daha etkili olacaktır (Kaynak, 2011: 217). Lucas

modelinin en belirleyici özelliklerinden birisi de ülkeler arasındaki farklılığının nedenlerini araştırmasıdır (Parasız, 2003: 196).

İçsel büyüme modellerinden bir diğeri Barro tarafından geliştirilmiştir. Barro yaklaşımı ile 1990 yılında Kamu Politikası Modeli gündeme gelmiştir. Kamu Politikası Modeline göre devlet, iktisadi büyümeyi arttırmak için yatırım yapmalı ve özel sektörü desteklemelidir. Bu bağlamda, devletin üç önemli vazifesi vardır. Birincisi kamusal mal ve hizmetler üretmek, ikincisi eğitim alanındaki yatırımları arttırmak ve üçüncüsü AR-GE sektörü ile bilgi üretimini ve yayılmasını sağlamaktır (Berber, 2006: 183).

Barro modelinde üretim fonksiyonuna kamu harcamalarını dâhil etmiştir. Ayrıca Barro'ya göre kamu üretim yapamamakta ve sermaye sahibi olamamaktadır. Bundan dolayı kamu alt yapıyı özel sektörden aldığı vergilerle finanse ederek kamu harcaması yapmaktadır. Diğer taraftan Barro'ya göre kamu ile özel sektör aynı üretim fonksiyonuna sahip olduğu için kamu kendi nihai ürünlerini değil kendi kullanacağı girdileri özel sektörden almalıdır. Böylelikle kamu harcamaları özel sektör üzerinden pozitif dışsallık oluşturacaktır (Üzümcü, 2012: 256).

AR-GE yaklaşımı ise bilginin ve teknolojik değişimin üzerinde durmaktadır. AR-GE faaliyetleri yenilik ve ürün çeşitliliğiyle tüketim mallarında artışa neden olacaktır ve bu sayede iktisadi büyümeye önemli katkılarda bulunacaktır. Bu modelde; uzmanlaşmanın getireceği pozitif dışsallık bilgi taşmalarına sebep olacağından dolayı iktisadi büyümeye önemli katkı sağlayacaktır (Bozkurt, 2007: 75). Bir başka ifadeyle Romer'a göre AR-GE faaliyetleri sonucu yeni ürünler keşfedilecek ve diğer firmalar tarafından kullanılarak yayılma etkisini ortaya çıkaracaktır ve böylece iktisadi büyümeye önemli katkıda bulunacaktır.

Romer'a göre AR-GE sektörü üç sektörlü bir yapıda kurulmuştur. Bu sektörler Ar-Ge sektörü, ara mallar sektörü ve nihai mallar sektörüdür. Burada ara mallar sektörü, Ar-Ge sektöründen aldığı tasarımları kullanır ve sonucunda dayanıklı mallar üretir. Nihai mallar sektörü ise ara mallar sektöründen aldığı sermaye malları ile işgücü ve sermayeyi aracı yaparak nihai mallar üretir. Sermaye kavramında bilgi yatırımı ve fiziksel sermaye malları içiçe kapsayacak şekilde genişletmiştir (Snowdon ve Vane, 2012: 553). Romer'in büyümeyi kapalı ekonomi varsayımı altında bilgi üretimine ve bunun sürekliliğine bağlayarak içselleştirmesi, iktisadi büyümeye önemli bir katkıda bulunmasını sağlamıştır (Taban, 2008: 101-102).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1980 SONRASI İKTİSADİ BÜYÜME VE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

2.1. Türkiye’de 1980 Öncesi Dönemde Büyüme ve Dış Ticaret

Cumhuriyetin kuruluş yılı olan 1923 yılı hem siyasi hem de ekonomik bir miladı temsil etmektedir. İktisadi büyümenin hem nicel hem de nitel olarak günümüze kadar takip ettiği yol, 1923 yılı baz alınarak incelenmektedir (Pamuk, 2007: 15). 1923’den günümüze değin ekonomide meydana gelen gelişmeler tek düze olmayıp bir dizi ulusal ve uluslararası gelişmelerden etkilenmiştir.

Dünya genelinde yaşanan ekonomik ve siyasi krizler dış dinamikleri oluştururken, ülke içinde yaşanan ekonomik ve siyasi krizler ve takip edilen iktisat politikaları iç dinamikleri oluşturmaktadır. İktisadi büyümenin Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği evreler, dış ve iç dinamiklere göre oluşmuş ve dalgalı bir seyir izlemiştir. 1923-1928 yılları arası Lozan Antlaşması gereği liberal dış ticaret politikaları uygulanmıştır. 1928’den 1980’lere kadar geçen dönemde devlet çoğunlukla ekonomik hayata müdahale etmiş, müdahaleci iktisat politikaları takip edilmiştir (Hepaktan, 2007: 80). 1923’de İzmir İktisat Kongresi ile alınan kararlar bu dönemde ekonomi politikalarını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu kongrede alınan ve ekonomide etkili olan kararlar yerli üretimin teşvik edilmesi, lüks ithalattan kaçınılması, tekelciliğe izin verilmemesi ve kanunlara uygun olmak şartıyla yabancı sermayeye izin verilmesi şeklindedir.

2.1.1. Türkiye’de 1923-1950 Döneminde Büyüme ve Dış Ticaretin Gelişimi

Türkiye’de sağlıklı bir büyümenin sağlanabilmesi için kaynakların tarım sektöründen sanayi sektörüne kaydırılması hedeflenmiştir. 1924’de ihracata yönelik üretimde bulunan sanayi kesiminin kullandığı ithal hammaddelerin gümrük vergisinden muaf olması sağlanmış, 1925’de Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ve 1927’de Sanayi Teşvik Kanunu kapsamı genişletilerek yeniden yürürlüğe konmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye’de liberal ekonomi politikaları benimsenmiş ve 1923-1929 döneminde sanayide önemli adımlar atılamamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu konjonktür yapısının değiştiği 1929 Büyük Buhranı sonrası liberal politikadan çok kamu

girişimi fikri benimsenmiştir. Sanayileşme yolunda devletçilik, bu dönemde tek parti iktidarını güçlendiren Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) hem siyasi bir tercihi ve hem de liberal ekonomi politikalarına bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Devlet, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ile 1934-1938 dönemini kapsayan bir plan belirlemiştir. Planda tarıma dayalı sanayileşme, sanayi kuruluşlarının hammadde yerlerine yakın olması amaçlanmış ve tüketim malları endüstrilerine ağırlık verilmiştir. Kurulacak olan sanayilerde dönemin ileri teknolojilerinin kullanılması için kararlar alınmıştır. İlk planın başarılı olması üzerinde (İBYSP) hazırlanmış ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır (Üzümcü, 2002: 189-190).

Tablo 2.1 : 1923-1950 Döneminde GSYİH'nin Gelişimi

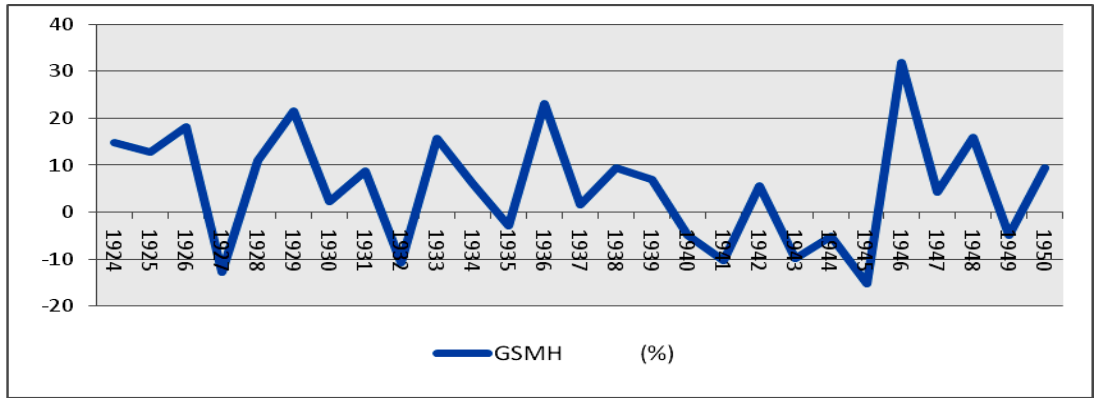
Yıllar	GSYİH (Milyon TL)	Büyüme (%)	KBGSMH (TL)	KBGSMH Değişim (%)	KBGSMH (\$)
1923	2.929	-	233	-	45
1924	3.364	14,8	262	12,5	56
1925	3.793	12,9	290	10,5	70
1926	4.484	18,2	335	15,8	74
1927	3.910	-12,8	287	-14,6	65
1928	4.341	11,0	311	8,7	59
1929	5.278	21,6	370	19,2	74
1930	5.394	2,2	371	0	55
1931	5.866	8,7	395	6,7	48
1932	5.235	-10,7	345	-12,8	39
1933	6.064	15,8	391	13,5	45
1934	6.430	6,0	406	3,8	47
1935	6.234	-3,0	386	-5,1	49
1936	7.680	23,2	467	21,1	62
1937	7.798	1,5	466	-0,2	65
1938	8.538	9,5	502	7,7	88
1939	9.128	6,9	521	4,2	91
1940	8.678	-4,9	487	-6,8	104
1941	7.780	-10,3	432	-11,6	128
1942	8.217	5,6	451	4,6	262
1943	7.413	-9,8	403	-10,8	386
1944	7.038	-5,1	379	-5,90	277
1945	5.960	-15,3	317	-16,1	224
1946	7.864	31,9	410	29,2	191
1947	8.192	4,2	418	1,90	137
1948	37.065	-	1 861	-	170
1949	35.213	-5,0	1 730	-7,00	159
1950	38.506	9,4	1 850	6,90	166

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2010**, Ankara: Aralık 2011, ss.649-686.

Not: 1923-1947 dönemi 1948 fiyatlarıyla, 1949-1950 dönemi 1968 fiyatlarıyla ölçülmüştür.

Tablo 2.1'de görüldüğü gibi, GSYİH, 1923'de yaklaşık 3 milyar TL iken 1947'de 8,2 milyar TL'ye ulaşmıştır. 1923-1950 yıllarında ortalama olarak GSMH %5,3; kişi başına GSMH ise %3,3 oranında büyüme göstermiştir. Alt dönemler bazında bakıldığında 1923-1929 dönemindeki büyüme, diğer dönemlere (1930-1939 ve 1940-

1950) göre daha yüksek olmuştur (Üzümcü, 2008a: 101). Özellikle savaş yıllarının getirmiş olduğu olumsuz gelişmeler nedeniyle 1940-1950 döneminde negatif büyüme oranları sıkça görülmüştür ve bu dönemde ortalama büyüme oranı gerilemiştir. Ayrıca kişi başına gelir 1923'de 233 TL iken dalgalı bir seyirle sabit fiyatlarla 1939'da 521 TL'ye kadar çıkmış, ancak 1947'de 418 TL düzeyine gerilemiştir. Bu çerçevede kişi başına gelirin sabit fiyatlarla (1948 fiyatları) 1923-1947 döneminde yaklaşık iki katına çıktığı söylenebilir. Yine kişi başına gelir 1923'de cari fiyatlarla 45 \$ düzeyinde iken 1943 yılına kadar dalgalı bir seyirle yükselerek 386 \$'a çıkmış, ancak 1946 yılında yapılan devalüasyonun da etkisiyle 1950 yılı başında 166 \$ olmuştur.

Grafik 2.1 : 1923-1950 Döneminde GSMH Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Ankara: Aralık 2011, s.649.

Türkiye'de 1923-1950 döneminde GSMH büyüme oranının yer aldığı Grafik 2.1'den de görüleceği üzere bu dönemde GSMH büyüme oranları istikrarlı bir yapı göstermemiştir. Ekonominin tarımsal yapıya, tarımsal yapının da iklim koşullarına bağlı olmasının bir sonucu olarak özellikle iklim koşullarının olumsuz gittiği yıllarda, örneğin 1927'de olduğu gibi, tarımsal hâsıla ve dolayısıyla GSMH büyük oranda gerilemiştir. Benzer bir durum 1932 yılında yaşanmış, İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarının olduğu 1940-1945 döneminde de tarımsal hâsıladaki hızlı düşüslere paralel biçimde GSMH gerilemeleri, yani ekonomik küçülmeler ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde çok yüksek pozitif büyüme oranları da görülmüş, bu bağlamda 1923-1929 döneminde %10'nun üzerinde büyüme rakamları oluşmuş, 1929 ve 1936 yılında %20'nin üzerinde büyüme rakamları gerçekleşmiştir. Ekonominin ağırlıklı olarak tarıma dayalı bu yapısının yüksek oranda büyüme dalgalanmalarına yol açması savaş sonrasında da gözlemlenmiş ve 1946'da %30'u aşan büyüme sonrası 1949'da %5 ekonomik küçülme yaşanmıştır.

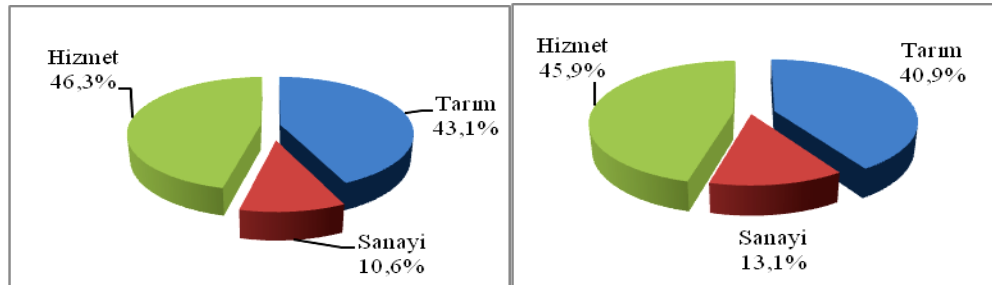

Tablo 2.2 : 1923-1950 Dönemi Sektörlerin GSYİH Payının Gelişimi (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1923	43,1	10,6	46,3
1924	47,8	8,5	43,7
1925	44,7	8,9	46,4
1926	49,9	8,7	41,5
1927	39,5	11,9	48,6
1928	42,4	10,6	46,9
1929	49,8	9,1	41,2
1930	46,8	10,0	43,2
1931	49,2	10,5	40,3
1932	39,3	13,9	46,9
1933	41,4	14,2	44,4
1934	40,1	15,3	44,6
1935	38,8	15,7	45,4
1936	48,6	12,3	39,1
1937	46,2	13,4	40,4
1938	44,4	14,2	41,4
1939	43,2	15,5	41,4
1940	44,8	14,6	40,6
1941	41,8	15,9	42,3
1942	47,2	14,7	38,1
1943	45,8	16,0	38,2
1944	43,1	15,9	41,1
1945	39,0	15,6	45,4
1946	45,5	14,9	39,5
1947	38,6	15,2	46,2
1948	44,3	12,8	42,8
1949	40,4	13,1	46,5
1950	40,9	13,1	45,9

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Ankara: Aralık 2011, s. 689.

Tablo 2.2 incelendiğinde GSYİH paylarında özellikle tarım sektöründe büyük dalgalanmalar olmuş, dönem sonunda tarımın payı gerilemiştir. Sanayi payında ise dönem sonu itibariyle bir artma olmuştur. Tarımın payı iklim koşullarına bağlı olarak %49,9 ile %38,6 arasında değişmiştir. Sanayinin payı dönem içinde % 8,5 ile % 16 arasında değişmiş, özellikle 1930-1940 döneminde devletçi sanayileşme politikası etkisiyle yükselmiştir. Hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı da benzer bir gelişim göstermiş ve dönem sonunda % 45,9 olmuştur.

Grafik 2.2 : Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (1923 ve 1950 - %)

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Ankara: Aralık 2011, s. 689.

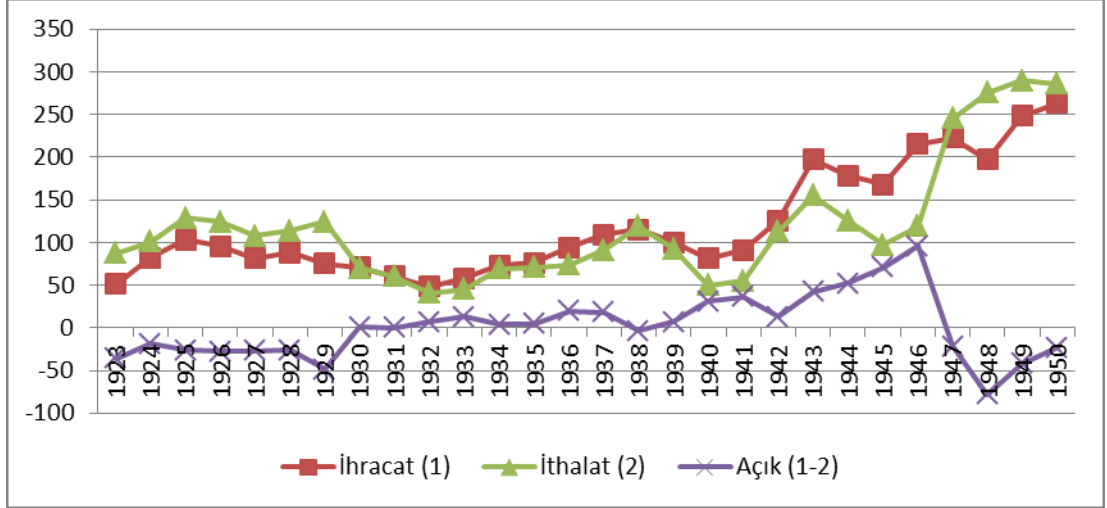
Tablo 2.2'den hareketle hazırlanan Grafik 2.2'deki sektörlerin GSYİH içindeki payının dönem başı ve sonu itibarıyla karşılaştırılmasına bakıldığında 1923'den 1950'ye tarım sektörünün payının %43,1'den %40,9'a düştüğü, sanayi sektörünün payının %10,6'dan %13,1'e yükseldiği ve hizmetler sektörünün payının çok az gerileyerek %46,3'den %45,9'a düştüğü görülmektedir.

Dış ticaret açısından bakıldığında 1923-1950 yılları arası Osmanlı'dan kalma %5 düşük gümrük tarifesi Lozan Antlaşması gereği arttırılmamıştır. Gümrük tarifeleri İzmir İktisat Kongresi ile alınan kararlar sonucunda ancak 1929'da yükseltilebilmiştir. Korumacılık yapılamayan bu ortamda 1923-1929 döneminde dış ticaret açıkları devam etmiştir (Üzümcü, 2008a: 75). Türkiye'de, 1929 Ekonomik Bunalımdan sonra ekonomik durgunluktan korunmak ve sanayileşmeyi başlatmak için dış ticaret açısından korumacı, içe dönük devletçi bir ekonomi politikası izlenmiş ve bu politika genel olarak 1950 yılına kadar devam etmiştir.

Tablo 2.3 : 1923-1950 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)

Yıllar	İhracat (1)	İthalat (2)	Açık (1-2)	Dış Ticaret Hacmi (1+2)	İhr./İth (1/2)
1923	51	87	-36	138	58,5
1924	82	101	-19	183	82,1
1925	103	129	-26	232	79,6
1926	96	124	-28	220	79,4
1927	81	108	-27	189	74,9
1928	88	114	-26	202	77,6
1929	75	124	-49	199	60,6
1930	71	70	1	141	102,6
1931	60	60	0	120	100,5
1932	48	41	7	89	117,1
1933	58	45	13	103	128,9
1934	73	69	4	142	105,8
1935	76	71	5	147	107,0
1936	94	74	20	168	127,0
1937	109	91	18	200	119,8
1938	115	119	-4	234	96,6
1939	100	93	7	193	107,5
1940	81	50	31	131	162,0
1941	91	55	36	146	165,5
1942	126	113	13	239	111,5
1943	197	155	42	352	127,1
1944	178	126	52	304	141,3
1945	168	97	71	265	173,2
1946	215	119	96	334	180,7
1947	223	245	-22	468	91,0
1948	197	275	-78	472	71,6
1949	248	290	-42	538	85,5
1950	263	286	-23	549	92,0

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2011, Ankara: Ekim 2012, s.2.

Grafik 2.3 : 1923-1950 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2011*, Ankara: Ekim 2012, s.2.

Tablo 2.3 ve Grafik 2.3’de 1923-1950 döneminin dış ticaret gelişmeleri görülmektedir. Tablo ve grafikten izlenebileceği gibi, 1923-1929 döneminde ithalat artışı ve gümrük tarifelerinin düşük olması nedeniyle dış ticaret açığı görülmüştür. Ayrıca ithalatçılar, 1929 yılı sonunda gümrük tarifelerinin artacağını bildikleri için stokçuluğa yönelmişler, bu eğilim dış ticaret açığının 1929’da görece daha yüksek olmasına yol açmıştır (Tokgöz, 1997: 50).

Dünya Ekonomik Buhranı 1929’dan sonra etkilerini ciddi bir şekilde göstermiştir. Türkiye’de bu etkiler Batı Avrupa ve ABD de olduğu kadar hissedilmese de, tarımsal ihraç ürünlerinin dünya fiyatlarının azaldığı ortamda ithalat giderlerini azaltma adına yerli malı kullanımı ve tasarruflar teşvik edilirken lüks malların ithalatı yasaklanmış ve 1930-1945 döneminde buna benzer koruyucu dış ticaret politikaları çerçevesinde ithalatın kısılması ile dış ticaret fazlası verilmiştir. Bu bağlamda 1930-1945 döneminde 1938 yılı hariç dış ticaret fazlası verilmiştir ki bu dönem Türkiye’de dış ticaret fazlası verilen tek dönem olarak dikkati çekmektedir. Diğer yandan 1932’de ihracat ve ithalat cumhuriyet tarihinin en düşük seviyelerine gerilemiştir. İhracat iktisadi büyüme için önem arz ettiğinden 1930 sonrasında ihracatçı birlikleri kurulmuştur. Amaç ihracatı daha iyi bir şekilde organize edebilmektir. Bu dönemde Türkiye’nin ithalat yapısı sanayileşme stratejisine uyumlu hale getirilmiş ve nihai tüketim mallarının payı azaltılırken yatırım mallarının payları yükseltilmiştir. Sonuçta bu dönemdeki dış ticaret politikası amacına, yani tüketim malları ithalatına bağlı kalınmadan ülkenin içinde bulunduğu yetersiz iktisadi koşulları düzeltme ve zorunlu gıda mallarını ülke içerisinde üretme amacına, bir ölçüde ulaşılmıştır (Üzümcü, 2008a: 101).

2.1.2. Türkiye’de 1950-1960 Döneminde Büyüme ve Dış Ticaretin Gelişimi

Türkiye’de 1950’lerin hemen öncesinde, devletçiliğin geri plana bırakıldığı ve ABD kaynaklı liberal ekonomi politikalarının Türkiye’nin ekonomi politikaları üzerinde etkili olduğu bir süreç başlamıştır. Bu politikalara doğru yönelmede; savaş sırasında tarım sektöründe yani çiftçi kesiminde artan yoksulluk, geleneksel olarak CHP’yi destekleyen ayan, eşraf ve tüccar kesiminin bu partiden uzaklaşarak Demokrat Parti (DP) etrafında toplanması yanı sıra Türkiye’nin savaşa girmemesine rağmen savaşa girecekmiş gibi büyük miktarda askerin silah altına alındığı bir ortamda üretimin azalması ve yoklukların ortaya çıkmasının ve bu bağlamda ekmek ve bazı gıda maddelerinin karneye bağlanması gibi faktörlerin olumsuz etkileri olmuştur. Böyle bir ortamda savaş sonrası etkilerini azaltmak ve ABD’nin Marshall Planı kapsamındaki yardımlarını alabilmek için liberal politikalara doğru yönelme olmuş, devletin sanayileşme konusunda öncülük etmesinden vazgeçilmiş ve özel sektörün daha etkin olması benimsenmiştir. Bu politikaları savunan DP, 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimleri kazanarak iktidar olmuş ve liberal politikaları uygulamaya başlamıştır.

DP (1950-1960) döneminin ilk yıllarında liberal politikalarla özel sektörün sanayideki yeri arttırılmaya çalışılmış ve tarımsal üretimde büyük artış sağlanmıştır. Bu dönemde sanayinin GSMH’deki payı yükselmiş, ilk beş yılda tüketim malları yatırımları ağırlık kazanırken 1955-1960 döneminde ara malları ve yatırım malları önemini arttırmıştır (Üzümcü, 2002: 193-194).

Tablo 2.4 : 1950-1960 Döneminde GSYİH’nin Gelişimi

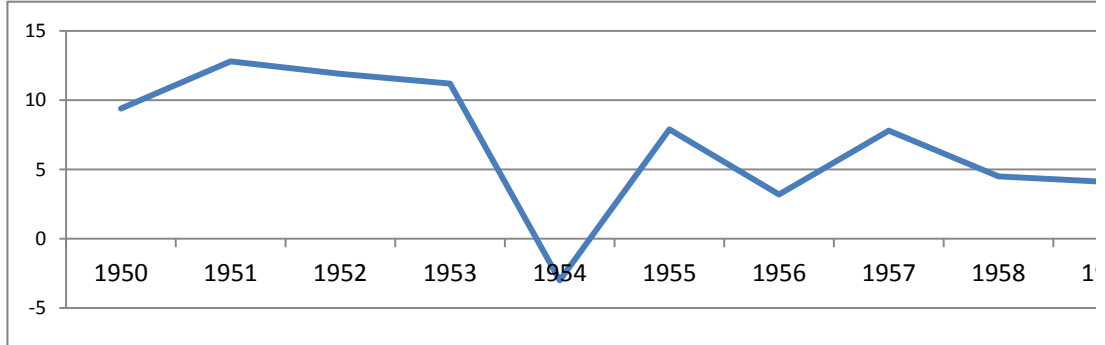
Yıllar	GSYİH (Milyon TL)	Büyüme (%)	KBGSMH (TL)	KBGSMH Değişim (%)	KBGSMH (\$)
1950	38.506	9,4	1.850	6,9	166
1951	43.446	12,8	2.035	10,0	195
1952	48.621	11,9	2.215	8,8	218
1953	54.091	11,2	2.397	8,2	247
1954	52.480	-3,0	2.262	-5,6	245
1955	56.642	7,9	2.374	5,0	286
1956	58.428	3,2	2.391	0,7	322
1957	62.995	7,8	2.495	4,4	415
1958	65.844	4,5	2.534	1,6	481
1959	68.521	4,1	2.563	1,1	583
1960	70.869	3,4	2.576	0,5	359

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2010**, Ankara: Aralık 2011, ss. 649-686.

Not: 1950-1960 dönemi 1968 fiyatlarıyla ölçülmüştür.

Tablo 2.4’de yer alan büyüme göstergelerinin gelişimine bakıldığında GSYİH’nin 1950’de yaklaşık 39 milyon TL iken 1960’da 71 milyon TL’ye ulaştığı ve 1950-1960 yıllarında GSMH ortalama % 6,7; kişi başına GSMH %3,8 oranında büyüme

göstermiştir. Ayrıca kişi başına gelir 1950’de 1.850 TL iken dalgalı bir seyirle sabit fiyatlarla 1953’de 2.397 TL’ye kadar çıkmış, ancak 1954’de 2.262 TL düzeyine gerilemiştir. Yine kişi başına gelir 1950’de cari fiyatlarla 166 \$ düzeyinde iken 1959 yılına kadar dalgalı bir seyirle yükselerek 583 \$’a çıkmış, ancak, aşağıda ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız, “4 Ağustos 1958 İstikrar Tedbirleri” sonrası TL’nin dolar karşısında değerinin 2,8 TL düzeyinden kademeli olarak 1960 yılında 9 TL’ye düşmesinin de etkisiyle dönem sonunda kişi başına GSMH, 359 \$’a gerilemiştir.

Grafik 2.4 : 1950-1960 Döneminde GSMH'nin Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Ankara: Aralık 2011, s. 649.

Grafik 2.4’de görüldüğü gibi 1950-1954 döneminde büyüme oranları artmış, iklim koşullarının kötüleştiği 1954 yılında GSMH, %3 oranında küçülmüştür. 1955’den sonra Türkiye ekonomisinde büyüme oranlarının görece gerilediği ortamda, özellikle 1957’den itibaren iç ve dış çevrelerin istikrarlı büyüme ve planlı bütçe harcamaları isteği yoğunlaşmış, büyüme oranlarının görece azalması da bir bakıma planlı döneme geçişin zeminini oluşturmuştur.

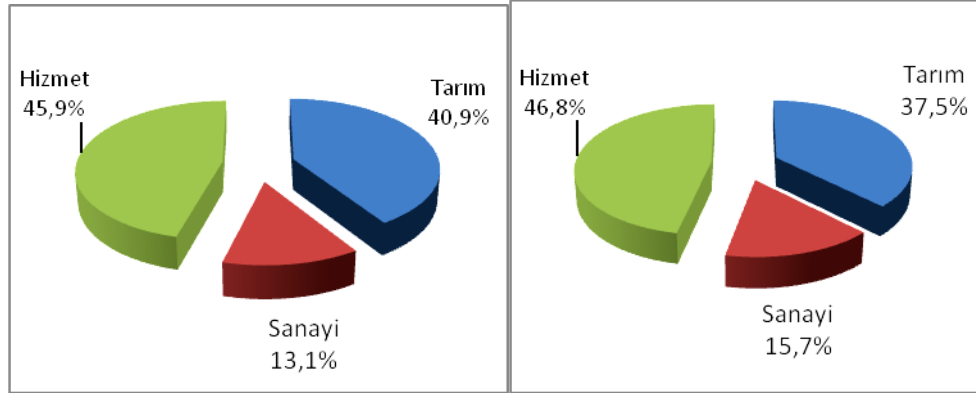
Tablo 2.5 : 1950-1960 Dönemi Sektörlerin GSYİH Payının Gelişimi (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	40,9	13,1	45,9
1951	43,4	11,9	44,6
1952	42,5	11,8	45,7
1953	41,5	12,7	45,8
1954	36,8	14,3	48,9
1955	37,5	14,7	47,8
1956	38,2	15,6	46,2
1957	37,7	16,0	46,3
1958	39,3	16,2	44,4
1959	37,9	16,1	45,9
1960	37,5	15,7	46,8

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Ankara: Aralık 2011, s. 689.

Tablo 2.5 incelendiğinde görülebileceği gibi, GSYİH paylarında özellikle tarım sektöründe büyük değişim olmuş ve dönem sonu itibariyle tarımın payı gerilemiştir. Sanayi payının 1959 yılına kadar arttığı görülmektedir. 1950-1960 döneminde tarım

sektöründeki büyümenin ortalaması %6,2, sanayi sektöründeki büyümenin ortalaması %8,4 ve hizmetler sektöründeki büyümenin ortalaması ise %6,7 olmuştur. Hizmetler sektörü gelişme kaydederken tarım sektörü sanayi sektörüne göre büyümeye gittikçe daha az katkı sağlamıştır.

Grafik 2.5 : Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (1950 ve 1960 - %)
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2010, Ankara: Aralık 2011, s. 689.

Sonuçta Grafik 2.5’de görüldüğü gibi tarımın payı yaklaşık %41’den, %37,5 düzeyine gerilemiş, sanayinin payı dönem başında %13,1 iken dönem sonunda %16’ları bulmuş, hizmetlerin payı ise %45-%47 aralığında kalmış, dolayısıyla bu sektörün GSYİH içindeki payı görece istikrarlı olmuştur.

Bu dönemdeki dış ticaret gelişmelerine değinilmek istenirse, yukarıda belirtildiği gibi, 1950’li yılların başında liberalleşme yolunda devam eden Türkiye, liberalleşmenin getirdiği etki ile ithalatta bir artışla karşılaşmıştır. İthal mallara olan talebin hızla artması beraberinde ihracatta yetersiz artışlar, döviz rezervlerinin erimesi ve dış kredilerin ödemeler dengesi açığını kapatamaması ithalatı kısıtlayıcı önlemlerin alınmasına neden olmuştur (Şahinöz, 2001: 307). 1953’lerde dış ticaret açıkları ve dış kaynak yetersizliği nedeniyle dış ticaret serbestliği kaldırılmış ve korumacı politikalar yeniden uygulanmaya başlamıştır (Kaya, 2008: 4).

Bu çerçevede 1953-1954 yıllarında ekonomideki değişikliklerle ekonomide devlet elinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu fikrin çıkış noktası iç ve dış dengenin tamamen bozulmuş olması ve tarımsal üretimin azalmasıdır. 1954 yılından sonra Türkiye dış finansman kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Bunu engelleyebilmek için 1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası çıkarılmış ancak giren yabancı sermaye finansman ihtiyacını karşılayamamıştır. Bunun üzerine Milli Koruma Yasası tekrar yürürlüğe girmiştir. O dönemde yolsuzluk, karaborsa ve enflasyon yükselmiş, Milli

Koruma Yasası faaliyetleri yetersiz kalmış ve nihayetinde dış ticareti güçlendirebilmek ve ihracatı geliştirmek için atılan adımlar yeterli olmamıştır. Bu çerçevede 4 Ağustos 1958 tarihinde ekonomiye yeni bir yön vermek amacıyla “İktisadi İstikrar Tedbirleri” yürürlüğe konmuştur. Alınan kararlar kısaca şöyledir (Dumlupınar, 2008: 71):

- a) 1956 yılında tekrar yürürlüğe konan Milli Koruma Yasası kaldırılmıştır,
- b) Dış ticaret açıklarından kaynaklanan borçların konsolidasyonu için IMF ve OECD gibi uluslararası mali kuruluşlarla görüşmeler yapılmıştır,
- c) Dış ticarete kota getirilmiştir,
- d) Kredi ve mevduat faiz hadleri için yeni düzenlemeler yapılmıştır,
- e) Para arzı ve emisyon artışları durdurulmuştur,
- f) Katlı kur sistemine geçilmiştir.

Tablo 2.6 ve Grafik 2.6’den izlenebileceği gibi, 1954’de tarım sektöründeki olumsuzluk ve finansman güçlüğü ile birlikte ihracatta azalma ortaya çıkmış, bu durum dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. İç fiyat artışlarının olumsuz etkileri ile bu durum 1957 yılına kadar sürmüştür. İhracat, 1954’de 334 milyon dolar iken 1957 yılındaki geçici yükselme bir kenara bırakılırsa, 1958’de 247 milyon dolara kadar gerilemiştir. İthalata ihracata bağlı olarak kısıtlama getirildiyse de dış ticaret açığı devam etmiştir (Dumlupınar, 2008: 72-73).

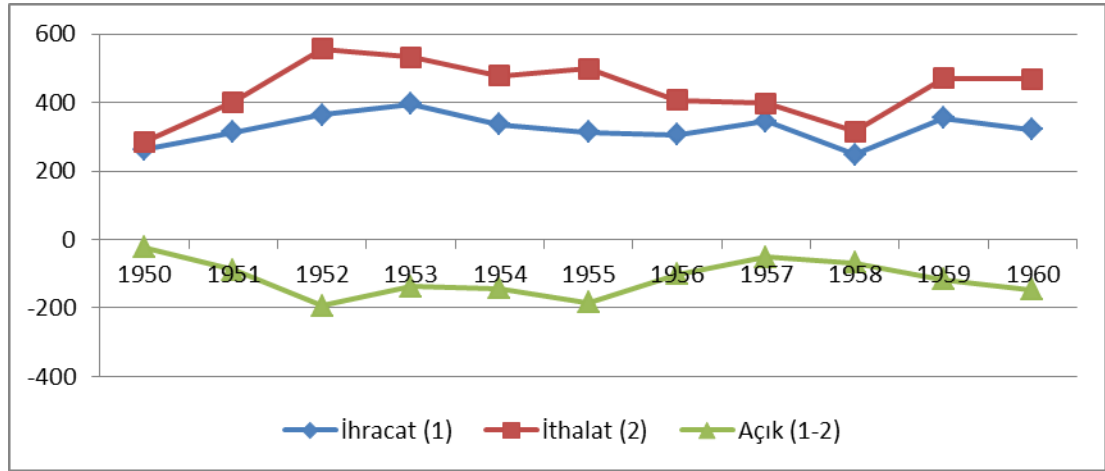
Tablo 2.6 : 1950-1960 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)

Yıllar	İhracat (1)	İthalat (2)	Açık (1-2)	Dış Ticaret Hacmi (1+2)	İhr./İth (1/2)
1950	263	286	-23	549	92,0
1951	314	402	-88	716	78,1
1952	363	556	-193	919	65,3
1953	396	533	-137	929	74,3
1954	335	478	-143	813	70,1
1955	313	498	-185	811	62,9
1956	305	407	-102	712	74,9
1957	345	397	-52	742	86,9
1958	247	315	-68	562	78,4
1959	354	470	-116	824	75,3
1960	321	468	-147	789	68,6

Kaynak: TÜİK, **Dış Ticaret İstatistikleri Yılığ 2011**, Ankara: Ekim 2012, s.2.

Bu dönemde ithalatı oluşturan mallar %85 oranında yatırım malları ve hammaddeler, %15 oranında ise tüketim malları olmuştur. İhracat yapısı ise %80-90 civarında tarımsal ürünler, %5 civarında sını ürünler ve %5 maden ürünlerinden oluşmaktadır. Sonuç olarak bu dönemde dış ticaretin yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Türkiye tarımsal ve madensel hammaddelerin ihracatçısı, yatırım ve ara malı ithalatçısı görünümündedir (Şahin, 2000: 117).

Grafik 2.6 : 1950-1960 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yılı 2011, Ankara: Ekim 2012, s.2.

2.1.3. Türkiye’de 1963-1980 Döneminde Büyüme ve Dış Ticaretin Gelişimi

Türkiye ekonomisinde 1960’lı yıllar planlı döneme geçilen yıllar olarak bilinmektedir. Bu bağlamda 1961 Anayasasının 129. Maddesi gereği 1963 yılından itibaren resmen planlı kalkınma dönemine geçilmiştir (Parasız, 1998: 124).

Planlı kalkınma döneminde sanayileşme stratejisi iktisadi büyüme için vazgeçilmez olmuştur. 1950-1960 yılları arasında uygulanan liberal politikalardan vazgeçilerek 1960 sonrası geleneksel bir karma ekonomik sisteme geçilmiştir. Karma ekonomik sistemin ilk sonucu Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT) önünün açılmasıdır (Kılıçbay, 1999: 123).

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 30 Eylül 1960 tarihinde kurulmuş, 1961 Anayasası aracılığıyla Türkiye ekonomisi için bir takım adımlar atmak için girişimde bulunulmuştur. Atılan ilk adım ithalat yerine yerli üretime ağırlık vererek ithal ikameci politikaları uygulamaktır (Töre, 1992: 189). Bu amaçla, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) (1963-1967) hazırlanmış ve toplum refahını korumak, tam istihdam ortamını oluşturmak ve ödemeler bilançosu dengesini sağlayabilmek şeklinde hedefler belirlenmiştir (Başol, 1983: 67).

BBYKP’nin üzerinde önemle durduğu husus; Türkiye ekonomisinin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı yerlerde üretime geçecek seviyeye getirmek ve uluslararası alanda rekabet edebilecek seviyeye getirmektir. Kalkınma planında,

iktisadi büyümede etkili olan dış ticaretin ülke ekonomisine uzun süreli katkı sağlayabilmesi için bazı düzenlemeler getirilmiştir. Kalkınma plan stratejisinde ithal ikamecilik hâkimdir.¹ Sanayi sektörünü büyütme için dış ticarete korumacı bir politika takip edilmiş, imalat sanayinin öneminin korunduğu bu dönemde kamu kesimi imalat sanayine ve sabit sermaye mallarına yatırımlarda bulunmuştur. Ayrıca sanayi sektörünün gelişmesi için kamusal ürünlere düşük fiyatlar konulmuş ve özel sektörün girdi maliyetleri düşürülmüştür (Voyvoda ve Yeldan, 2001: 375). BBYKP ile 1930'lı yıllarda başlayan ekonomik hayata müdahale etme süreci yeniden canlanmış, bu bağlamda ithalata kotalar getirilmiştir (Bayrakdar, 2007: 26).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP), 1967-1972 döneminde uygulanmıştır. BBYKP'da olduğu gibi İBYKP'nın da temel hedef, kaynakları verimli kullanmak ve iktisadi büyüme sürecini hızlandırmaktır. Birinci planda (1963-1967) GSMH büyüme oranı ortalama % 6,4 olmuş, ikinci planda (1968-1972) ise ortalama % 6,7 büyüme sağlanmıştır (Aydın, 2008: 74). İBYKP'nin uygulamasında birinci dönemde olduğu gibi ihracatta hedeflenen büyüklüklere ulaşılamamış ve Türkiye yapısal bir dönüşüm sürecine girememiştir.

İBYKP ardından 1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP)² devreye girmiştir. İlk hedefi dışa bağımlılığı azaltıp sanayileşme yolunda ilerlemektir. ÜBYKP döneminde sanayileşme yolunda adımlar atılmış ve alınan kararlar genellikle uygulanmıştır. Bu dönemde ihracat yapısının sanayi ürünleri lehine dönüştürülmesi, mal ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi planlanan ilk adımlardandır. Ayrıca demir-çelik, kimya ve makine imalat gibi sektörlerin ihracata bağlı olarak artırılacağı belirlenmiştir. Bununla birlikte bu planda sanayi ürünlerinde hedeflenen düzeylere ulaşılamamıştır.

ÜBYKP döneminde karşılaşılan problemlerden birisi hızla artan petrol fiyatlarının yol açtığı ödemeler bilançosundaki açıklardır. Bu açıkların finansmanında kullanılacak dövizin bulunamaması ve döviz mevduatındaki sıkıntılar 1977-1980 yılları arasında Türkiye'yi gerekli dövizin elde edilmesi için IMF'ye bağımlı hale getirmiştir (Eroğlu, 2002: 312).

Türkiye'de 1978 ve 1979 yıllarında hükümetlerin kararlarında ara ve yatırım malları üreten sektörlerin imalat sanayi içindeki payının artırılması hedeflenirken aksine

¹Geniş bilgi için bkz: (<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf> Erişim tarihi: 03.09.2012)

²Geniş bilgi için bkz: (<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan3.pdf> Erişim tarihi: 03.09.2012)

tüketim malları sektörünün payı daha fazla artmıştır. Dolayısıyla ithal ikamesi, tüketim malları sektöründe büyük paya sahip olurken ara ve yatırım mallarında istenilen noktaya gelinememiştir. Tüketim, ara ve yatırım malları arasında bir denge olmaması, Türkiye ekonomisinin döviz ihtiyacını arttırmıştır. Sonuçta uygulama biçimiyle amaçlanandan farklı olarak ara ve yatırım mallarında ithalat ihtiyacı azalmak yerine artmış, bu alanlarda deyim yerindeyse ithal ikameci politikalar negatif ithal ikamesine yol açmıştır. Sonuçta ara ve yatırım malları yerli üretim kapasitesi düşmüş, ithalata bağımlılık artmış ve döviz sıkıntısı nedeniyle gerekli ara ve yatırım malları ithal edilemeyince tüm sanayide kapasite kullanım oranları azalırken, ihracat da stratejik biçimde teşvik edilmediği için dış ticaret açıkları büyümüş ve Türkiye ekonomisi sonunda önemli döviz açıklarıyla karşı karşıya kalmıştır (Karluk, 1997: 217).

Tablo 2.7 : 1963-1980 Döneminde GSYİH'nin Gelişimi

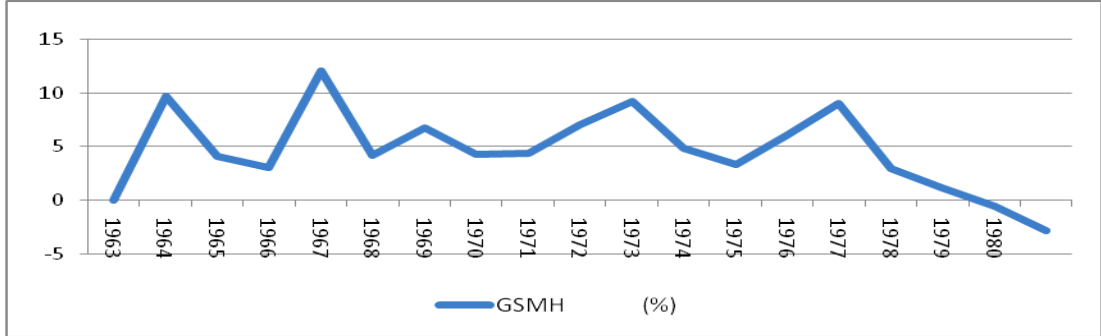
Yıllar	GSYİH (Milyon TL)	Büyüme (%)	KBGSMH (TL)	KBGSMH Değişim (%)	KBGSMH (\$)
1963	84.188	9,7	2.839	7,0	249
1964	87.619	4,1	2.883	1,5	258
1965	90.368	3,1	2.901	0,6	271
1966	101.204	12	3.162	9,2	315
1967	105.461	4,2	3.220	1,6	341
1968	31.635	-	942	-	537
1969	33.003	4,3	958	1,7	586
1970	34.469	4,4	976	1,8	539
1971	36.897	7,0	1.019	4,4	476
1972	40.279	9,2	1.085	6,5	592
1973	42.255	4,9	1.110	2,3	734
1974	43.633	3,3	1.118	0,7	980
1975	46.275	6,1	1.157	3,3	1.184
1976	50.438	9,0	1.233	6,8	1.312
1977	51.944	3,0	1.247	0,9	1.467
1978	52.582	1,2	1.233	-0,8	1.567
1979	52.324	-0,5	1.202	-2,5	1.877
1980	50.870	-2,8	1.144.739	-4,8	1.539

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2010**, Ankara: Aralık 2011, ss. 650-687.

Not: 1963-1967 dönemi 1968 fiyatlarıyla, 1968-1980 dönemi 1987 fiyatlarıyla ölçülmüştür.

Planlı dönemde (1963-1980) GSYİH ve büyüme göstergelerinin gelişiminin yer aldığı Tablo 2.7'de görüldüğü gibi, GSYİH, 1963'de yaklaşık 85 milyon TL iken 1967'de 106 milyon TL'ye ulaşmıştır. GSYİH'nın 1968-1979 yılları arasında sürekli yükseldiği, 1979 ve 1980 yıllarında ise düştüğü görülmektedir. GSMH bu dönemde ortalama %4,9; kişi başına GSMH ise %2,5 oranında artış göstermiştir. Ayrıca kişi başına gelir 1963'de 2.839 TL iken sabit fiyatlarla 1967'de 3.220 TL'ye kadar çıkmış, 1987 bazlı GSMH serisi altında kişi başına gelirdeki artış 1968 sonrasında da sürmüştür, ancak 1978-1980 döneminde zayıf büyüme oranlarının görüldüğü bir ortamda yerini

düşüşe bırakmıştır. Kişi başına gelirin ABD doları cinsinden gelişimine bakıldığında ise kişi başına gelirin 1963’de 249 \$ iken 1980’de 1.539 \$ dolara yükseldiği görülmektedir.

Grafik 2.7 : 1963-1980 Döneminde GSMH'nin Gelişimi
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2010, Ankara: Aralık 2011, s. 650.

Öte yandan Grafik 2.7’de de görüleceği üzere 1963-1980 döneminde GSMH’nin büyüme seyri görece dalgalıdır. Bununla birlikte 1979-1980 yılları dışarıda bırakılırsa bu dönemde %6’nın üzerinde bir ortalama büyüme sağlandığı belirtilmelidir. Nitekim bu iki yıl öncesinde tüm dönem boyunca pozitif büyüme olduğu dikkatleri çekmektedir.

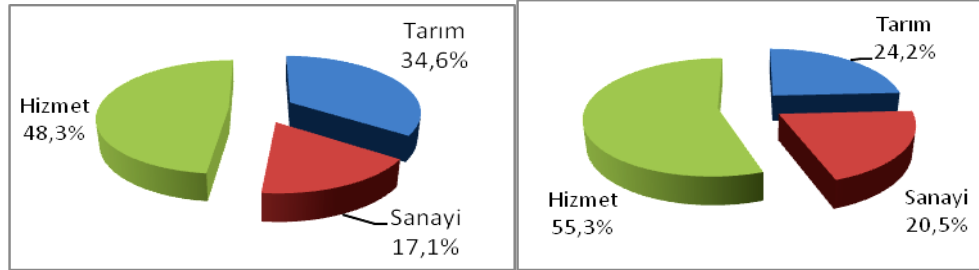
Tablo 2.8 : 1963-1980 Dönemi Sektörlerin GSYİH Payının Gelişimi (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1963	34,6	17,1	48,3
1964	33,1	18,2	48,6
1965	30,9	19,4	49,8
1966	30,5	19,9	49,6
1967	29,3	20,7	50,0
1968	33,0	17,1	49,8
1969	31,2	18,4	50,4
1970	30,7	17,5	51,7
1971	30,2	17,8	52,0
1972	27,9	18,1	54,0
1973	24,5	19,3	56,2
1974	25,2	20,0	54,8
1975	24,5	20,6	55,0
1976	24,0	20,5	55,5
1977	22,8	21,3	56,0
1978	23,1	21,7	55,2
1979	23,2	20,7	56,1
1980	24,2	20,5	55,4

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2010, Ankara: Aralık 2011, s. 689.

Bu dönemde sektörlerin GSYİH içindeki payının gelişiminin yer aldığı Tablo 2.8 incelendiğinde, tarım sektörünün payının 1977 yılına kadar düşüş gösterdiği ardından görece çok az yükseldiği görülmektedir. Sanayinin payının bu dönemde belirgin bir yükselme gösterdiği ve ithal ikameci sanayileşme sürecinin tıkanıdığı 1979-1980 kriz yıllarında ise bir miktar gerilediği dikkati çekmektedir. Hizmetler sektörünün GSYİH payının ise dönem başında %48 düzeyinde iken dalgalanmalar göstermekle birlikte genel

olarak yükseldiği ve dönem sonunda %55,4 olduğu görülmektedir. Bu dönemde sektörlerin büyüme oranı ortalama olarak tarım sektöründe %2, sanayi sektöründe %7,6 ve hizmetler sektöründe %5,9 olmuş, sonuçta bu gelişmeler nedeniyle sanayi ve tarım sektörünün milli gelir pastası içindeki payı artarken tarımın payı gerilemiştir.

Grafik 2.8 : Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (1963 ve 1980 - %)

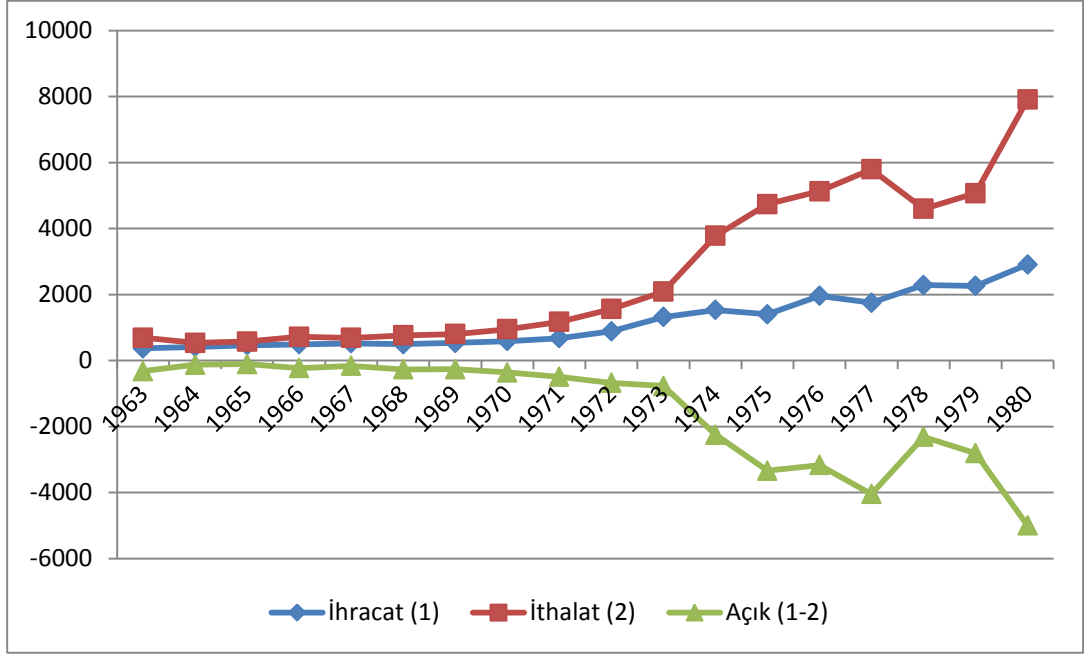
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2010, Ankara: Aralık 2011, s. 689.

Bu bağlamda Grafik 2.8'de görüldüğü gibi, sektörlerin GSYİH payı dönem başı ve dönem sonu itibarı ile karşılaştırıldığında, tarım sektörünün payının %34,6 iken %24,2'ye gerilediği, sanayi sektörünün payının %17,1'den %20,5 düzeyine ulaştığı ve hizmetler sektörünün payının da %48,3'den %55,3 düzeyine yükseldiği görülmektedir.

Tablo 2.9 : 1963-1980 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)

Yıllar	İhracat (1)	İthalat (2)	Açık (1-2)	Dış Ticaret Hacmi (1+2)	İhr./İth (1/2)
1963	368	688	-320	1.056	53,5
1964	411	537	-126	948	76,5
1965	464	572	-108	1.036	81,1
1966	491	718	-227	1.209	68,4
1967	522	685	-163	1.207	76,2
1968	496	764	-268	1.260	64,9
1969	537	801	-264	1.338	67,0
1970	588	948	-360	1.536	62,0
1971	677	1.171	-494	1.848	57,8
1972	885	1.563	-678	2.448	56,6
1973	1.317	2.086	-769	3.403	63,1
1974	1.532	3.778	-2.246	5.310	40,6
1975	1.401	4.739	-3.338	6.140	29,6
1976	1.960	5.129	-3.169	7.089	38,2
1977	1.753	5.796	-4.043	7.549	30,2
1978	2.288	4.599	-2.311	6.887	49,7
1979	2.261	5.069	-2.808	7.330	44,6
1980	2.910	7.909	-4.999	10.819	36,8

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2011, Ankara: Ekim 2012, s.2.

Grafik 2.9 : 1963-1980 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2011, Ankara: Ekim 2012, s.2.

Bu dönemin dış ticaret verilerinin yer aldığı Tablo 2.9 ve Grafik 2.9 incelendiğinde görüldüğü üzere, ihracat ve ithalat ve dış açıklar 1973 yılına kadar makul düzeylerde artış göstermiş, bazı yıllarda ihracat fazla arttığı için dış açıklar görece azalırken, bazı yıllarda ithalat daha fazla arttığı için dış ticaret açıkları görece artış göstermiştir. İhracat 1973’de 1,3 milyar dolar, ithalat yaklaşık 2,1 milyar dolar düzeyine ulaşmış, dış ticaret açığı 769 milyon dolar olurken dış ticaret hacmi de 3,5 milyar dolara kadar ulaşmıştır. Buna karşılık 1974’de çok yüksek düzeyde dış ticaret açığı verilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında petrol fiyatlarındaki hızlı artışın büyük etkisiyle ithalat faturasının yaklaşık iki katına çıkmasının etkisi olmuştur. Bu bağlamda 1963-1980 döneminde ihracat yılda ortalama %13,1 oranında, ithalat ise %17,5 oranında artmışken petrol krizinin etkisiyle 1973-1980 döneminde ithalat yılda ortalama %26 oranında artış göstermiştir. Dolayısıyla 1974 sonrası Türkiye’nin dış ticaret açıkları hızla yükselmiş, ihracatın/ithalatı karşılama oranı 1973’de %63,1 düzeyinde iken 1974’de %40 oranına inmiş ve 1975’te %29,6 düzeyine kadar gerilemiştir.

Türkiye ekonomisinde 1970’lerde iki petrol şokuyla ödemeler dengesinde ciddi sıkıntıların baş göstermesi nedeniyle üretimde de azalmalara neden olmuştur. Yine bu dönemde ödemeler dengesi krizini tetikleyen diğer bir etken ise tutarsız para ve maliye politikaları olmuştur (Kibritçioğlu, 2001: 3). Bu bağlamda 1970’lerdeki petrol krizi ve 1974’de Kıbrıs Barış Harekâtı neticesinde Türkiye’ye karşı uygulanan ambargo önemli

oranda döviz kaybına neden olmuştur. Yaşanan sıkıntılardan dolayı 1970'li yılların sonuna doğru özel sektör ve kamu yatırımları durma noktasına gelmiştir. Bu çerçevede bu dönemin sonunda ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilerek dışa açık büyüme stratejisine geçilmiş ve döviz darboğazından neden olduğu sıkıntılar bir miktar azaltılmıştır. Bu bağlamda Kazgan (1988:340)'ın belirttiği gibi, 1960'ların başından itibaren takip edilen ithal ikameci politikalar ihracatı engelleme politikasına dönüşmüş ve ithalat için konulan yasaklamalar ihracat için de bir engel teşkil etmiştir. 1980'lere gelindiğinde yaşanan sıkıntılar ithal ikameci politikaların terk edilmesine ve 1980 yılındaki istikrar programı ile ekonominin dışa açılmasına neden olmuştur.

2.2. Türkiye'de 1980 Sonrası Büyüme ve Dış Ticaretin Gelişimi

2.2.1. Türkiye'de 1980 Sonrası Büyüme ve Neoliberal Ekonomi Politikaları

1970'lerde hem dünya genelinde hem de, yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler, 1960'lardan itibaren takip edilen ithal ikameci kalkınma modelinde tıkanmalara neden olmuştur. Bu tıkanıkların aşılması için yeni bir stratejiye geçilmesi yönündeki zorunluluklar ihracata dayalı büyüme modelinin kabul edilmesine yol açmıştır. İthal ikameci sanayileşme ve büyüme stratejisinden ihracata dayalı sanayileşme ve büyüme stratejisine geçilmesi için bir takım dönüşümlerin yapılması gerekmiştir. Bu bağlamda 24 Ocak 1980'de alınan kararlar bu dönüşümü sağlayacak bir dönüm noktası olmuştur (Karabulut, 2010: 979).

24 Ocak 1980 Kararlarının ilk hedefi dışa açık büyüme modelini esas alarak 1980 sonrası takip edilecek politikaların temelini oluşturmaktır. Alınan kararlar liberal yapıdır ve IMF destekli ortodoks istikrar politikalarından oluşmaktadır. Bu politikaların en önemli özelliği, piyasaların serbest bırakılacak olması ve ekonomide fiyatların arz ve talep tarafından belirlenecek olmasıdır (Üzümcü ve Dikkaya, 2010: 279). Geniş bir ifadeyle, uygulanan istikrar politikası ithal ikameci, dışa kapalı ekonomilerden uzaklaşıp, onun yerine ihracata dönük bir sanayileşmeyi öngörmektedir (Erdost ve Berksoy, 1982: 63-64). 24 Ocak 1980 Kararlarının amacı kısa vadede temel ekonomik problemlerin giderilmesi, uzun vadede ise Türkiye ekonomisinde temel yapı taşlarını yerine oturtmak ve ihracata dayalı bir büyüme ile ekonomik istikrarı sağlamaktır (Karabıçak, 2000: 55). Bu politikalar neticesinde 1980 ile 1984 yılları arasında ihracat %314 artmış, ancak daha liberal hale getirilen ithalat rejimi altında, ithalat da benzer biçimde hızla arttığı için dış ticaret açıkları kapatılamamıştır (Taşkın, 2003: 148).

24 Ocak 1980’de alınan kararlar ile hem makro düzeyde hem de mikro düzeydeki yapısal sorunlara yönelik politikalar oluşturulmuştur (Köse, 2000). Makro düzeydeki politikalar, IMF’nin sunmuş olduğu iki ana hedeften oluşmaktaydı. Bu hedefler ödemeler bilançosu dengesinin sağlanması ve enflasyonun kontrol altına alınmasıydı. Bu dönemde döviz kuru ve para arzı araçları kullanılarak efektif talebi düşürme yoluna gidilmiştir. Yapısal değişim ise sanayi ürünleri üretiminin kamudan alınıp özel sektöre devredilmesi olmuştur. Bu yapısal değişim sonucunda sanayi, otomotiv ve inşaat sektörlerinde ilerleme gözlenmiştir (Akat, 2004: 92-93).

24 Ocak 1980 Kararlarının alındığı günden itibaren uygulanan ekonomi politikalarında bir bütünlük ve belli bir süreklilik görülmektedir (Boratav, 1988: 124). Liberal politikalara devam edilmiş ve kamu kesiminin dış ticaret üzerindeki müdahaleleri azaltılmış, ihracat, ithalat ve kambiyo rejimlerinde köklü değişikliklere gidilmiştir. Artık tamamen ithal ikameci sanayileşme politikasından ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçiş yapılmıştır. Gümrük vergisi ile kurumlar vergisi oranları azaltılarak ve ihracat kredilerine düşük faiz uygulanarak ihracat teşvik edilmiş, ayrıca 1985’de lira karşılığı ihracat yapma imkânı getirilmiştir (Akalın, 2006: 184-185).

24 Ocak 1980 Kararları ile dış dengede, kamu maliyesinde ve para piyasalarında köklü değişiklikler yapılmıştır. 1980 sonrası dışa açılma süreci ile dış ticaret reformu gerçekleşmiştir. Bu reformla birlikte hızlı bir şekilde ihracat artışı olmuştur (Yıldırım, 2007: 16). Bu bağlamda 1980-1988 döneminde ihracatta artış oranları, ithalat artış oranlarını geçmiş ve dış ticaret açığı görece kapanma eğilimine girmiştir. Buradaki en büyük katkıyı dayanıklı tüketim malları olarak adlandırılan dokuma-hazır giyim, demir-çelik ve gıda maddeleri sağlamıştır. Fakat 1988’den sonra ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmeye başlamış ve dış ticaret açıklarında artış süreci ortaya çıkmıştır. Bunun nedenlerinden birisi yeni ürünler üretip ihraç etmektense, aynı ürünler üzerinde TL’nin değerini ve mal fiyatlarını düşürerek ihracat yapılmaya çalışılması olmuştur (Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Merkez Müdürlüğü, 2003: 5-6).

Türkiye’nin sermaye piyasalarını serbestleştirdiği 1990 sonrası liranın değer kazanması ile birlikte ihracat artışında duraklama görülmüştür. İthalatın ihracattan daha fazla arttığı 1994 Krizi öncesinde uluslararası finansal piyasalara dönük açıklığın artması ve kısa vadeli sermaye girişi, dış ticaret açıklarına rağmen TL’nin değer kazanmasına yol açmış, bu durum ithalat artışının sürmesine ve Türkiye’nin elde etmiş olduğu ihracat artışına rağmen dış ticaret açıklarının artması yönünde olumsuz etkiler doğurmuştur.

Bundan dolayı 1990'dan günümüze kadar yaşanan krizlerin alt yapısında, yeterince ihracat artışını sağlaması belirli koşullara ve uygun ekonomi politikalarına bağlı olan ihracata dayalı büyüme modelinin etkisi de vardır (Utkulu ve Kahyaoğlu, 2005: 15).

Türkiye ekonomisinde 1994'de yaşanan döviz krizi ekonomiye ciddi ölçüde zararlar vermiştir. Kara Çarşamba olarak adlandırılan Amerikan Dolarının Türk Lirası karşısında %20 değer kazanmasına yol açan döviz krizi, ekonomik krizi tetikleyen ana unsurlardan birisi olmuştur (Akalin, 2006: 190).

Krizin etkilerinin giderilmesi için 5 Nisan 1994 tarihinde 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları olarak adlandırılan tedbirler alınmış ve çeşitli hedefler tayin edilmiştir (Akalin, 2006; Eğilmez, 2009);

- a) Kamu gelirlerinin artırılması için ek vergilerin alınması,
- b) Kamu giderlerinin düşürülmesi,
- c) Kamu kesimi harcama gereğinin düşürülmesi,
- d) KİT'lerin özelleştirilmesi,
- e) Fiyat istikrarının sağlanması,
- f) Ödemeler bilançosu açıklarının azaltılması.

Yukarıda belirtilen hedeflere ulaşılması ve mali piyasalarda istikrarın sağlanması için fiyat ayarlamaları yapılmış, bütçenin harcamalar kısmında tasarrufa gidilerek faizlerin bütçe üzerindeki yükü azaltılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda savunma ve güvenlik hariç cari harcamalarda %30 oranında kısıtlamaya gidilmiş, mal ve hizmet alımları, kadrolu personel ve geçici işçi alımları durdurulmuştur. Bunların yanı sıra KİT'lerin zarar etmesini engellemek için KİT'ler tarafından üretilen malların zararına satışı engellenmiştir. Bütçenin gelir tarafının güçlendirilmesi amacıyla da resim ve harçlar yükseltilmiş, akaryakıtta tüketim vergisi oranı %50'den %70'e yükseltilmiştir (Aykırı, 2008: 74).

Bu programın finansmanı için IMF ile imzalanan stand-by anlaşması 1995 yılında gerçekleşen genel seçimlerden dolayı bozulmuş ve 1994 sonrası kalıcı bir istikrar programı uygulanamamıştır (Usta, 2003: 47). 5 Nisan 1994 İstikrar Programı ekonomide stagfasyona neden olmuştur. Ekonominin tüm sektörleri, mal piyasasında yaşanan talep daralmasından dolayı olumsuz yönde etkilenmiştir. Talep daralmasından dolayı etkilenen sektörler dayanıklı tüketim malları, elektronik sanayi ve karayolları taşıtlarıdır. Bunun yanında hizmetler sektöründe de daralma görülmüştür. Ekonomi 1994 yılında %6

civarında küçülmüştür. İstikrar paketinin uygulanmasının iç talebi daraltıcı etkisi ve dış ticarete TL'nin değer kaybetmesi ile birlikte ithalatta azalma olmuştur ve 1994 yılında ithalat bir önceki yıla göre % 20.9 oranında azalmıştır (Ardıç, 2004: 158).

Bununla birlikte, alınan bu tedbirler sayesinde hedeflerin birçoğuna ulaşılmış, bir taraftan ihracatın yükselmesi diğer taraftan ithalatın azalması, dış ticaret açığını önemli oranda küçülterek cari işlemler dengesi üzerinde pozitif bir etki meydana getirmiştir. Ekonomide 1995 yılı sonuna doğru toparlanma başlamış ve GSMH reel olarak %8,1 oranında büyümüştür (Eğilmez, 2009: 72).

Türkiye ekonomisinde 1994 Krizi yanında dış ticaret bağlamında etkileri olan bir diğer gelişme de Avrupa Birliği ile 1 Ocak 1996 tarihinde yapılan Gümrük Birliği anlaşması olmuştur. Gümrük Birliği, Türkiye imalat sanayi ürünleri için yoğun bir rekabet ortamının oluşmasına yol açmış, 1980 yılında başlayan dış ticaret liberalizasyonu sürecinde tamamlayıcı bir unsur olmuştur. Çünkü Türkiye'nin AB üyelerinden ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi ülkelerinden ithal ettiği sanayi ürünleri için koruma oranı sıfırlanmıştır. Sonuçta dış ticaretin yarısından fazlası AB ülkeleriyle yapılmaya başlamıştır (Tonus, 2007: 196).

Yine 1997 ve 1998'de yaşanan Asya ve Rusya Krizleri de ihracatı olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluk iktisadi büyümeyi ve ödemeler bilançosunu dengede tutabilmek için dış kaynak ihtiyacını artırmış ve dış borçların artmasına neden olmuştur. IMF ile 1999 yılında yapılan stand-by anlaşması ile enflasyon indirilmeye çalışılırken, iç borçların dış borçlarla ikame edilmesinin düşünülmesi ve 1 dolar + 0,77 eurodan oluşan sepet değerine göre TL'nin değerinin bir yıl için önceden belirlenmesi sözkonusu olmuş ve sonuçta TL değerli hale gelmiştir. Bu ortamda ithalat hızla artarken ihracat yerinde saymış, dış ticaret açıkları hızla artarken, ihracat kanalından döviz girişinin yetersiz kaldığı durumda dış borçlanma hızla yükselerek 2000 yılında 118,6 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır (Akdağ, 2007: 43).

1990'lı yıllarda hem kamu kesiminde hem de özel kesimde yaşanan sıkıntılar, özellikle disiplinsiz kamu maliyesi uygulamalarından kaynaklı bütçe problemleri, ekonomide genel bir istikrarsızlığa yol açmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, enflasyonu düşürmek için Aralık 1999'da yeni bir enflasyonu düşürme programı uygulamaya konulmuş, fakat 2000 yılında uygulamaya konulan, kur çapasına dayalı bu enflasyonu düşürme programı, yaşanan krizlerin ardından fazla direnç gösterememiştir. Krizlerden

ilki 22 Kasım 2000 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu ilk kriz, bankacılık kesiminden kaynaklanan finansal bir kriz olarak Türkiye'nin dış piyasalardan borçlanma faizi ve risk priminin yükselmesine yol açmış, bankaların açık pozisyonlarını kapatmaya çalıştığı bu ortamda kamu ve özel bankaların dış borçlanması zorlaşmıştır (Uygur, 2001: 9).

Merkez Bankasının bankaların likidite ihtiyacını zamanında karşılayamamış olması yüksek faizle likidite arayışı içerisinde girmesine neden olmuştur. Merkez Bankası'nın hatası piyasalarda olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 9 Aralık 1999 tarihli ekonomik programa güven kalmamış ve reel kesimde büyük bir talep daralması yaşanmıştır. O dönemdeki siyasi tartışmalar, piyasalar üzerinde olumsuz etki yaparak döviz krizini başlatmıştır (Karluk, 2005: 425).

Bankacılık sektörüyle başlayan kriz 19 Şubat 2001 tarihinde döviz krizine dönüşmüştür. İkinci krizin, yani 19 Şubat 2001 Krizinin çıkmasındaki önemli etken bankacılık sektörünün kırılganlığı olmuştur. Kamu bankaları aşırı derecede faiz riskine açıkken özel bankalar döviz kuru riski ile karşı karşıya kalmıştır (Ardıç, 2004: 183-184).

Bu bağlamda Uygur (2001: 23)'un da açıkça belirttiği gibi;

“Döviz kuruna dayalı istikrar programı üç aşamadan geçer. Birinci aşama yararlıdır; döviz kurundaki istikrar, ekonomide de genel bir istikrar sağlar. İkinci aşamada paranın reel olarak değer kazandığı bellidir, giderek daha çok farkına varılır, fakat bu konuda bir şey yapmak uygun görülmez. Üçüncü ve son aşamada artık bir şey yapmak için çok geçtir. Paranın reel değer kazanması (ve diğer koşullar) yüksek oranlı bir devalüasyonu gerekli kılar. Ancak politika buna izin vermeyecektir. Koşullar inkâr edilerek bir süre daha geçer, ... ve sonra... kötü haberler birikir ve döviz krizi başlar”.

Bununla birlikte birçok iktisatçı döviz kuruna dayalı istikrar programının krizle sonuçlanmasını, kur çapasının kısa sürmesine bağlanmıştır. Kur çapasından çıkmak için gerekli bir stratejinin olması gerekliliği üzerinde de durmuşlardır. Kur çapasından çıkış için en uygun zamanın dış kaynak girişinin en çok olduğu zaman olduğu belirtilmiştir (Uygur, 2001: 25). Kısaca 19 Şubat 2001 Krizinin nedeni, bankacılık sektörünün kırılganlığı, uygulanan istikrar paketleri ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir. Ekonomide güvensizliğin arttığı bu ortamda ekonomik krizden çıkabilmek için 15 Nisan

2001 tarihinde Kemal Derviş tarafından hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) açıklanmıştır.

Programın temel amacı ekonomideki istikrarsızlığı ortadan kaldırmak ve kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden alt yapısını oluşturmaktır. Bu amaçla kamu borçlarına yol açan borç dinamiğinin ortadan kaldırılması, Türkiye'nin dış ülkelerin yardımını almadan kendi kendine yeten bir ülke konumuna getirilmesi hedeflenmiştir. Ekonominin alt yapısının güçlendirilmesi için mali piyasalarda ve para piyasalarında düzenlemelere gidilmesi zorunluluk arz etmiştir. GEGP'in reel ekonomiye yönelik politikaları ise yurt içi talebin daraltılması ve ihracatın artırılması olmuştur (BSB, 2001: 4). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hedeflerini gerçekleştirebilmek için birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararlar aşağıdaki gibi olmuştur (Ay ve Karaçor, 2006);

- a) Kamuda şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması,
- b) Piyasalarda güven ortamının yeniden sağlanması,
- c) Kişiler ve bölgeler arası gelir dağılımı adaletsizliklerini azaltmak,
- d) Sürdürülebilir büyümeyi sağlamak.

2000-2001 krizlerinin ardından ekonomideki hızlı sermaye çıkışını kapatabilmek için IMF'den 2,9 ve 10,2 milyon dolarlık kaynaklar kullanılmıştır. 2002'den sonra ihracatın artışıyla birlikte ekonomide %7,9 büyüme görülürken 2003 yılında iç talepteki canlanmayla birlikte GSMH %5,9 oranında büyüme göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye'de yaşanan krizlerin ve sermaye hareketlerinin iniş ve çıkışlarda sermaye hareketlerinin ve dış borçların önemli rolü bulunmaktadır (Adıyaman, 2006: 30-31). Bu bağlamda dış ticaret açığının borçlanma yoluyla kapatılmasından dolayı her yıl artan borçların Türkiye ekonomisinde istikrarı tehdit etmeye devam ettiği söylenebilir.

Öte yandan 2002 yılında ihracat artışı iktisadi büyümede tekrar kendini göstermiş ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri ardından alınan önlemlerin etkisiyle ihracat tekrar artma eğilimine girmiştir. 2002 yılında ihracat %15,1 oranında artış göstermiştir ve bu artış 2003 yılında da devam ederek %31 olmuştur. İthalat ise 2003'de %34,5 oranında artmıştır. İhracat artışının arkasındaki faktörler, TL'nin yüksek oranda değer kaybı, rekabet etmenin gerekliliğinin yurt içi üreticilerine aşılması, azalan faiz oranları, ABD dolarının EURO karşısında değer kaybetmesi olmuştur. 2004 ve 2005'de ihracatta artış olmasına rağmen bütçe finansmanı ve cari işlemler dengesindeki açıklar nedeniyle dış borçlanmalara devam edilmiştir (Adıyaman, 2006: 30; Günay, 2004: 100).

Diğer taraftan tüketim malı ithalatının artması ve büyüyen ihracata bağlı olarak ara malı ithalatının da artması toplam ithalattaki %42,4 oranındaki artışta etkili olmuştur. Ayrıca azalan faizler ve kolaylaşan kredi imkânları tüketim talebini arttırarak toplam ithalatın artmasında önemli rol oynamışlardır (Bayrakdar, 2007: 91).

Sonuçta Türkiye diğer ülkelere ihracat performansı bakımından örnek olmuştur. Türkiye'nin teknoloji ve beşeri sermaye ağırlıklı imalat sanayi ürünleri ihracatında önemli derecede artış olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında ihracat stratejilerinin önemli etkisi olmuştur. Örneğin 1998-2005 ihracat stratejisinde alınan kararlar şunlar olmuştur; teknoloji ve bilgiyi ihraç etmek, sürdürülebilir ihracat artışını sağlamak, alım gücünü yükseltmek, genç nüfusu dinamik pazarlarda aktif olarak kullanmak. Bu kararlar ile hedef sektörler; markaya yönelik tekstil ve hazır giyim sektörü, bilişim sektörü, otomotiv ana ve yan sanayi, elektrik ve elektronik makine, demir-çelik sanayi, gıda sanayi, toprak sanayi ve makine ve imalat sanayi ürünleri olarak belirlenmiştir (Golovko, 2005: 32-33).

1980-2011 dönemine ilişkin olarak yukarıda anlatılan gelişmeler çerçevesinde ve GSYİH'nin gelişimi bağlamında iktisadi büyüme ve kişi başına düşen gelir rakamlarında aşağıdaki Tablo 2.10'da görülebilecek değişimler olmuştur.

Tablo 2.10'da görüldüğü gibi GSYİH, 1998 fiyatları ile 1980'de yaklaşık 31 milyar TL iken 2011'de yaklaşık 115 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bu dönem içinde büyüme oranları dalgalı bir seyir göstermiş, özellikle 1989-2001 döneminde dalgalanmalar daha belirgin olmuştur. Anavatan Partisinin iktidarı döneminde 1983-1988 pozitif büyüme oranları görülmüştür. Sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 yılı sonrasında iç ve dış faktörlerin etkisiyle (koalisyon hükümetleri anlaşmazlıkları, Körfez krizi, Asya ve Rusya Krizi, Marmara Depremi v.b) 1990'lı yıllarda ekonomik dalgalanmalar daha sık görülmüş ve bu dönem ekonomide kayıp yıllar olarak da adlandırılmıştır. 2001 krizi sonrası ise GEGP, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı dönemindeki siyasi istikrar ve olumlu küresel konjonktür sayesinde Türkiye ekonomisinde 2008 küresel krizine kadar istikrarlı bir büyüme süreci yeniden oluşmuştur.

Türkiye'de 1980-2011 döneminde büyüme oranı ortalama %4,2 olmuştur. Kişi başına gelir ise 1980'de 690 TL iken 2011'de 1553 TL olmuştur. Kişi başına gelirin sabit fiyatlarla bu dönemde artışı ortalama %2,2 olmuştur. Kişi başına gelir dolar cinsinden 2540 dolar düzeyindeyken özellikle 1990'lı yıllardaki olumsuz ekonomik

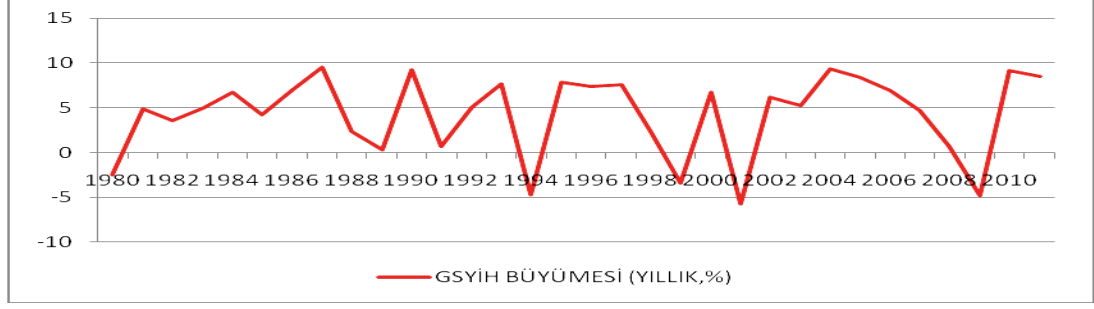
gelişmeler neticesinde 1998’de 4338 dolara ancak ulaşabilmiş, 2001 krizi sonrası 3.021 dolar olmuş, ancak 2002 sonrası siyasi ve ekonomik istikrar sayesinde kişi başına gelir dolar cinsinden artarak 2011 yılında 10444 dolar düzeyine yükselmiştir. Bununla birlikte kişi başına gelirin 2002-2011 döneminde dolar cinsinden artışında, TL’nin dolar karşısında değerini korumasının hatta 2002-2007 döneminde değer kazanmasının da büyük etkisi bulunmaktadır.

Tablo 2.10 : 1980-2011 Döneminde GSYİH’nin Gelişimi

Yıllar	GSYİH (Bin TL)	Büyüme (%)	KBGSMH (TL)	KBGSMH Değişim (%)	KBGSMH (\$)
1980	30.446.359	-2,0	690	-4,9	2.540
1981	31.925.031	4,9	707	2,5	2.603
1982	33.062.593	3,6	716	1,3	2.634
1983	34.706.161	5,0	734	2,5	2.701
1984	37.035.644	6,7	766	4,4	2.818
1985	38.606.450	4,2	782	2,1	2.876
1986	41.313.547	7,0	820	4,9	3.017
1987	45.232.359	9,5	881	7,4	3.242
1988	46.282.083	2,3	885	0,5	3.258
1989	46.416.414	0,3	872	-1,5	3.211
1990	50.717.427	9,3	937	7,5	3.448
1991	51.082.734	0,7	928	-1,0	3.414
1992	53.655.074	5,0	958	3,2	3.525
1993	57.760.366	7,7	1.014	5,8	3.732
1994	55.064.027	-4,7	951	-6,2	3.499
1995	59.402.118	7,9	1.009	6,1	3.714
1996	63.785.795	7,4	1.066	5,6	3.924
1997	68.619.268	7,6	1.129	5,9	4.154
1998	70.203.148	2,3	1.124	-0,4	4.338
1999	67.840.570	-3,4	1.071	-4,7	3.907
2000	72.436.399	6,8	1.127	-5,3	4.130
2001	68.309.352	-5,7	1.049	-7,0	3.021
2002	72.519.831	6,2	1.099	4,8	3.492
2003	76.338.192	5,3	1.142	3,9	4.559
2004	83.485.591	9,4	1.233	8,0	5.764
2005	90.499.731	8,4	1.320	7,1	7.022
2006	96.738.320	6,9	1.394	5,6	7.586
2007	101.254.625	4,7	1.442	3,4	9.240
2008	101.921.730	0,7	1.434	-0,6	10.438
2009	97.003.114	-4,8	1.346	-6,1	8.559
2010	105.885.644	9,2	1.450	7,7	10.022
2011	114.873.979	8,5	1.553	7,1	10.444

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler** (1950-2010).

2011 verileri TÜİK ulusal gelir hesaplarından alınmıştır.

Grafik 2.10 : 1980-2011 Döneminde GSYİH'nın Gelişimi
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010).**

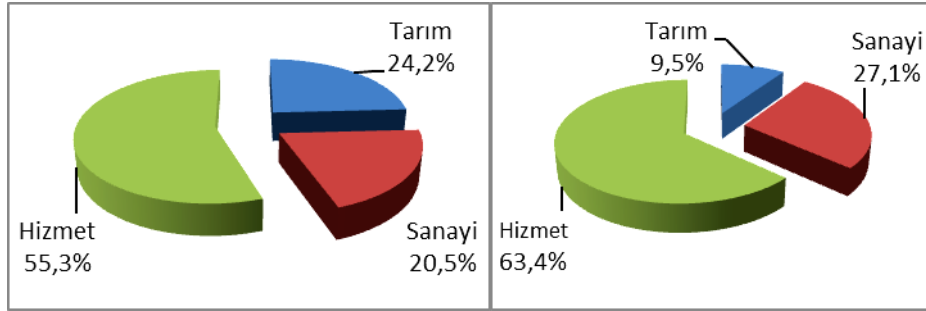
Tablo 2.10'dan hareketle oluşturulan grafikte yukarıda sözü edilen değişmelerin etkisi daha açık bir şekilde görülmektedir. Grafikte görüldüğü gibi, 1994 krizi, 1999 Marmara Depremi, 2001 Krizi ve 2009'da küresel krizin etkisiyle bu yıllarda büyüme oranları negatif olmuştur.

Tablo 2.11 : 1980-2011 Dönemi Sektörlerin GSYİH Payının Gelişimi (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	24,2	20,5	55,4
1981	22,6	21,5	55,9
1982	22,7	21,9	55,4
1983	21,6	22,4	56,0
1984	20,3	23,1	56,6
1985	19,4	23,6	57,0
1986	18,8	25,0	56,2
1987	17,2	24,9	57,9
1988	18,3	25,1	56,7
1989	16,6	25,9	57,5
1990	16,3	25,9	57,9
1991	16,1	26,5	57,4
1992	15,8	26,5	57,8
1993	14,5	26,5	59,0
1994	15,3	26,6	58,1
1995	14,4	27,7	57,9
1996	14,0	27,7	58,3
1997	12,7	28,1	59,2
1998	12,5	26,8	57,6
1999	12,2	26,4	58,7
2000	12,2	26,3	58,5
2001	11,9	25,9	60,5
2002	12,2	25,1	60,1
2003	11,4	25,7	59,6
2004	10,7	26,1	60,0
2005	10,6	26,2	60,2
2006	10,0	26,5	61,0
2007	8,9	26,8	61,9
2008	9,3	26,7	62,3
2009	10,1	26,1	63,4
2010	9,5	27,0	63,1
2011	9,2	27,2	63,6

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2010**, Ankara: Aralık 2011, s. 689.

Türkiye ekonomisinde GSYİH içinde sektörlerin payının 1980-2011 döneminde gelişiminin yer aldığı Tablo 2.11 ve Grafik 2.11 incelendiğinde, GSYİH içinde tarımın payının hızla gerileyerek 1980’de %24,2 iken 2000 yılında %12,2 düzeyine indiği ve 2011 yılı sonu itibarıyla da %9,2 olduğu görülmektedir. Buna karşılık dışa açık sanayileşme politikasının etkisiyle sanayinin GSYİH içindeki payının arttığı, örneğin dönem başında 1980’de %20,5 iken 1997’de %28,1 düzeyine ulaştığı ve 2011 yılı itibarıyla da %27,2 olduğu görülmektedir. Hizmetler sektörünün payının da benzer bir gelişme gösterdiği ve dönem başında 1980 yılında %55,4 düzeyinde iken 2011 yılı itibarıyla GSYİH’deki payının %63,6 olduğu görülmektedir.

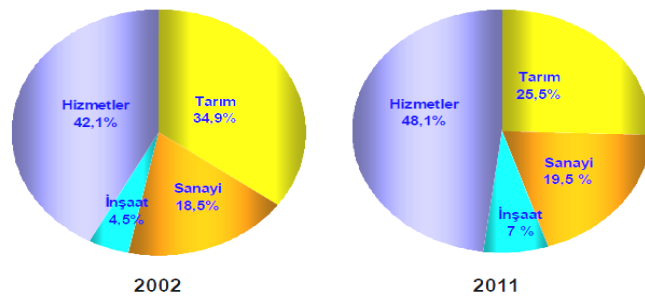

Grafik 2.11 : Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (1980 ve 2011 - %)

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Ankara: Aralık 2011, ss. 689.

Öte yandan Grafik 2.11’de tarımın GSYİH payının gerilemesine karşılık sanayi ve hizmetlerin payının artmasının milli gelir dağılımında tarım sektörü aleyhine bir gelişmeyi doğurduğu belirtilmelidir. Ayrıca inşaat sektörü hizmetler sektörü içinde değilse sanayi sektörü içinde kabul edilirse, sanayinin GSYİH içindeki payı yaklaşık %5 artarak %32 düzeyine kadar ulaşabilmektedir.

Ayrıca özellikle tarımın milli gelir içindeki payının düşmesine paralel olarak bu dönemde tarım kesiminin istihdam içindeki payının gerilediği de belirtilmelidir. Bu bağlamda Grafik 2.12’de görüldüğü gibi tarımın istihdam içindeki payı 2002 yılında yaklaşık %34,9 iken 2011 yılı sonu itibarıyla %25,5 düzeyine gerilemiştir.

Grafik 2.12 : Sektörlerin İstihdam İçindeki Payı (2002 ve 2011 - %)

Kaynak: TÜİK

Buna karşılık istihdam içinde sanayinin payı %18,5 düzeyinden %19,5 düzeyine ulaştığı, inşaat sektörünün emek yoğun bir üretim alanı olarak istihdam içindeki payının aynı dönemde %4,5 düzeyinden %7 düzeyine ulaştığı ve hizmetler sektörünün istihdam içindeki payının da %42 düzeyinden %48 düzeyine yükseldiği görülmektedir. Bununla birlikte tarımın istihdam içinde aldığı pay hala yüksektir ve gelişmiş ülkelerde olduğu gibi tarımın istihdam içindeki payının GSYİH içindeki payına yaklaştırılması gerekmektedir. Bu durum halen gerçekleştirilemediği için tarım sektöründe çiftçiler diğer gelir gruplarına görece daha düşük gelir düzeyine sahiptirler.

2.2.2. Türkiye'nin 1980-2011 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye'nin ekonomi politikalarında 1980 sonrası dönem, dışa açık sanayileşme politikalarının ağırlık kazandığı bir dönemdir. Bu bağlamda devletin ekonomideki ağırlığı azaltıldığı gibi, ithal ikameci dış ticaret politikalarının yerine ihracata dönük sanayileşme ve büyüme politikasına geçiş nedeniyle bu dönemde dış ticaret ve uluslararası sermaye hareketleri açısından önemli değişimler olmuştur. Bu çerçevede bu dönemde ortaya çıkan ve özeldede dış ticaretle bağlantılı gelişmelerle ilgili olarak, Tablo 2.12'de yer alan verilerin ışığında aşağıda ifade edilebilecek bazı değişimler yaşanmıştır;

- Bu dönemde ihracata dönük büyüme politikası bağlamında ihracatın teşviki ve ithalatın serbestleştirilmesi nedeniyle ihracat ve ithalat hızla artmıştır. Bu bağlamda Tablo 2.12'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin ihracatı 1980'de 2,9 milyar dolar iken 1987'de 10 milyar doları aşmış, 1995'de 20 milyar dolara ulaşmıştır. İhracat 1997-2000 döneminde Asya ve Rusya krizleri ortamında 27 milyar dolar düzeyinde kalmış, 2001 krizi sonrası hızla artarak 2005'de 73 milyar dolara, 2011'de 135 milyar dolara ulaşmıştır. İthalat da benzer şekilde 1980 sonrası hızla artmış, 1980'de yaklaşık 8 milyar dolar iken 1993'de 29 milyar dolar, 2000'de 54 milyar dolar olmuştur. 1994 ve 1999'da kriz ve depremin etkisiyle iç talep daralmasına bağlı olarak azalan ithalat, 2001 krizi sonrası 40 milyar dolara gerilese de 2002 sonrası hızla artmış, 2005'de 116,7 milyar dolara, 2008'de 201 milyar dolara ulaşmış, küresel krizin etkisiyle 2009'da görece azalsa bile 2011 sonunda 240 milyar dolara ulaşmıştır.

- Artan ihracat ve ithalat nedeniyle dış ticaret hacmi artmış, 1980'de toplam dış ticaret hacmi 10 milyar dolarken 1990'da 35 milyar dolara, 2000'de 82 milyar dolara, 2008'de 333 milyar dolara ulaşmış, 2009'da küresel krizin etkisiyle daralan dış ticaret hacmi, 2011'de 375 milyar dolara ulaşmıştır. Bu çerçevede artan dış ticaret hacmine

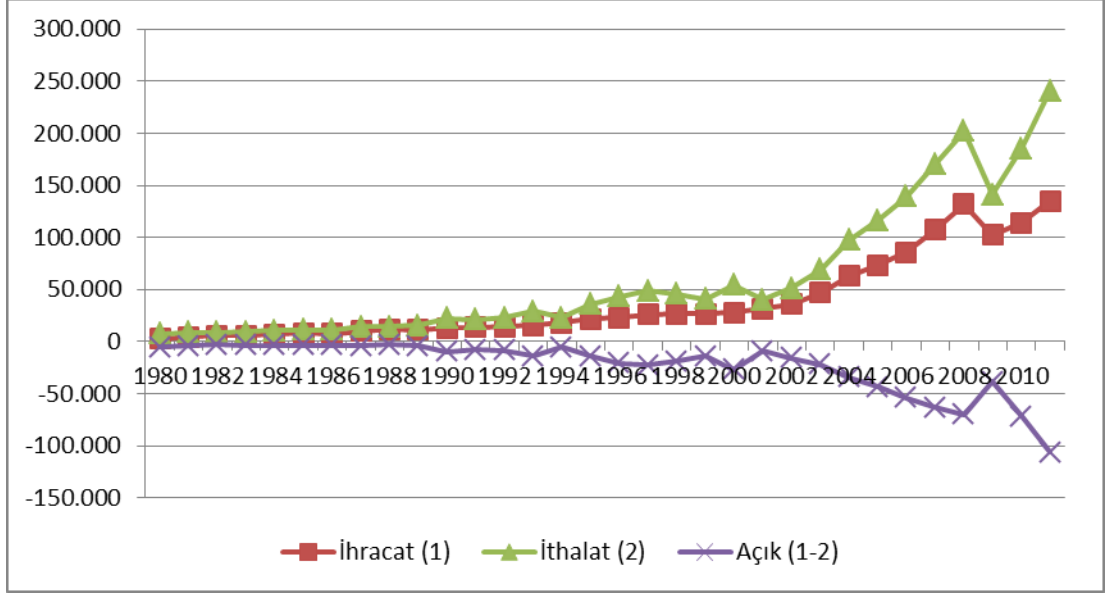

karşın, bu dönemde genel olarak ithalat artış hızı ihracat artış hızından fazla olduğu için dış ticaret açıkları yükselmiştir. Bu bağlamda dış ticaret açıkları Tablo 2.12 ve Grafik 2.13’de görüldüğü gibi, 1980-1992 döneminde 3-10 milyar dolar arasında iken 1993 sonrası 15-25 milyar dolar arasına yükselmiş, 2000’de dış ticaret açığı 26 milyar dolara, 2006’da 54 milyar dolara 2011’de ise 105 milyar dolara ulaşmıştır. Öte yandan kriz dönemlerinde iç talep daralması nedeniyle dış ticaret açıkları genellikle gerilemiş, örneğin 1993’te dış açık 14 milyar dolarken 1994’te 5 milyar dolara gerilemiş, 2001 krizinde bir önceki yıl 26 milyar dolarken 9 milyar dolara, 2009’da küresel krizin etkisiyle 70 milyar dolardan 38 milyar dolara gerilemiştir. 1994 ve 2001 krizinde sadece ithalat daralırken 2008 küresel krizi sonrası hem ihracatın hem de ithalatın 2009’da daralması diğer krizlerden farklı bir gelişme olmuştur (Üzümçü, 2010: 15).

Tablo 2.12 : 1980-2011 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)

Yıllar	İhracat (1)	İthalat (2)	Açık (1-2)	Dış Ticaret Hacmi (1+2)	İhr./İth (1/2)
1980	2.910	7.909	-4.999	10.819	36,8
1981	4.703	8.933	-4.230	13.636	52,6
1982	5.746	8.843	-3.097	14.588	65,0
1983	5.728	9.235	-3.507	14.963	62,0
1984	7.134	10.757	-3.623	17.891	66,3
1985	7.958	11.343	-3.385	19.301	70,2
1986	7.457	11.104	-3.647	18.562	67,2
1987	10.190	14.158	-3.968	24.348	72,0
1988	11.662	14.335	-2.673	25.997	81,4
1989	11.625	15.792	-4.167	27.417	73,6
1990	12.959	22.302	-9.343	35.261	58,1
1991	13.594	21.047	-7.453	34.641	64,6
1992	14.715	22.871	-8.156	37.586	64,3
1993	15.345	29.428	-14.083	44.773	52,1
1994	18.106	23.270	-5.164	41.376	77,8
1995	21.637	35.709	-14.072	57.346	60,6
1996	23.224	43.627	-20.403	66.851	53,2
1997	26.261	48.559	-22.298	74.820	54,1
1998	26.974	45.921	-18.947	72.895	58,7
1999	26.588	40.692	-14.104	67.279	65,3
2000	27.775	54.503	-26.728	82.278	51,0
2001	31.340	40.410	-9.070	71.750	77,5
2002	36.059	51.554	-15.495	87.613	69,9
2003	47.253	69.340	-22.087	116.593	68,1
2004	63.167	97.540	-34.373	160.707	64,8
2005	73.476	116.774	-43.298	190.251	62,9
2006	85.535	139.576	-54.041	225.111	61,3
2007	107.272	170.063	-62.791	277.335	63,1
2008	132.027	201.964	-69.937	333.991	65,4
2009	102.143	140.928	-38.785	243.071	72,5
2010	113.883	185.544	-71.661	299.428	61,4
2011	134.907	240.842	-105.935	375.749	56,0

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2011, Ankara: Ekim 2012, s.2.

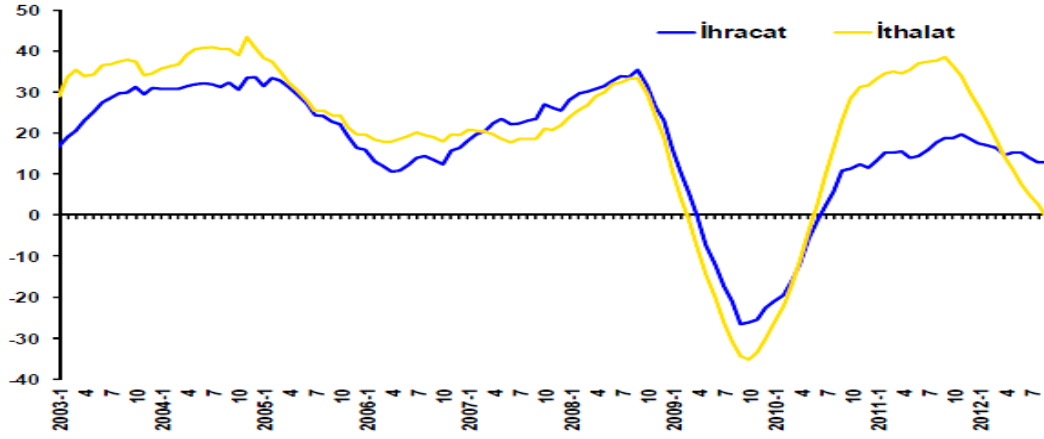
Grafik 2.13 : 1980-2011 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon \$ ve %)

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2011, Ankara: Ekim 2012, s.2.

- 1980-2011 döneminde Türkiye'nin dışa açıklık oranı (ihracat/GSMH veya dış ticaret hacmi/GSMH) oranı artmış, ancak artan dış ticaret açıkları nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı genelde azalmıştır. Bu bağlamda ihracat/GSMH oranı 1980'de %4,2 iken 1988'de %13 düzeyine yükselmiş, 2001'de krizin ve GSMH düşmesinin etkisiyle %22 oranına ulaşmış, 2011'de ise %17,5 olmuştur. İhracat yanında bu dönemde ithalatın da fazlaca arttığı düşünüldüğünde ihracat ve ithalat toplamı yani dış ticaret hacminin GSMH'na oranı da hızla yükselmiş, örneğin 1980'de bu oran %15,6 iken 1988'de %28,8 düzeyine yükselmiş, 2001'de %50,6 olmuş, 2011'de ise %48,5 olmuştur.

- Dışa açıklığın hızla arttığı 1980-1988 döneminde güçlü ihracat artışı nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiş, örneğin Tablo 2.12'de görüldüğü gibi, 1980'de ihracatın ithalatı karşılama oranı %36,8 iken yükselerek 1988'de %81,4 düzeyine ulaşmıştır. Buna karşılık 1988 yılı sonrası ihracatın ithalatı karşılama oranı genelde gerilemiş, kriz yıllarında ise ithalatın hızla daralması ve ihracatın (2008 krizi hariç) yükselmesi nedeniyle ihracat/ithalat oranı yükselmiştir. Örneğin 1989'da ihracatın ithalatı karşılama oranı %73,6 iken 1993'de %52'ye gerilemiş, 1994'de krizin etkisiyle %77,8 düzeyine ulaşan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2000 yılında %51'e gerilemiş, benzer biçimde krizin etkisiyle 2001'de %77,5 olmuştur. Bu yıldan sonra bu oran, ithalatın ihracattan daha fazla artması nedeniyle 2003-2006 döneminde gerilemiş, Grafik 2.14.'de görüldüğü gibi 2007 ve 2008 yıllarında ihracatın daha yüksek oranda artmasına bağlı olarak görece iyileşme yaşanmıştır. Yine Grafik 2.14'de görüldüğü gibi 2009'da ithalatın (%30) ihracattan (%20) daha fazla daralması nedeniyle ihracatın ithalatı

karşılama oranı %72 olmuştur. Bu oran Tablo 2.12’de görüldüğü gibi 2011 yılı sonu itibarıyla yeniden %56 düzeyine gerileyince hükümet dış ticaret açıkları ve cari işlemler bilançosu (CİB) açıklarının azaltılması için pro-aktif politikalar izlemeye karar vermiştir.

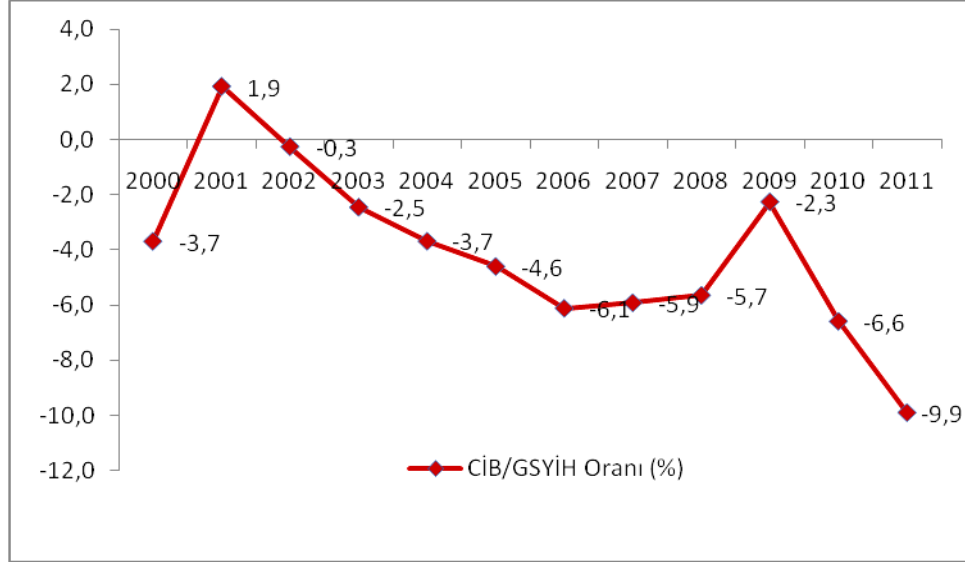

Grafik 2.14 : 2003-2012 Dönemi İhracat ve İthalatın Gelişimi (Yıllık % Değişme)
Kaynak: TÜİK.

Bu çerçevede dış ticaret ve CİB açıklarına 1980-2011 dönemi için bakıldığında, CİB kalemleri içinde yer alan yurt dışı turizm gelirleri, uluslararası inşaat mütaahhitlik hizmetleri gelirleri ve yurt dışı işçi dövizleri kalemi net girişleri sayesinde dış ticaret açıklarına göre CİB açıkları 1980-1990 döneminde makul seviyelerde kalmış, bazı yıllar CİB fazlaları oluşmuştur. Örneğin 1980’de CİB açığı -3,4 milyar dolar iken 1988’de 1,6 milyar dolar, 1989’da 938 milyon dolar fazla verilmiş, 1990’da CİB açığı -2,6 milyar dolar olmuştur. 1991-2000 döneminde CİB açıkları özellikle 1993 ve 2000’de yüksek rakamlara ulaşmış, sırasıyla -6,4 ve -9,9 milyar dolar olmuş, 1991, 1994 ve 1998 yıllarında CİB fazlaları oluşmuştur. Buna karşılık 2000 yılı sonrası CİB açıkları çok yüksek düzeylere ulaşmış, 1994 krizinde olduğu gibi 2001 krizi döneminde de dış ticaret açığının azaldığı ortamda verilen CİB fazlaları yerine 2002’den itibaren CİB açıkları hızla yükselmiştir. Bu bağlamda 2002’de -626 milyon dolar olan CİB açığı, 2003’de -7,5 milyar dolar olmuş, 2006’da -32,2 milyar dolar düzeyine, 2008’de -41,5 milyar dolar olmuştur. 2008 küresel krizinin etkisiyle 2009’da -13,3 milyar dolar olan CİB açığı, 2010’da -46,6 milyar dolara ve 2011’de yaklaşık -77 milyar dolara ulaşmıştır.

CİB/ GSYİH oranı da, bu çerçevede 2002 sonrası yükselmiş, 2002’de -%0,3 olan bu oran, 2006’da -%6,1 olmuş, 2009’da küresel krizin etkisiyle -%2,3 düzeyine gerilese de özellikle enerji ithalatının artmasın da etkisiyle 2010’da -%6,6 olmuş ve Grafik 2.15’de görüldüğü gibi, 2011 yılında ise -%9,9 gibi tarihi yüksek bir düzeye ulaşmıştır.

CİB açığında 2002 sonrası yaşanan artışta, enerji ve emtia fiyatlarındaki artış ve yurt içi talepteki artış sonucu, ithalatta gözlenen yüksek oranlı reel artışların belirleyici olduğu söylenebilir. Bu faktörlerin yanısıra TL'nin 2002-2008 döneminde dolar karşısında değerli olması ihracatçının rekabet gücünü azaltarak dış ticaret ve CİB açıklarını artırmış, yine değerli TL nedeniyle ara malı ithalatının hızla artması da CİB açıklarının artışı üzerinde etkisi olmuştur.

Grafik 2.15 : 2000-2011 Dönemi CİB/GSYİH Oranının Gelişimi (%)

Kaynak: TCMB, <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>

2.2.3. Türkiye'nin 1980-2011 Döneminde Dış Ticaretinde Görülen Sektörel ve Yapısal Değişimler

Türkiye'de 1980 sonrası dışa açık büyüme modelinin bir sonucu olarak sadece ihracat ve ithalat artışı oluşmamış, ihracat ve ithalatın sektörel ve geniş ekonomik kategorilere göre dağılımında değişimler görülmüştür.

2.2.3.1 Türkiye'nin İhracatında Görülen Yapısal Değişimler

Türkiye'nin 1980 sonrasında özellikle ihracat yapısında sektörel anlamda önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu bağlamda ihracatın sektörel dağılımında geleneksel ihracat ürünlerimiz olan tarımsal ürünlerin payı hızla azalırken imalat sanayi ürünlerinin payı hızla yükselmiştir.

Bu çerçevede ihracatın sektörel dağılımını gösteren uluslararası standart sanayi sınıflamasına (ISIC Rev. 3) bakıldığında, Tablo 2.13'de görüldüğü gibi, tarımsal ürünlerin ihracat içindeki payı 1980'de %56 iken 1985'de %20,8 düzeyine gerilemiş, 1990'da ise %15 olmuştur. Bu hızlı gerileme devam ederek tarım ürünlerinin ihracat

içindeki payı 2000 yılında %6 oranına düşmüş ve 2011’de ise %4 olmuştur. Buna karşılık imalat sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı 1980’de %36 iken ithal ikamesi yerine ihracatın teşvik edildiği ortamda 1985’de ihracatta %76 oranında bir pay almaya başlamıştır. Beş sene içinde ortaya çıkan bu önemli yapısal dönüşüm hızla devam etmiş, imalat sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracattaki payı 2000’de %92 oranına ulaşmış ve 2011 yılında ise %93,4 olmuştur. Tarım ürünlerinde olduğu gibi, madencilik ürünlerinin ihracat içindeki payı da gerilemiştir. Bu bağlamda madencilik ürünlerinin ihracat içindeki payı 1980’de %6,6 iken 1990’da %2,5 düzeyine gerilemiş, 2000’de bu oran %1,4 olurken, 2011 yılı itibarıyla da %2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.13 : Türkiye’nin İhracatının Sektörel (ISIC Rev 3) Dağılımı: 1980-2011 (Milyon \$ ve %)

YILLAR	Tarım		Madencilik		Sanayi		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
1980	1,629	56,0	191	6,6	1,065	36,6	2,91
1981	2,173	46,2	193	4,1	2,297	48,8	4,703
1982	2,083	36,2	174	3,0	3,449	60,0	5,746
1983	1,837	32,1	188	3,3	3,666	64,0	5,728
1984	1,694	23,7	239	3,4	5,151	72,2	7,134
1985	1,653	20,8	242	3,0	6,049	76,0	7,958
1986	1,785	23,9	243	3,3	5,393	72,3	7,457
1987	1,788	17,5	272	2,7	8,085	79,3	10,19
1988	2,289	19,6	359	3,1	8,970	76,9	11,662
1989	1,833	15,8	411	3,5	9,288	79,9	11,625
1990	2,025	15,6	326	2,5	10,504	81,1	12,959
1991	2,369	17,4	285	2,1	10,830	79,7	13,593
1992	1,923	13,1	267	1,8	12,429	84,5	14,715
1993	2,072	13,5	233	1,5	12,945	84,4	15,345
1994	2,033	11,2	263	1,5	15,674	86,6	18,106
1995	1,840	8,5	391	1,8	19,260	89,0	21,637
1996	2,153	9,3	369	1,6	20,526	88,4	23,224
1997	2,354	9,0	404	1,5	23,313	88,8	26,261
1998	2,357	8,7	364	1,3	24,065	89,2	26,974
1999	2,058	7,7	385	1,4	23,958	90,1	26,587
2000	1,659	6,0	400	1,4	25,518	91,9	27,775
2001	1,976	6,3	349	1,1	28,826	92,0	31,334
2002	1,754	4,9	387	1,1	33,702	93,5	36,059
2003	2,121	4,5	469	1,0	44,378	93,9	47,253
2004	2,645	4,2	649	1,0	59,579	94,3	63,167
2005	3,468	4,7	810	1,1	68,813	93,7	73,476
2006	3,611	4,2	1,146	1,3	80,246	93,8	85,535
2007	3,883	3,6	1,661	1,5	101,082	94,2	107,272
2008	4,177	3,2	2,155	1,6	125,188	94,8	132,027
2009	4,536	4,4	1,683	1,6	95,449	93,4	102,143
2010	5,091	4,5	2,687	2,4	105,467	92,6	113,883
2011	5,353	4,0	2,805	2,0	125,963	93,4	134,907

Kaynak: (TÜİK, 2011: 444)

Seymen (2009: 140), ihracatta sektörel dönüşümü önemli görmekle birlikte bunu Türkiye’nin gelecekteki dış ticaret üstünlükleri ve dış ticaretin mevcut yapısı açısından

yetersiz bulmakta ve ihracatta tarımdan sanayi ürünleri ağırlıklı yapıya dönüşümü şu şekilde açıklamaktadır; “Türkiye’nin ihracatındaki sektörel dönüşüm, teknoloji yoğun AR-GE sanayi ihracatından daha çok, tarıma dayalı – geleneksel emek yoğun sanayinin ihracatı şeklindedir”.

Türkiye’nin ihracatındaki gelişme ve değişimler sektörel analiz yanısıra dış ticaretin geniş ekonomik kategorilere göre (BEC) sınıflaması dikkate alınarak da incelenebilir. Bu sınıflama biçiminde ihracatı oluşturan mal grupları Tablo 2.14’de görüldüğü gibi; yatırım veya sermaye malı, hammadde ve aramaları ve tüketim malları biçiminde ayrılmaktadır.

Tablo 2.14 : Türkiye’nin İhracatının Geniş Ekonomik Gruplara (BEC) Göre Dağılımı: 1989-2011 (Milyon \$ ve %)

Yıllar	Yatırım		Tüketim		Hammadde-Aramalı		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
1989	205,3	1,8	5444,0	46,8	5971,8	51,4	11625
1990	284,3	2,2	6622,6	51,1	6051,6	46,7	12959
1991	340,3	2,5	6882,9	50,6	6369,0	46,9	13593
1992	486,7	3,3	7835,3	53,2	6388,6	43,4	14715
1993	542,2	3,5	8213,2	53,5	6585,4	42,9	15345
1994	721,7	4,0	9153,3	50,6	8225,5	45,4	18106
1995	830,2	3,8	11840,4	54,7	8960,4	41,4	21637
1996	1120,1	4,8	12317,9	53,0	9767,0	42,1	23224
1997	1327,1	5,1	13860,7	52,8	11048,8	42,1	26261
1998	1411,1	5,2	14365,1	53,3	11182,7	41,5	26974
1999	1796,4	6,8	13892,3	52,3	10840,9	40,8	26587
2000	2175,7	7,8	13986,7	50,4	11565,1	41,6	27775
2001	2658,2	8,5	15261,5	48,7	13368,6	42,7	31334
2002	2790,2	7,7	18464,8	51,2	14657,3	40,6	36059
2003	4344,0	9,2	24125,3	51,1	18494,5	39,1	47253
2004	6530,8	10,3	30501,9	48,3	25945,6	41,1	63167
2005	7997,7	10,9	34835,4	47,4	30289,8	41,2	73476
2006	9423,4	11,0	37790,5	44,2	37788,3	44,2	85535
2007	13754,5	12,8	43695,9	40,7	49403,0	46,1	107272
2008	16725,4	12,7	47076,9	35,7	67733,8	51,3	132027
2009	11116,8	10,9	40733,0	39,9	49734,0	48,7	102143
2010	11771,1	10,3	45320,5	39,8	56380,7	49,5	113883
2011	14191,7	10,5	52218,8	38,7	67941,7	50,4	134907

Kaynak: TCMB, <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>

Türkiye’nin ihracatındaki değişmelere 1989-2011 dönemi için TCMB’den elde edebildiğimiz verilerle dış ticaretin geniş ekonomik kategorilere göre sınıflaması dikkate alınarak bakıldığında, Tablo 2.14’de görüldüğü gibi, bu dönemdeki ihracat artışına paralel biçimde ihracat içinde bu üç mal grubunun ihracatının da miktar olarak arttığı görülmektedir. Bu çerçevede yatırım malları ihracatının 1989’da 205 milyon dolar düzeyinde iken 2000 yılında 2,1 milyar dolara ulaştığı, 2008’de küresel kriz öncesi 16,7 milyar dolar düzeyine geldiği ve kriz sonrası görece azalarak 2011’de 14,2 milyar dolar

olduğu görülmektedir. Tüketim malları ihracatının da benzer biçimde 1989'da 5,4 milyar dolarken 2000 yılında yaklaşık 14 milyar dolara ulaştığı, 2008'de 47 milyar dolarken küresel krizin etkisiyle 2009'da görece azalmaya karşın yeniden artarak 2011'de 52,2 milyar dolar olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ihracatında 1980-1990 döneminde görece daha önemli ağırlığa sahip hammadde ve ara malları ihracatının ise 1989'da yaklaşık 6 milyar dolar düzeyinden 2000 yılında 11,5 milyar dolara yükseldiği, 2002 yılından sonra hızla artarak 2008'de 67,7 milyar dolara ulaştığı, küresel krizin etkisiyle 2009'daki görece gerileme sonrası yeniden artarak 2008'deki düzeyini 2011'de yeniden yakaladığı (67,9 milyar dolar) dikkati çekmektedir.

Türkiye'nin ihracatının geniş kategorilere göre dağılımına oransal olarak bakıldığında ise Tablo 2.14'den hareketle şu tespitleri yapabiliriz;

- Türkiye'nin yatırım malları ihracatı oransal olarak 1989-2012 döneminde bir iki yıl hariç sürekli artış göstermiş ve 1989'da %1,8 gibi çok küçük bir oranda iken 2008'de %12,7 gibi bir orana yükselmiştir. Küresel kriz sonrası ise hem miktar ve hem de oransal olarak gerilemiştir. Türkiye'nin gelişmekte olan ve sanayi ürünleri ihraç eden bir ülke olarak sermaye yatırım malları ihracatının artması iyi bir gelişme olarak değerlendirilse bile toplam ihracat içinde 2011'de %10,5 gibi bir paya sahip olması katma değeri yüksek ileri teknoloji ürünleri ihracatında benzer gelişmişlik düzeyine ulaşmak istediğimiz G.Kore, Japonya ve AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında yeterli bir gelişmeyi sağlamadığımızı göstermektedir.

- Türkiye'nin tüketim malları ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1989-2011 döneminde %54-%38 arasında değişmiştir. Toplam ihracatın zaman zaman yaklaşık yarısını oluşturan tüketim malları ihracatının oransal olarak son dönemde gerilediği görülmektedir. Bu malların hammadde ve ara mallarına göre daha yüksek katma değer içerdiği düşünüldüğünde bu oranın görece azalması olumsuz bir gelişme olarak düşünülebilir. Bununla birlikte nihai tüketim malları ihracı içinde emek yoğun olan kesimlerin (tekstil, hazır giyim) ihraç birim fiyatlarının görece düşük olmasının ve teknoloji yoğunluklarının az olması nedeniyle bu gelişme farklı biçimde de yorumlanabilir. Ancak bunun için bu tür emek yoğun tüketim malları ihracatının tüketim malları ihracı içindeki payının ve birim ihraç fiyatları yanı sıra teknoloji yoğunluk ve üretim ölçeklerinin bilinmesine ihtiyaç vardır.

- Türkiye'nin hammadde ve ara malı ihracının toplam ihracat içindeki payının da tüketim mallarına benzer biçimde %51 ile %39 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bununla birlikte bu tür malların ihracat içindeki payı son dönemde oransal olarak daha fazla yer tutmaktadır. Bu bağlamda 2003 yılında % 39 olan hammadde ve ara malı ihracatının toplam ihracat içindeki payı yükselerek 2011'de %50,4 olmuştur. Bu tür malların ihracat içindeki payının toplam ihracatın yarısını bulması, tüketim malları ihracında olduğu gibi, birim ihracat fiyatları ve gelir dış ticaret hadleri dikkate alınmadığında olumsuz olarak görülebilir. Bu noktada bu tür ürünlerin ihracat birim fiyatlarındaki değişim trendinin ve dünya fiyatlarının gelişimine bakılması gereklidir. Öte yandan hammadde üretiminden farklı olarak ara malları üretimi ve ihracatının büyük ölçekli üretim ve ileri teknoloji gerektiren örnekleri de bulanabileceği için bu oranların yorumlanmasında dikkatli olunması gerektiği söylenebilir.

2.2.3.2 Türkiye'nin İthalatında Görülen Yapısal Değişimler

Türkiye'nin ithalatının sektörel dağılımına 1989-2011 dönemindeki gelişim açısından baktığımızda, Tablo 2.15'de görüldüğü gibi, imalat sanayi ithalatının 1989'da 11,1 milyar dolar düzeyinde iken 2011 sonunda yaklaşık 184 milyar dolara ulaşmıştır. İmalat sanayinin ithalat içindeki payının %70-85 aralığında bulunduğu görülmektedir. İmalat sanayi ithalatının payı 1980'de %70,4 düzeyinde iken görece artış göstererek 1998'de %85 düzeyine ulaşmış, bu yıldan sonra ithalat içindeki payı görece azalarak 2011'de %76 olmuştur. İmalat sanayi ithalatının toplam ithalat içindeki payının 3/4 ile 4/5 düzeyinde bulunması ve ihracatta olduğu gibi yüksek oranda bir paya sahip olması genel olarak Türkiye'nin endüstri içi ticaretinin arttığının bir göstergesi olarak normal kabul edilebilir ve sanayileşme sürecinin doğal sonucu olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin ithalatı içinde imalat sanayi yanı sıra tarım ve madencilik sektörü ithalat miktarı ve ithalat içindeki payının gelişimine bakıldığında Tablo 2.15'den hareketle şu tespitlerde bulunulabilir;

- Tabloda ele alınan dönem itibarıyla Türkiye'nin tarımsal ürünler ithalatında genel bir dalgalanma eğilimi görülmektedir. Tarımsal ürünler ithalatı 1989'da yaklaşık 887 milyon dolar iken, 1995'de 1,9 milyar dolara yükselmiş, gümrük birliği sonrası 1996-2006 döneminde 1,5-3 milyar dolar düzeyinde bulunurken bu yıldan sonra hızla artarak 2008'de 6,4 milyar dolar, 2011'de 8,9 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Tarımsal ihracatla karşılaştırıldığında bu veriler Türkiye'nin genel olarak gümrük birliği sonrası

bazı yıllar hariç net tarımsal ürün ithalatçısı olduğunu göstermektedir. İthalat içinde tarım ürünlerinin payı 1980’de %5,6 iken 2006’da %2,1 olmuş, 2011’de ise %3,7 olmuştur. İthalat rakamlarının 241 milyar dolara ulaştığı ortamda bu oran görece az gibi görünse bile özellikle et fiyatlarının artışını kontrol etmek amacıyla canlı hayvan ithalatının son yıllarda artması ve Avrupa Birliği ile tarımsal ürünlerde gümrük birliği sonrası uygulanan tavizli rejimin tarımda net ithalatçı olunmasında etkileri olmuştur. Bununla birlikte Türkiye’de genel olarak 1980 sonrası işlenmiş tarım ürünleri ihracatının da arttığı düşünüldüğünde bu olumsuz gelişme bir ölçüde tolere edilebilmektedir.

**Tablo 2.15 : Türkiye’nin İthalatının Sektörel (ISIC Rev 3) Dağılımı: 1989-2011
(Milyon \$ ve %)**

Yıllar	Tarım		Madencilik		Sanayi		Diğer		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
1989	886,4	5,6	3063,1	19,4	11117,0	70,4	724,7	4,6	15792
1990	1137,0	5,1	4211,6	18,9	16403,1	73,5	547,9	2,5	22302
1991	675,1	3,2	3314,2	15,7	16446,9	78,1	610,0	2,9	21047
1992	924,0	4,0	3332,8	14,6	18005,2	78,7	607,5	2,7	22871
1993	1357,0	4,6	3348,1	11,4	23861,6	81,1	860,1	2,9	29428
1994	881,6	3,8	3345,2	14,4	18156,0	78,0	885,7	3,8	23270
1995	1907,1	5,3	4081,9	11,4	28554,9	80,0	1163,4	3,3	35709
1996	2165,7	5,0	5082,0	11,6	35207,2	80,7	1170,3	2,7	43627
1997	2416,7	5,0	5128,0	10,6	39802,3	82,0	1210,0	2,5	48559
1998	2125,4	4,6	3747,5	8,2	39024,9	85,0	1022,5	2,2	45921
1999	1648,5	4,1	4245,7	10,4	33935,8	83,4	840,0	2,1	40671
2000	2123,2	3,9	7096,8	13,0	44200,2	81,1	1081,0	2,0	54503
2001	1409,3	3,4	6576,8	15,9	32686,1	79,0	726,0	1,8	41399
2002	1702,6	3,3	7192,3	14,0	41383,0	80,3	1274,6	2,5	51554
2003	2535,4	3,7	9020,5	13,0	55689,8	80,3	2091,6	3,0	69340
2004	2757,4	2,8	10980,9	11,3	80447,3	82,5	3346,3	3,4	97540
2005	2801,4	2,4	16321,2	14,0	94208,3	80,7	3419,1	2,9	116774
2006	2902,4	2,1	22033,8	15,8	110378,8	79,1	4228,6	3,0	139576
2007	4640,6	2,7	25314,1	14,9	133938,1	78,8	6139,0	3,6	170063
2008	6391,9	3,2	35650,0	17,7	150252,3	74,4	9628,5	4,8	201964
2009	4593,8	3,3	20624,6	14,6	111030,5	78,8	4648,2	3,3	140928
2010	6456,7	3,5	25932,5	14,0	145367,0	78,3	7754,8	4,2	185544
2011	8895,2	3,7	37331,4	15,5	183930,3	76,4	10636,1	4,4	240841

Kaynak: TCMB, <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>

- Türkiye’nin madencilik ürünleri ithalatının 1989’da 3 milyar dolarken, yaklaşık 10 yıl, yani 1999’a kadar 3-5 milyar dolar arasında kaldığı, buna karşın 2000 yılı sonrası hızla artarak yaklaşık 7,2 milyar dolar düzeyinden 2011’de 37,3 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Bu gelişimde hiç kuşkusuz Türkiye’nin iktisadi büyüme sürecine paralel olarak enerji ihtiyacının artmasıyla ham petrol ithalatının miktar olarak artması ve petrol fiyatlarının artmasının (Brent petrolün varil fiyatı 30 dolar düzeylerinden 147 dolar düzeyine çıkmıştır) etkisi bulunmaktadır. Madencilik ürünleri ithalatının toplam ithalat içindeki payı, 1989’da %19,4 iken 1998’de %8,4 düzeyine

gerilemiş, 2000 sonrası payı artarak 2008’de %17,7 oranına ulaşmış, 2011’de ise %15,5 olmuştur. Bu dönemde petrol ithalat faturasının artmasının Türkiye’nin dış ticaret ve CİB açıklarının artışında önemli etkileri olmuştur. (Üzümcü ve Başar, 2011: 5-10).

Türkiye’nin ithalatının sektörel dağılımı yanında geniş ekonomik kategorilere (BEC) göre dağılımının da incelenmesi gereklidir. Hatta, Tablo 2.16’da görüldüğü gibi, ithalatın dağılımının daha çok geniş ekonomik kategorilere göre incelenmesinin yöntem olarak daha yaygın kullanımda olduğu da belirtilmelidir.

Tablo 2.16 : Türkiye’nin İthalatının Geniş Ekonomik Gruplara (BEC) Göre Dağılımı: 1980-2011 (Milyon \$ ve %)

YILLAR	Yatırım		Tüketim		Ham madde-Aramalı		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
1980	798	10,1	364	4,6	6,747	85,3	7,909
1981	1,135	12,7	379	4,2	7,417	83,0	8,933
1982	1,237	14,0	423	4,8	7,183	81,2	8,843
1983	1,271	13,8	409	4,4	7,555	81,8	9,235
1984	1,406	13,1	523	4,9	8,828	82,1	10,757
1985	1,825	16,1	665	5,9	8,853	78,0	11,343
1986	2,332	21,0	814	7,3	7,955	71,6	11,105
1987	2,375	16,8	1,014	7,2	10,767	76,1	14,158
1988	2,548	17,8	958	6,7	10,827	75,5	14,335
1989	2,529	16,0	741	4,7	12,515	79,3	15,792
1990	4,020	18,0	2,099	9,4	16,153	72,4	22,302
1991	4,280	20,3	1,650	7,8	14,995	71,2	21,047
1992	4,815	21,1	1,773	7,8	16,196	70,8	22,871
1993	7,332	24,9	2,503	8,5	19,455	66,1	29,428
1994	5,195	22,3	1,342	5,8	16,633	71,5	23,270
1995	8,094	22,7	2,330	6,5	25,198	70,6	35,709
1996	10,254	23,5	4,021	9,2	29,114	66,7	43,627
1997	11,108	22,9	5,052	10,4	32,120	66,1	48,559
1998	10,661	23,2	5,005	10,9	29,907	65,1	45,921
1999	8,727	21,5	4,820	11,9	26,854	66,0	40,671
2000	11,365	20,9	6,928	12,7	36,010	66,1	54,503
2001	6,940	16,8	3,813	9,2	30,301	73,2	41,399
2002	8,400	16,3	4,898	9,5	37,656	73,0	51,554
2003	11,326	16,3	7,813	11,3	49,735	71,7	69,340
2004	17,397	17,8	12,100	12,4	67,549	69,3	97,540
2005	20,363	17,4	13,975	12,0	81,868	70,1	116,774
2006	23,348	16,7	16,116	11,5	99,605	71,4	139,576
2007	27,054	15,9	18,694	11,0	123,640	72,7	170,063
2008	28,021	13,9	21,489	10,6	151,747	75,1	201,964
2009	21,463	15,2	19,290	13,7	99,510	70,6	140,928
2010	28,818	15,5	24,735	13,3	131,445	70,8	185,544
2011	37,270	13,4	29,692	12,3	173,140	71,9	240,841

Kaynak: (TÜİK, 2011: 445-446)

Bu çerçevede Tablo 2.16’da görüldüğü gibi Türkiye’nin ithalatında hammadde ve ara malı ithalatının önemli yer tuttuğu söylenebilir. Hammadde ve ara malları ithalatı 1980’de yaklaşık 6,7 milyar dolar düzeyinde iken 1990’da 16,1 milyar dolara, 2000’de 36 milyar dolara ve küresel kriz öncesinde 2008 yılında 151,7 milyar dolara yükselmiş,

2011’de ise 173,1 milyar dolar olmuştur. Hammadde ve aramaları ithalatının toplam ithalat içindeki payına bakıldığında, 1980’de %85 civarında bulunan ithalat içindeki payının 1990’da %72,4 düzeyine indiği, 2000 yılında %66 düzeyine gerilediği görülmektedir. Bu oransal gerileme bu yıllarda toplam ithalat içinde yatırım malları ithalatının artmasından kaynaklanmıştır. Bu yıldan sonra yatırım malları ithalatı hızla artarken oransal olarak yeniden payı yükselmiş küresel kriz öncesi petrol fiyatlarının çok fazla yükseldiği 2008’de %75 düzeyini bulmuş, 2011’de ise yaklaşık %72 pay almıştır. Bu bağlamda Tablo 2.16’den görülebileceği gibi, Türkiye’nin hammadde ve ara mallarda 2000 yılı sonrasında dışa bağımlılığının giderek arttığı söylenebilir.

Tablo 2.16’da görüldüğü gibi yatırım malları ithalatının miktarı ve payı da 1980-2011 döneminde önemli değişimler göstermiştir. Yatırım malları ithalatı 1980’de yaklaşık 800 milyon dolar ve %10 civarında ithalat içinde bir paya sahipken 1986’da 2,3 milyar dolarla %21 civarında bir pay almıştır. 1993 yılında yatırım malları ithalatı 7,3 milyar dolar olmuş ve ithalat içindeki payı da %25’e yaklaşmıştır. 2000 yılında 11,3 milyar dolarla ithalat içindeki payı %20,9 olan yatırım malları ithalatı 2001 krizi ile birlikte hızla 6,9 milyar dolara gerilemiş ve payı da %16,8 olmuştur. Bu yıldan sonra miktar olarak artarak 2011’de 37,2 milyar dolara ulaşan yatırım malları ithalatı oransal olarak gerilemiş %13,4 pay almıştır. Yatırım malları ithalatının 2001-2011 döneminde oransal olarak gerilemesinde hammadde ve aramalı ithalatı yanı sıra tüketim malları ithalatının artmasının da etkisi olmuştur.

Tüketim malları ithalatı, Tablo 2.16’da görüldüğü gibi, 1980 yılında daha önceki dönemden gelen ithal ikameci yaklaşımında etkisiyle sadece 365 milyon dolar düzeyinde ve oransal olarak da ithalat içinde %4,6 gibi küçük bir paya sahipken 24 Ocak 1980 kararları sonrası ithalatın liberalleştirilmesinin etkisiyle 1987’de 1 milyar dolar düzeyini aşmış ve oransal olarak da ithalat içindeki payı %7,2 olmuştur. Bununla birlikte tüketim malları ithalatındaki asıl artış 1996 yılında Gümrük Birliğine girilmesi sonrası olmuş ve 1996’da tüketim malları ithalatı 4 milyar doları aşmış ve ithalat içindeki payı %9,2 olmuştur. Bu yıldan sonra tüketim malları ithalatının miktarı ve payı (2001 krizi ve 2002 yılı hariç) artmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Seymen (2009: 140) ifade ettiği gibi 2001 krizinin etkisi ile tüketim malları ithalatı azalmasına rağmen Çin’den gelen ucuz ithalatın ara mallarında olduğu gibi tüketim malları ithalatı artışı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu çerçevede tüketim malları ithalatı küresel krizin öncesi 2008’de 21,5 milyar dolara ulaşırken ithalat içindeki payı %10,6 olmuştur. 2009 yılında tüketim

malları ithalatı küresel krizin etkisiyle bir miktar gerileyerek 19 milyar dolar düzeyine inmiş, ancak krizin etkisinin geçmesi sonrası yeniden artmaya başlamış ve yaklaşık 30 milyar dolar düzeyine ulaşırken ithalat içindeki payı da %12,3 olmuştur. Tüketim malları ithalatının payının 2003 sonrasında %10 düzeyinin üzerinde kalması, bu dönemde dış ticaretin yapısındaki önemli bir değişimi ve iktisadi büyüme paralelinde kişi başına gelir artışının ithal tüketim malları talebini artırdığının da bir göstergesi olmuştur.

Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal bir dönüşüm olup olmadığını değerlendirmede sektörel ve geniş ekonomik kategorilere dayalı analizler yanında, bir başka analiz biçimi, dış ticaretin faktör yoğunluklarındaki değişim üzerinde durulmasıdır. Bu çerçevede, Seymen (2009: 140)'in belirttiği gibi, Hufbauer ve Chilas'ın (1974) sınıflaması çevresinde dış ticaretin endüstri yapısı belirlenirken toplam ihracat ve ithalat içindeki faktör yoğunluklarına ve ihraç-ithal edilen ürünün taklit edilmesinin güç veya kolay olup olmadığına bakılmaktadır.

Tablo 2.17 : Türkiye'nin İhracat ve İthalatının Faktör Yoğunluklarına Göre Dağılımı (1999–2008, %)

Yıl	İHRACAT					İTHALAT				
	Hammadde Yoğun	Emek Yoğun	Sermaye Yoğun	Kolay Taklit Edilen	Zor Taklit Edilen	Hammadde Yoğun	Emek Yoğun	Sermaye Yoğun	Kolay Taklit Edilen	Zor Taklit Edilen
1999	16,4	48,9	18,1	5,5	11,1	21,9	15,6	17,1	18,2	27,3
2000	14,1	49,2	18,2	6,3	12,2	25,0	14,3	19,6	16,7	24,3
2001	14,4	45,9	20,8	5,9	12,9	27,1	15,3	13,9	14,4	26,5
2002	12,7	47,4	21,5	6,9	11,3	26,3	15,8	14,0	13,5	27,1
2003	12,7	46,2	22,3	6,5	12,1	25,9	14,7	17,5	13,1	24,7
2004	12,2	41,4	27,0	7,1	12,0	23,4	13,7	20,8	12,9	25,4
2005	14,7	39,4	25,6	6,9	12,8	26,0	13,3	19,7	12,7	24,8
2006	14,5	36,3	27,5	6,5	14,2	28,4	13,1	19,7	11,7	24,0
2007	14,6	34,8	28,6	5,4	15,4	28,6	13,4	19,9	11,3	23,5
2008	15,3	31,0	31,2	4,6	15,0	35,0	11,9	19,0	10,4	21,1

Kaynak: D. A. Seymen, *Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir: Nisan 2009, ss. 141–143.

Bu amaçla hazırlanan Tablo 2.17'den izlenebileceği gibi, 1999–2008 döneminde Türkiye'nin ihracatında, hammadde-yoğun ürünlerin payının giderek azaldığı %13–%15 aralığına gerilediği; daha önceleri ihracatın yaklaşık yarısını oluşturan emek-yoğun ürünlerin payının özellikle 2001 krizi sonrası azalma trendine girdiği ve 2005 sonrasında payının hızla azalarak %31 düzeyine düştüğü görülmektedir.

Bu gelişme bir yandan Türkiye'nin sanayi ürünü ihracatında önemli bir yapısal değişimi vermekle birlikte doğal kaynak ve emek-yoğun iki grubun ihracatının toplam ihracat içindeki payının halen toplamda %45 düzeyinde olması Türkiye'nin dönüşüm açısından daha alması gereken mesafe olduğunu göstermektedir. İhracat içinde sermaye

yoğun malların payının da giderek arttığı ve bu artışın özellikle 2001 krizi sonrası belirginleştiği söylenebilir. Bu gelişme sonucu sermaye yoğun malların ihracat içindeki ortalama %20 düzeyindeki payı, 2008 sonunda %31,2 oranına ulaşmış, bu süreçte 2001 sonrası özellikle otomotiv sektörü ihracatının lokomotif olmasının etkisi görülmüştür. Ayrıca, Türkiye'nin ihracatı içinde kolay taklit edilebilen ürünlerin payı %4–7 arasında dalgalı bir gelişme göstermiş, 2001 krizi sonrası başlangıçta bu tür ürünlerin ihracattaki payı görece bir artış göstermiş, ancak 2006 sonrası azalma gözlenmiştir. İhracat içinde zor taklit edilen ürünlerin ise bu dönemde belirgin bir artış göstererek %15 düzeyine ulaştığı görülmektedir. Bu gelişmenin Türkiye'nin dış ticareti açısından olumlu bir yapısal değişim olduğu belirtilebilir.

Öte yandan ithalat içindeki paylara bakıldığında, hammadde-yoğun ürünlerin payının %20–30 arasında dalgalı bir seyir izlemekle birlikte özellikle son 3 yılda (enerji fiyatlarında artışın etkisiyle) giderek arttığı, 2001 krizinde belirgin bir değişim olmadığı görülmektedir. Buna karşın 2008'de bu tür ürünlerin ithalat içinde %35'e ulaşan payı, kriz sonrası petrol fiyatlarının düşmesi ile birlikte azalacaktır. İthalat içinde emek-yoğun ve sermaye-yoğun ürünlerin payı dalgalı bir seyir izlemekle birlikte genel olarak değişmemiş, ancak sermaye yoğun ürünlerin payı 2001–2002 yıllarında görece düşüş göstermiştir. Kolay taklit edilebilir ürünlerin ithalat içindeki payının düzenli biçimde gerileyerek 2008'de %10 düzeyine düştüğü görülmektedir. Türkiye'nin zor taklit edilebilir ürünler ithalatının ise dönem boyunca dalgalı bir seyir göstermekle birlikte 2001 krizi sonrası azalarak %21'e gerilediği görülmektedir. Bu gelişme ilk bakışta olumlu gibi görüle bile oransal azalmaya karşın 2008'de ulaşılan 202 milyar dolarlık ithalat içinde rakam olarak halen yüksek olduğu için ihtiyatla karşılanmalıdır.

2.2.4. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ülkelere Göre Dağılımı

Türkiye'nin dış ticaretinde coğrafi ve bölgesel dağılımda bir farklılaşma olup olmadığına bu noktada bakabiliriz. Bu amaçla Türkiye'nin 2001–2011 döneminde ihracatının ve ithalatının ülke gruplarına göre dağılımının verildiği Tablo 2.18'ye bakıldığında, Türkiye'nin ihracatında geleneksel partneri olan AB ülkelerinin (AB–27) genel olarak payının %58-%56 arasında dalgalı bir seyir gösterdiği, ancak 2008 krizinde bu ülkelerdeki daralmanın etkisiyle payının %48'e gerilediği, ilk defa diğer ülkelerin ihracat payının gerisinde kaldığı ve 2011'de %46'ya düştüğü görülmektedir. AB ülkelerine ihracatımızın payı, 2011 yılı güz aylarında Yunanistan'da yeniden ekonomik

sıkıntılar baş göstermesi sonrası daha da azalmış ve 2012 yılının ilk on ayında 48,6 milyar dolara gerileyerek pay olarak da %38,5'e düşmüştür. Bu durum özellikle önemli ihracat pazarlarımızdan Almanya dışında Fransa ve İtalya'nın 2010-2011 yılında pozitif büyümesinin görece küçük kalması ve AB ülkelerinin krizden çıkmakla birlikte zaten yüksek işsizlik ortamında sıkıntı içinde olması nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Tablo 2.18 : Türkiye'nin İhracat ve İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (1999–2009, %)

Ülke Grupları	İHRACAT										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
AB-27	56,0	56,6	58,0	57,9	56,3	56,0	56,3	48,0	46,0	46,3	46,2
Diğer Ülkeler	41,0	39,4	37,9	38,0	39,7	40,5	41,0	49,7	52,1	51,9	51,9
Diğer Avrupa	6,7	7,2	7,1	7,1	8,0	9,3	10,1	11,9	11,1	10,0	9,6
Amerika	11,8	10,9	9,0	9,1	8,1	7,4	5,2	4,9	4,7	6,2	5,9
Asya	14,7	14,5	16,5	16,6	18,0	17,8	18,9	24,6	25,4	28,0	28,3
Ortadoğu	10,4	9,5	11,6	12,5	13,9	13,2	14,1	19,3	18,8	20,5	20,7
Diğer Asya	4,2	5,0	5,0	4,0	4,1	4,6	4,9	5,4	6,6	7,5	7,6
OECD	65,8	65,3	64,4	64,1	60,4	63,7	61,2	53,4	53,1	54,0	49,7
Bağ. Dev. Top.	6,3	6,3	6,3	6,3	6,9	8,2	9,4	10,6	8,6	9,0	9,9
İslam Kon. Teşk.	13,4	13,1	15,2	16,2	17,8	17,5	18,9	24,7	28,1	28,5	27,7
Ülke Grupları	İTHALAT										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
AB-27	47,9	49,8	50,7	49,3	45,1	42,6	40,3	37,0	40,2	38,9	37,8
Diğer Ülkeler	51,4	49,1	48,5	49,9	54,2	56,8	58,9	62,3	59,2	60,6	61,7
Diğer Avrupa	13,9	14,5	14,9	16,2	17,5	18,4	20,1	21,9	18,6	16,3	14,9
Amerika	9,3	7,9	7,1	6,8	6,7	6,7	7,1	8,5	8,7	7,1	9,4
Asya	19,1	18,8	20,3	21,6	24,4	26,0	27,2	27,6	27,3	31,0	30,6
Ortadoğu	7,3	6,2	6,4	5,7	6,8	7,6	7,4	8,7	6,8	8,7	8,5
Diğer Asya	11,8	12,7	13,9	15,9	17,6	18,4	19,8	18,9	20,5	22,3	22,1
OECD	62,8	64,0	63,3	61,2	56,6	55,7	54,0	51,0	53,3	53,6	50,4
Bağ. Dev. Top.	11,2	10,8	11,2	13,3	14,8	16,7	18,4	21,1	18,5	16,5	13,8
İslam Kon. Teşk.	13,4	11,8	11,8	10,9	12,4	13,7	12,7	14,4	12,6	15,1	13,0

Kaynak: TÜİK, DTM.

Tablo 2.18'de görüldüğü gibi, diğer Avrupa ülkelerinin ihracattaki payı, 2001 krizi sonrası görece artış göstererek %11 düzeyine ulaşmış, bununla birlikte 2012 yılının ilk on ayında AB kaynaklı krizin uzun sürmesinin de etkisiyle %9,3 düzeyine gerilemiştir. Amerika kıtasındaki ülkelere yapılan ihracat 2001 krizinden sonra azalma sürecine girerek dönem başındaki payının yarısına inmiş, 2011 yılı sonunda %5,9 olmuştur. Asya ülkelerine yapılan ihracat, 2002 yılından itibaren artarak 2011'de %28,3 düzeyine ulaşmış, 2012 yılının ilk on ayında ise %35,3 olmuştur. Asya ülkelerine son yıllarda görülen ihracat artışında, özellikle ülkemize yakın komşu ülkelere ve Ortadoğu ülkelerine ihracat artışını öngören dış ticaret stratejilerinin önemli etkisi olmuştur. Nitekim Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatın payı 2001'de %10,4 iken 2009'da yaklaşık %19 düzeyine ulaşmış, 2011'de %20,7 düzeyine yükselmiştir. 2012 yılının ilk on ayında %28,5 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Bu durum AB ülkelerine yapılan ihracattaki oransal azalmanın bir kısmının telafi edilmesine ve 2012 yılı ilk on

ayında toplam ihracatın yaklaşık %13,4 artarak 126,3 milyar dolara ulaşmasının da en önemli faktörü olmuştur. Diğer Asya ülkelerine yapılan ihracatın ise 2008 küresel krizinin etkileri nedeniyle ihracata yeni pazarlar arayışı çevresinde 2008 ve 2009'da görece yükseldiği görülmektedir.

Öte yandan üyesi olduğumuz OECD ülkelerinin ihracattaki payı AB-27 ülkelerine benzer biçimde oransal olarak azalmış ve 2001'de %65,8 düzeyinde iken 2008 krizi sırasında %53 düzeyine gerilemiştir. OECD ülkelerinin ihracat içindeki payı gerileyerek 2011'de %49'a düşerken 2012 yılının ilk on ayında ise %43,2 olmuştur. Rusya'nın içinde yer aldığı Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) ihracattaki oransal payı görece düşük olsa bile son yıllarda bir artış içine girmiş, İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) üyesi ülkelere dönük ihracat ise %13 düzeylerinde iken 2002 yılı sonrası belirgin bir artış trendine girmiş ve özellikle 2008-2009 yıllarında kriz nedeniyle daralan ihracat pazarlarının yerini ikame eder hale gelmiştir. Bu çerçevede İKT üyesi ülkelerin ihracatımız içindeki payı 2009'da %28 oranına ulaşmış, 2012 yılının ilk on ayında ise %36,8 olarak gerçekleşmiştir.

İthalatın ülke gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise, ihracata benzer biçimde AB'nin oransal payının giderek azaldığı ve %48 düzeyinden 2008 yılında %37'ye kadar düştüğü, 2011 yılında %37,8 olduğu ve 2012 yılı ilk on ayında ise %36,6 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Benzer biçimde OECD ülkelerinin payının gerileyerek 2001'de %62,8 iken 2011 yılı sonunda %50,4 düzeyine düştüğü görülmektedir. Amerika kıtasındaki ülkelerin payının da 2008 küresel krizine kadar görece gerilediği, buna karşın son birkaç yılda yeniden dönem başı seviyelerine yakın oranda ithalatımız içinde pay aldığı dikkati çekmektedir. Buna karşılık diğer ülkelerin ithalat içindeki payının giderek arttığı ve bu gelişmede enerji ithalatı bağlamında hem diğer Avrupa ülkeleri ve hem de BDT içinde yer alan Rusya ile olan ithalattaki artış ile "ithalatımızın Asyalaşması" anlamına gelen, Çin ve İran başta olmak üzere Asya ülkeleri olan ithalatımızdaki büyük artışların etkisi bulunmaktadır. Nitekim tablodan izlenebileceği gibi, bu dönemde Ortadoğu ve İKT üyesi ülkeler kaynaklı ithalatın payı neredeyse aynı kalırken diğer Asya ülkelerinin dalgalı biçimde artış gösterdiği ve 2001'de ithalat içindeki payı %11,8 düzeyinde iken ikiye katlanarak 2011'de %22,1 olduğu ve 2012 yılı ilk on ayında %20,9 pay aldığı görülmektedir. Benzer biçimde bu dönemde BDT ülkelerinin ithalat içindeki payının da dalgalı bir artış gösterdiği ve 2001'de %11,2 paya sahipken 2008'de %21,1 oranına ulaştığı, küresel kriz sonrası iç

talep daralmasına da bağlı olarak bu ülkelerden ithalatımız görece azalarak 2011’de %13,8 düzeyine gerilemiş ve 2012 yılının ilk on ayında %14,8 olarak gerçekleşmiştir.

Bu bağlamda son olarak Türkiye’nin son yıllardaki dış ticaretindeki yapısal değişimleri inceleyen Yükseler ve Türkan’ın (2008: 13–15) alışmasında yer alan bazı tespitlerinden bahsedilebilir. TUSİAD için hazırlanan bu çalışmada yazarlar, 1996–2007 yılları arasında Türkiye’nin dış ticaret ve üretim yapısı çerçevesinde; *retimin ithalatlaşması*, üretimin uluslararasılaşması bağlamında *endüstri içi ticaretin artması* ve dış ticarete coğrafi kayma bağlamında hem ihracat ve hem de ondan daha fazla biçimde ithalatta *Asyalılaşma* gibi üç önemli tespitte bulunmakta ve bu bağlamda sonuç olarak dış ticaret ve üretim yapısının dönüşümünde i ve dış konjonktürel faktörler ve sektörel uyum çabaları altında ağır aksak da olsa dış ticaret ve üretim yapısının dönüştüğünü belirtmektedirler. Özellikle Türkiye imalat sanayi üretiminde ve dış ticaretinde; ihracat/üretim, ithalat/üretim, ihracat/toplam arz, ithalat/toplam arz oranlarının bu dönemde belirgin biçimde yükseldiği, yani üretim ve toplam arzda ihracat ve ithalatın arttığı ve üretim ve ihracatın (zellikle motorlu kara taşıtları, otomotiv ihracatının) ithalata bağımlı hale geldiği, yani *ithalatlaşma* süreci yaşandığı, benzer ürünler ihracat ve ithalatı nedeniyle üretimin uluslar arası hale geldiği bir yapıda *endüstri içi ticaret eğiliminin* arttığı ve bu ortamda gelişmiş ülkelerin ucuz girdiler nedeniyle üretimlerini kaydırdıkları Çin gibi ülkelerden ara malları ithalatının ve Rusya ve İran gibi ülkelerden enerji ithalatının artması ve bu ülkeler ile Ortadoğu ülkelerine ihracatın da artması bağlamında *Asyalılaşma* süreci vurgulanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1998 SONRASI İHRACATA DAYALI BÜYÜMENİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. İhracata Dayalı Ekonomik Büyüme İle İlgili Ampirik Çalışmalar

İhracata dayalı bir büyümenin olup olmadığını test etmek amacıyla çok sayıda hem Türkiye’de hem dünyanın diğer ülkelerinde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar üç başlık altında toplanabilir.

- a) Net ihracat ile iktisadi büyüme arasında ihracattan büyümeye doğru pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu destekleyen çalışmalar,
- b) İhracat ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü ilişkinin olduğunu destekleyen çalışmalar,
- c) İhracat ile iktisadi büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koyan çalışmalar

Medina-Smith’in (2001) gelişmekte olan ülkelerde ihracata dayalı büyümenin olup olmadığına ilişkin Costa Rica örneği üzerinde yaptıkları çalışma geniş bir literatür taraması içermektedir*. Medina-Smith’in (2001) verdiği bilgilere göre ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyen çalışmalardan birisi Tyler’ın 1981’de yaptığı çalışmadır. Bu çalışmada 1960-1977 dönemi baz alınmış ve bu dönemdeki orta gelir grubunda bulunan en az gelişmiş ülkeler seçilmiştir. Çalışmada kesit veri seti kullanılmış Pearson ve Spearman eşbütünleşme ve en küçük kareler yöntemi ekonometri tekniği olarak seçilmiştir. Sonuçta ihracatın büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yine Medina-Smith’in (2001) belirtilen çalışmalarında verdikleri diğer bir örnek Ram tarafından 1987 yılında yapılan çalışmadır. Bu çalışmada 1960-1972 ve 1973-1982 şeklinde iki alt dönemine ilişkin kesit veri seti kullanılmıştır. Bu çalışmada düşük orta ve az gelirli ülkeler çalışma alanı olarak seçilmiş ve 88 ülke üzerinde çalışılmıştır. En küçük kareler yöntemi ekonometri yöntemi olarak seçilmiş ve ihracatla reel GSYİH büyümesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu bulunmuştur.

---

* Medina-Smith (2001) tarafından yapılan ayrıntılı literatür taraması için bakınız Ek 2.

Medina-Smith'in (2001) verdiği örneklerden biriside Henriques ve Sadorsky tarafından 1996 yılında yaptıkları çalışmadır. Bu çalışmada Kanada ekonomisine ilişkin 1870-1991 dönemi verileri alınarak zaman serisi analizi yapılmıştır. Ekonometri tekniği olarak ADF birim kök testi, Johansen eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi seçilmiştir. Ekonometrik analiz sonucunda Kanada'da belirtilen dönemde ihracat ve büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Medina-Smith (2001) tarafından yapılan çalışma yanı sıra Ramos (2001), Afzal vd. (2008), Ağayev (2011)'in bu konuda çalışmaları da mevcuttur.

Örneğin Ramos (2001) Portekiz ekonomisine ilişkin olarak Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeline dayalı olarak Granger nedensellik analizi yapmış ve ihracatla iktisadi büyüme arasında 1865-1998 döneminde kısa ve uzun dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Afzal vd. (2008) Pakistan ekonomisi için 1970-2008 döneminde ihracatla iktisadi büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmişlerdir. Ekonometrik yöntem olarak vektör hata düzeltme modeli ile Yamamoto tarafından geliştirilen genişletilmiş vektör otoregresif yöntemleri kullanılmıştır. Elde ettikleri sonuca göre büyüme odaklı ihracat söz konusudur.

Ağayev (2011) çalışmasında çalışma alanı olarak, on iki eski Sovyetler Birliği üyesi olan geçiş ekonomilerini incelemiştir. Ekonometrik yöntem olarak veri seti panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Ağayev (2011) yaptığı çalışma sonucunda ihracatın iktisadi büyümeye değil iktisadi büyümenin ihracata neden olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Mohsin ve Anam (1999) yaptıkları çalışmada dönem olarak 1960-1996 dönemini almışlardır. Malezya, Singapur, Endonezya, Filipinler ve Tayland ekonomileri için yaptığı araştırmada Ekonometrik yöntem olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) birim kök testleri, eşbütünleşme ve hata düzeltme modellerini kullanmıştır. Elde ettiği sonuca göre ihracat ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Ekanayake (1999) çalışmasında dünya ekonomisi içinde önemli bir yeri olan Güney Asya ekonomilerini ele almıştır. Hindistan, Endonezya, Kore, Malezya, Pakistan, Bangladeş, Sri-Lanka ve Tayland'ı kapsayan çalışma iki aşamalı Engle-Granger, Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeline dayalı olarak Granger nedensellik

analizi kapsamında ele almıştır. Elde ettiği sonuçlara göre Malezya için uzun dönemde ihracata dayalı bir büyümenin tek yönlü olarak ortaya çıktığını diğer ülkeler için ise uzun dönemde ihracat ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Kısa dönem açısından ise Sri-Lanka hariç diğer ülkelerde nedensellik ilişkisinin iktisadi büyümede ihracata doğru olduğu sonucuna ulaşmıştır.

1980'den sonra ihracata dayalı büyüme modeline geçen Türkiye'de de ihracat ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin nasıl olduğuna dair çok sayıda çalışma yapılmıştır. Çalışmalardan bir kısmı bu iki değişken arasında tek yönlü bir ilişki olduğunu bir kısmı ise ilişkinin çift yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalardan bir kısmı hakkında aşağıda bilgiler verilmektedir.

Şimşek (2003) yapmış olduğu çalışmada 1960-2002 dönemini ele almıştır. Kullandığı ekonometrik yöntem eşbütünleşme analizi, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik tekniğidir. Elde ettiği sonuca göre uzun dönemde iktisadi büyümeden ihracatın büyümesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Demirhan (2005) yapmış olduğu çalışmada 1990-2004 dönemini baz alarak ithalat ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Ekonometrik yöntem olarak eşbütünleşme analizi vektör hata düzeltme modeli ve nedensellik analizi kullanılmıştır. Elde ettiği sonuca göre ihracattan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Erdoğan (2006) iktisadi büyüme ile ihracat arasındaki ilişkiyi daha uzun bir dönem için, 1923-2004 dönemi için analiz etmiştir. Analizini 1980 öncesi ithal ikameci dönem ve 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme modeli şeklinde ikiye ayırarak sürdürmüştür. Ekonometrik yöntem olarak eşbütünleşme analizini kullanmıştır. Elde ettiği sonuca göre uzun dönemde ihracat ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

Yapraklı (2007), dışa açıklık ile iktisadi büyüme arasında 1990-2006 dönemi için bir ilişki olup olmadığını incelemiştir. Ekonometrik yöntem olarak çok değişkenli eşbütünleşme analizi ve genişletilmiş Granger nedensellik testlerini kullanmıştır. Yaptığı analiz sonucunda ticari ve finansal açıklık ile iktisadi büyüme arasında iki yönlü bir nedenselliğin olduğunu bulmuştur.

Gerni vd. (2008) yaptıkları çalışmada 1980-2006 dönemini baz alarak Feder Metodolojisi yoluyla ihracat iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu

çalışmada öncelikle Granger nedensellik test sonuçlarına göre ihracatın iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuş, fakat net ihracat açısından bu pozitif etkinin azaldığı görülmüştür.

Kurt ve Berber (2008) yaptıkları çalışmada, 1989-2003 döneminde dışa açıklık ve iktisadi büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Ekonometrik yöntem olarak VAR modeli ve varyans ayrıştırması yöntemini kullanmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre dışa açıklık ile iktisadi büyüme arasında ve büyüme ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca ithalattan ihracata ve ihracattan büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bilgin ve Şahbaz tarafından 2009 yılında yapılan çalışmada 1987-2007 dönemi baz alınarak ihracat ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi aylık veriler üzerinde incelenmiştir. Aylık veriler üzerinde çalışıldığı için iktisadi büyüme için sanayi üretimi endeksi seçilmiştir. Ekonometrik yöntem olarak Johansen eşbütünleşme analizi Granger nedensellik Wald (MWALD) testleri kullanılmıştır. Elde ettikleri bulgulara göre ihracattan sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü Granger nedensellik görülmüş ve ihracat ile dış ticaret hadleri arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Taştan (2010) tarafından yapılan çalışmada 1985-2009 dönemine ait ihracat, sanayi üretimi ve ithalat değişkenleri kullanılmıştır. Ekonometrik yöntem olarak frekans alanı yöntemi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sanayi üretiminden ihracata doğru, ithalattan sanayi üretimine doğru Granger nedenselliklerin olduğu görülmüştür. Kısaca ihracatın çektiği bir büyüme değil büyümenin çektiği bir ihracat yapısının olduğunun altı çizilmektedir.

Şimşek ve Kadılar (2010) yaptıkları çalışmada 1960-2004 dönemi için bir analiz yapmışlar, analizlerinde beşeri sermaye birikimini de katmışlardır. Bu çerçevede beşeri sermaye birikimi, ihracat ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ekonometrik yöntem olarak eşbütünleşme, hata düzeltme modelleri Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen eşbütünleşme ARDL sınır testi ile Johansen testleri uygulanmıştır. Elde ettikleri sonuçlara göre uzun dönemde beşeri sermaye birikimi ve ihracat artışı, iktisadi büyüme desteklemektedir.

Altıntaş ve Çetintaş ise 2011 yılında yaptıkları çalışmada sabit sermaye yatırımlarını da analizlerine dahil etmişler, 1970-2005 döneminde beşeri sermaye, sabit

sermaye, ihracat ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi bulmaya çalışmışlardır. Ekonometrik yöntem olarak eşbütünlük ve nedensellik analizleri kullanılmıştır. Elde ettikleri bulgulara göre beşeri sermaye sabit sermaye ihracat ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki mevcuttur. Bu sonuç ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olabileceği anlamına gelmektedir.

3.2. Türkiye Ekonomisinde Sektörel Esaslı İhracata Dayalı Büyüme: 1998-2011 Dönemi Analizi

3.2.1. Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Rev.3 (ISIC R3) ve BEC sınıflamasına ait reel ihracat ve reel ithalat verileri 1998-2011 dönemine ilişkin aylık veriler şeklinde kullanılmıştır. Kullanılan ISIC R3 ve BEC sınıflamasına ait verilerin ilk en büyük 5 kalemi ele alınmıştır.

Bu kalemler ISIC R3 için (X1; Bitkisel ürünler; bostan, meyve ve sebze), (X2; Giyim eşyası (kürk hariç)), (X3; Rafine edilmiş petrol ürünleri), (X4; Demir-çelik ana sanayi), (X5; Motorlu kara taşıtları ve motorları)'den oluşmaktadır. BEC sınıflamasına ait kalemler ise (Z1; Sanayi için işlem görmüş hammaddeler), (Z2; Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları), (Z3; Dayanıklı tüketim malları), (Z4; Yarı dayanıklı tüketim malları), (Z5; Dayanıksız tüketim malları)'ndan oluşmaktadır.

Çalışmada kullanılan model $Y_t = b_0 + b_1 X_t + \varepsilon_t$ olarak seçilmiştir ve analizler deflate edilmiş net ihracat değerleri üzerinden yapılmıştır.

Verilerin tanımları aşağıdaki tablolarda olduğu gibi belirlenmiştir.

Tablo 3.1
(ISIC R3) Sınıflamasına Göre Deflate Edilmiş İhracat ve İthalat Verileri

Değişken	Tanımlama	Kaynak
Y	GSYİH	TÜİK
X1	Bitkisel ürünler; bostan, meyve ve sebze	TÜİK
X2	Giyim eşyası (kürk hariç)	TÜİK
X3	Rafine edilmiş petrol ürünleri	TÜİK
X4	Demir-çelik ana sanayi	TÜİK
X5	Motorlu kara taşıtları ve motorları	TÜİK

Tablo 3.2

BEC Sınıflamasına Göre Deflate Edilmiş İhracat ve İthalat Verileri

Değişken	Tanımlama	Kaynak
Y	GSYİH	TÜİK
Z1	Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	TÜİK
Z2	Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	TÜİK
Z3	Dayanıklı tüketim malları	TÜİK
Z4	Yarı dayanıklı tüketim malları	TÜİK
Z5	Dayanısız tüketim malları	TÜİK

Bu çalışmada ekonometrik yöntem olarak durağanlık ve birim kök testleri, Johansen Eş Bütünleşme Analizi, Vektör Hata Düzeltme Analizi ve Granger Nedensellik analizlerine başvurulmuştur.

3.2.2. Durağanlık ve Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde uzun dönem dengesi oluşumu önemlidir. Bu oluşumun uzun dönemde dengenin sağlanıp sağlanmadığına ve böyle bir dengenin ani şoklarla ortaya çıkan sapmaların uzun dönemde tekrar eski dengeye gelip gelemeyeceğine bakılır. Eski denge söz konusu ise bu özelliğe sahip değişkene durağan seri adı verilir (Saçkan, 2006: 40). Gujarati'nin tanımı ile bir zaman serisinin durağanlığı, ortalaması ve varyansının zaman içinde değişiklik göstermemesi ve iki dönem arasındaki kovaryansına bakılarak anlaşılır (Göçer, 2011: 270). Durağanlık analizlerinde ise birim kök testi (unit root) ve korelogram testi sonuçlarına bakılır. Korelogram testi bu kısmın basit bir test sonucu olup, otokorelasyon fonksiyonuna dayanır (Tarı 2010: 382, Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 236).

Birim kök testleri olarak literatürde, Dickey-Fuller (DF), Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve son yıllarda Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) testleri kullanılmaktadır. Bu testler kendi aralarında sahip olduğu yapıya göre birbirlerine üstünlük gösterebilirler. Ama ADF birim kök testi kullanım yaygınlığıyla literatürde yerini korumaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 361). Bu çalışmamızda söz konusu test için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır.

Kullanılan testler sonucunda ISIC R3 sınıflamasına ait veriler için uzun dönemli ilişki bulunamamıştır. Bu sebepten dolayı ISIC R3 verileri burada bırakılmıştır. BEC sınıflaması verilerinde ise değişkenlerin durağanlıklarına bakılmıştır. Aşağıdaki tabloda

BEC sınıflamasına ait olan Reel Z1, Z2, Z3, Z4 ve Z5 değişkenlerin ve Reel GSYİH Birim Kök Testi ile durağanlıklarına bakılmıştır.

Birim kök testi sonuçlarına göre³; GSYİH, Z3, Z4 değişkenleri birinci farkta durağan, yani I(1) olarak bulunmuş ve Z1, Z2 ve Z5 değişkenleri de düzeyde (fark almadan) durağan bulunmuşlardır: I(0)

3.2.3. Johansen Eş Bütünleşme Analizi

Zaman serilerine yönelik çalışmalarda ortaya çıkan durağanlık problemi, serilerin farklarının alınması ile gerçekleşir. Ancak uzun dönemde seriler arasında oluşabilecek ilişkileri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Granger bu sorunu eşbütünleşme kavramı sayesinde aşmış ve durağan olmayan serileri de analizlere dâhil etmiştir. İki aşamalı hata düzeltme yöntemi Engle ve Granger (1987) tarafından bir koentegre vektör için geliştirilmiştir. Birden fazla eşbütünleşme ilişkisini açıklamada yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından zaman serileri arasında birden fazla eşbütünleşme ilişkisini inceleyebilen Johansen Eşbütünleşmeyi geliştirmişlerdir. Eşbütünleşme testi en genel anlamıyla birim kök testi sonucunda birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiş serilerin uzun dönemdeki ilişkilerini test etmektedir.

Bu çalışmada birim kök testiyle birinci farkları alınan seriler durağan hale getirilerek Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. GSYİH, Z3, Z4 değişkenleri birinci farkta durağan olduğu için sadece bu değişkenler arasındaki uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bu çerçevede Z1, Z2 ve Z5 değişkenlerinin uzun dönemde GSYİH üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Yapılan Johansen eşbütünleşme testinde, Trace test ve Max-eigenvalue testleri bir adet eşbütünleşme denklemini göstermiştir.

Eşbütünleşme denklem sonucu: $GSYİH = F (Z3, Z4)$

$$GSYİH = -9267.526 + 40.98302Z3 - 38.01064 Z4$$

(5.23712)	(3.69630)
[-7.82548]	[10.2834]

³ Birim kök test sonuçları için bakınız Ek 3.

Uzun dönemdeki sonuca bakılacak olursa; GSYİH değişkenini, Z3 değişkeni aynı yönde, Z4 değişkeni ters yönde etkilemektedir. Köşeli parantez içindeki katsayılar, t-istatistik değerlerini göstermektedir ve bu değerler 1.96'dan büyük oldukları için katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır.⁴

Öte yandan hata düzeltme modeline göre de VEC katsayılarında Z4 değişkenin katsayısı anlamlı olduğu için kısa dönemdeki hatalar uzun dönemde, Z4 değişkeni üzerinden düzeltilmektedir.⁵

3.2.4. Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını ve ilişkinin yönü test edilmek için nedensellik analizleri ilk kez Granger (1969) tarafından ele alınmıştır. 1980'li yıllarda ortaya çıkan eş-bütünleşme teorik alt yapısı yeniden belirlenmiştir ve 1987'de iki değişken arasında eş bütünleşme olduğunda kısa dönem dengesizliklerini gideren bir vektör hata düzeltme mekanizması (VECM) olduğunu göstermişlerdir.

Çalışmada ele alınan dönem için bakıldığında Z3 ve Z4 değişkenlerinin kısa dönemde GSYİH üzerinde Granger nedenselliğine sahip olmadığı görülmüştür.⁶ Öte yandan yapılan ekonometrik analize göre sanayi için işlem görmüş hammaddeler (Z1), taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları (Z2), Dayanaksız tüketim mallarına (Z5) ilişkin net ihracat değerlerinin uzun dönemde büyümeyi olumlu yönde etkilemediği, buna karşılık dayanıklı tüketim mallarına (Z3) ve yarı dayanıklı tüketim mallarına (Z4) ilişkin net ihracat değerlerinin ise uzun dönemde büyümeyi olumlu yönde etkilediği fakat kısa dönemde etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.5. Ekonometrik Analizden Elde Edilen Bulguların İktisadi Gerekçeleri

Seçilen değişkenlerden sadece dayanıklı ve yarı dayanıklı tüketim mallarına ilişkin net ihracat değerlerinin sadece uzun dönemde büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olması ihracata dayalı büyüme stratejisinin diğer mallardaki net ihracat açısından çok başarılı olmadığı anlamına gelmektedir. Bu sonuçlar aslında Türkiye ekonomisinde dış ticaret bağlamında karşı karşıya kalınan yapısal problemlerin henüz çözülemediğini ortaya koymaktadır.

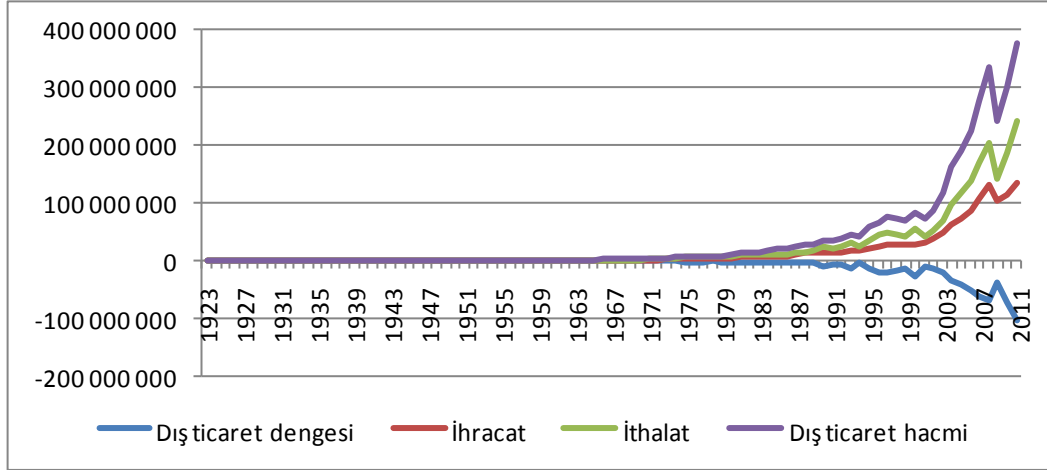
⁴ Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları İçin Bakınız Ek 4.

⁵ Vektör Hata Düzeltme Testi İçin Bakınız Ek 5.

⁶ Granger Nedensellik Testi Sonuçları İçin Bakınız Ek 6.

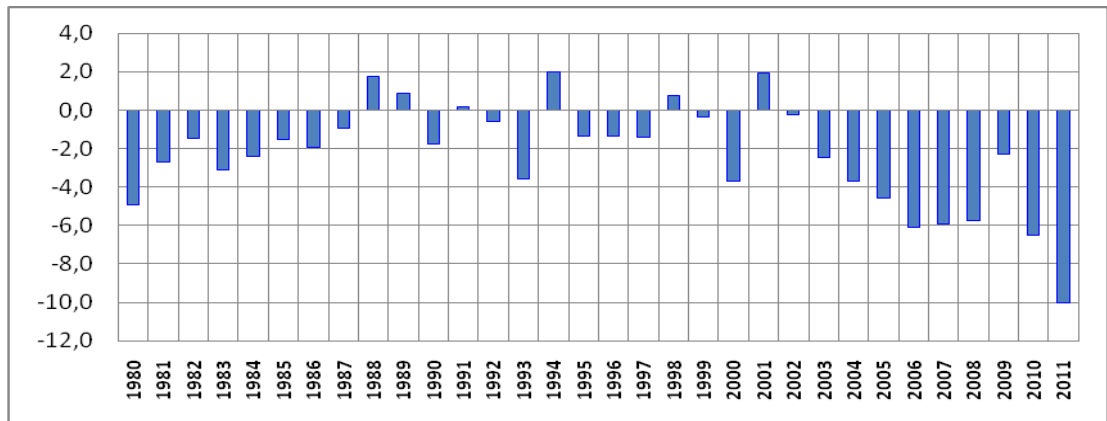
Dış ticaret açısından ekonomiye bakıldığında, dış ticaret yapısının özellikle 1970'lerden itibaren problemlili olduğu, bazı yıllar ve dönemler hariç, dış ticaret açığının her yıl görüldüğü, ihracatın ithalatı karşılama oranının yeterli olmadığı ve net ihracat değerinin (X-M) büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Grafik 3.1 : 1923-2011 Dış Ticaret Verileri

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

Yukarıdaki Grafik 3.1'den görüleceği üzere, ihracatın, ithalatın ve dış ticaret hacminin özellikle 1970'lerden itibaren hızlı bir şekilde artmaktadır. Bununla birlikte, dış ticaret dengesindeki bozulmanın 1970'lerden itibaren hissedilir bir şekil aldığı, 1990'lardan itibaren ise bu bozulmanın hızlanarak arttığı görülmektedir. Bunun temel nedeni 1970'lerden itibaren ithalat değerlerinin her yıl ihracat değerinden daha yüksek olmasıdır. Bu durum ithal ikameci dönemden ihracata dayalı büyüme stratejisine geçilen 1980'lerden sonra da değişmemiştir; ithalat değerleri bazı dönemler hariç her yıl ihracat değerlerinden yüksek olmuş, dış ticaret açıklarının yanı sıra cari işlemler dengesi de, bu nedenden dolayı negatif değerler almaya başlamıştır.

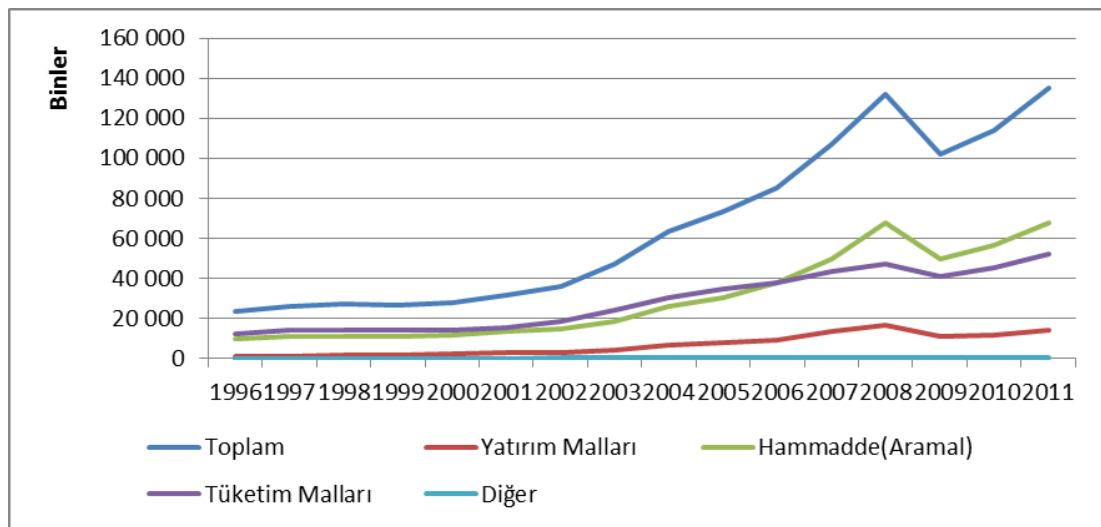
Grafik 3.2 : Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'nin %'si Olarak)

Kaynak: World Bank Database, www.worldbank.org

Cari işlemler dengesinin, ilgili grafikte de görüleceği üzere, devamlı açık vermesi bir taraftan finansal istikrarsızlığa neden olurken diğer taraftan net ihracat değerinin, ekonometrik analizden elde edilen sonuçların da işaret ettiği üzere, iktisadi büyüme üzerinde neden yüksek pozitif katkıların olmadığı da açıklamaktadır. Bu durumun temel iki nedeni söz konusudur; bir taraftan ihracatın yeterince yüksek olmaması, diğer taraftan da ithalatın yüksek boyutlara ulaşması, net ihracatın büyüme üzerinde negatif etkiler meydana getirmesine neden olmaktadır.

İhracat açısından bakıldığında, ihracatın düşük olmasında, döviz kurunun düşük ve TL'nin değerli olması, ihraç edilen mal ve hizmetlerin uluslararası arenada rekabet gücünün yeterince güçlü olmaması, geleneksel ihraç ürünlerinden katma değeri yüksek olan ihraç ürünlerine geçememe gibi etkenler sıralanabilir.

Grafik 3.3'de, incelenen dönemle ilgili geniş ekonomik grupların sınıflamasına (BEC) göre sınıflandırılmış ihracat verilerinin gelişimi görülmektedir. Grafikte görüleceği üzere, ihracat içinde en büyük katkı veya pay ara malı ihracatı ve tüketim malı ihracatından gelmektedir. Dolayısıyla bu iki kalemin büyüme üzerinde olumlu katkıların olması beklenebilir. Ancak tüketim malları ihracatının büyüme üzerinde – ekonometrik çalışmadan elde edilen sonucunda gösterdiği üzere – olumlu katkısı söz konusuysen, ara mallarına ilişkin ihracatın büyüme üzerinde beklenen etkileri görülmemiştir. Bunun temel nedenlerinden birisi, aşağıda da açıklanacağı üzere, tüketim malları ithalatının düşük olması fakat ara malı ithalatının her geçen gün yükselmesidir. Kısaca, aramaları ihracatındaki artış ara malı ithalatı tarafından beslenmektedir.

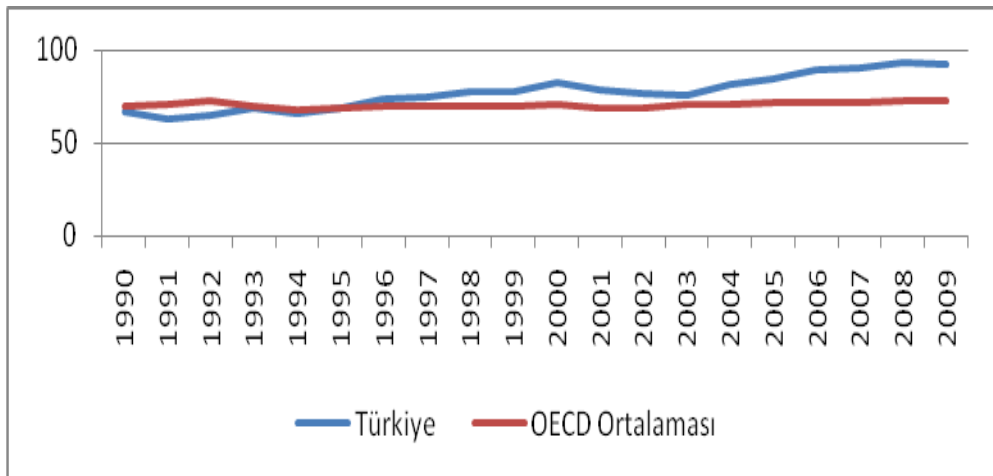
Grafik 3.3 : BEC'e Göre İhracat (1996-2011, .000 \$)

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri

İhracat değerlerinin düşük olmasının nedenlerinden birisi de hem genel rekabet durumumuzun hem de ihracatı yapılan mallardaki rekabet gücünün düşük olmasıdır. Dış ticaret bağlamında uluslararası rekabet gücü “ülkede yaşayan tüm bireylerin yaşam standartlarında artış meydana getirecek bir biçimde, ülkede yerleşik işletmelerin uluslararası piyasalarda ürettikleri mal ve hizmetleri satabilme yeteneği” (Ulengin, Önsel ve Karaata, 2011: 12) olarak tanımlanmaktadır. İhracat yapan işletmelerin dünya piyasalarında rakipleriyle rekabet edebilmeleri için “yenilik yapma kapasitelerini geliştiren, dünya fiyat ve standartlarında mal üretip satmalarına olanak sağlayan bir iş yapma ve çalışma ortamının” (Ulengin, Önsel ve Karaata, 2011: 12) tesis edilmesi gerekir. Yani sadece dış ticaretle meşgul işletmelerin değil, ülkenin genel rekabet edebilirlik gücünün yüksek olması gerekmektedir. Çünkü ancak böyle bir ortamda gelişen işletmeler, uluslararası alanda rekabet edebilirlik derecelerini istenilen seviyelere yükseltebilmektedirler.

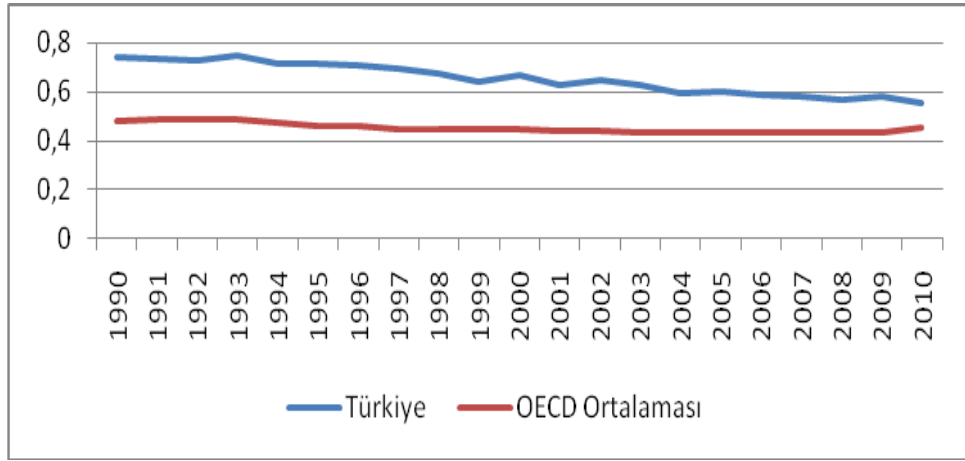
Dünya Ekonomik Forumu tarafından, ülkelerin rekabet güçleriyle ilgili olarak her yıl açıklanan Küresel Rekabetçilik Raporu’na göre Türkiye ekonomisi bazı alanlarda ilerleme kaydederken dış pazarlarda rekabeti önemli oranda etkileyen değişkenlerden birisi olan inovasyon konusunda ortalamanın altında yer almıştır (Ulengin, Önsel ve Karaata, 2011: 10). Bu bağlamda yıllar boyunca aynı ürün çeşitliliği ile ihracat hacmini artırmanın oldukça zor olacağı söylenebilir.

TÜSİAD, Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu ve Sektörel Dernekler Federasyonu (SEDEFED) tarafından geliştirilen dış ticaretteki rekabet veri tabanlarından elde edilen bazı grafikler bu konuda aydınlatıcı olmaktadır.

Grafik 3.4 : Ürün Çeşitliliği Endeksi

Kaynak: TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu Veri Tabanı
<http://ref.sabanciuniv.edu/tr/veritabanlari/dis-ticarete-rekabet-kiyaslamasi>

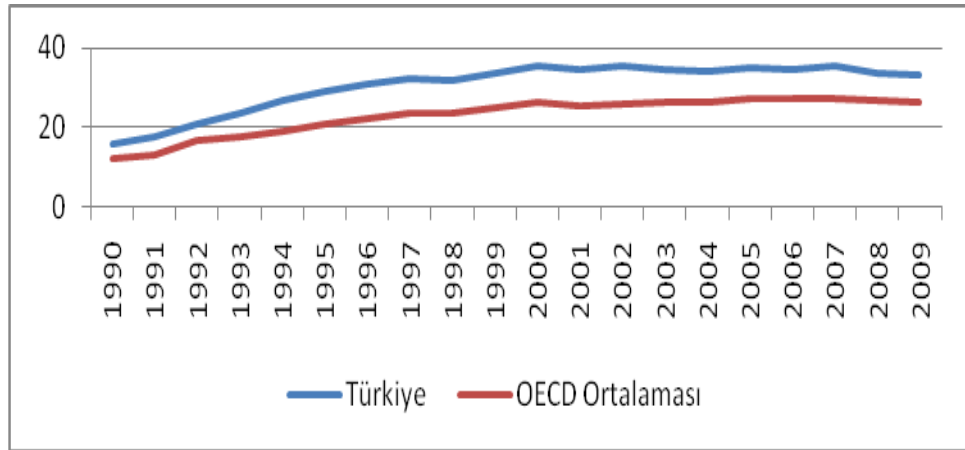

Grafik 3.5 : Ticarete Uzmanlaşma Endeksi

Kaynak: TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu Veri Tabanı
<http://ref.sabanciuniv.edu/tr/veritabanlari/dis-ticarete-rekabet-kiyaslama>

Grafik 3.4 ve Grafik 3.5, Türkiye'nin ürün çeşitliliği ve ticarete uzmanlaşma endeksleri açısından OECD ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu durum ürün çeşitliliği açısından, Türkiye'nin dış ticarete çok sayıda ürünü üretip ihraç ettiği anlamına gelmekte ve olumlu bir izlenim uyandırmaktadır. Ayrıca bu ürünlerin ticaretinde de uzmanlaşmış olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte Grafik 3.6 ve Grafik 3.7'nin de bize gösterdiği gibi, ihracat açısından başka verilere de bakılması gerekmektedir.

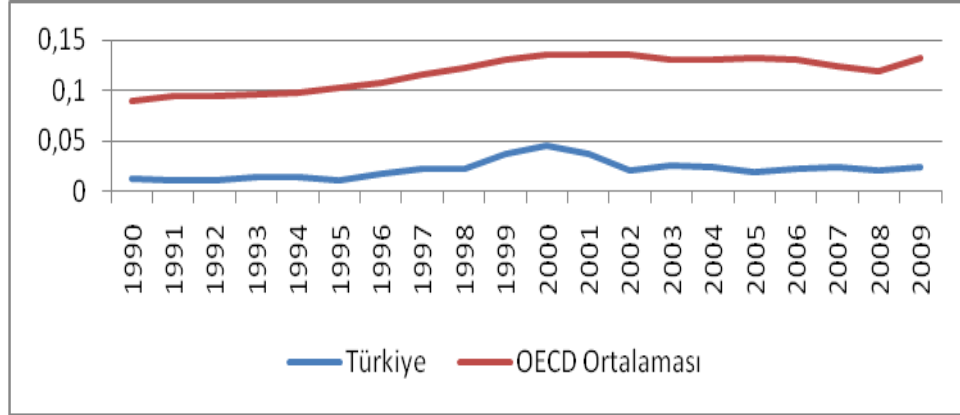

Grafik 3.6 : Sıradanlık Endeksi

Kaynak: TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu Veri Tabanı
<http://ref.sabanciuniv.edu/tr/veritabanlari/dis-ticarete-rekabet-kiyaslama>

Grafik 3.6'da ihraç ürünlerinde sıradanlık endeksi görülmektedir. Sıradanlık endeksinin yüksek olması, ülke tarafından ihracatı yapılan malların dünya genelinde çok bulunduğunu yani nadir olmadığını ifade etmektedir. Grafikte görüldüğü gibi, Türkiye

ekonomisine ait endeks, OECD ortalamasının üzerindedir. Bu durum Türkiye'nin ihrac ettiği ürünlerin genel olarak sıradan ürünler olduğunu göstermektedir.

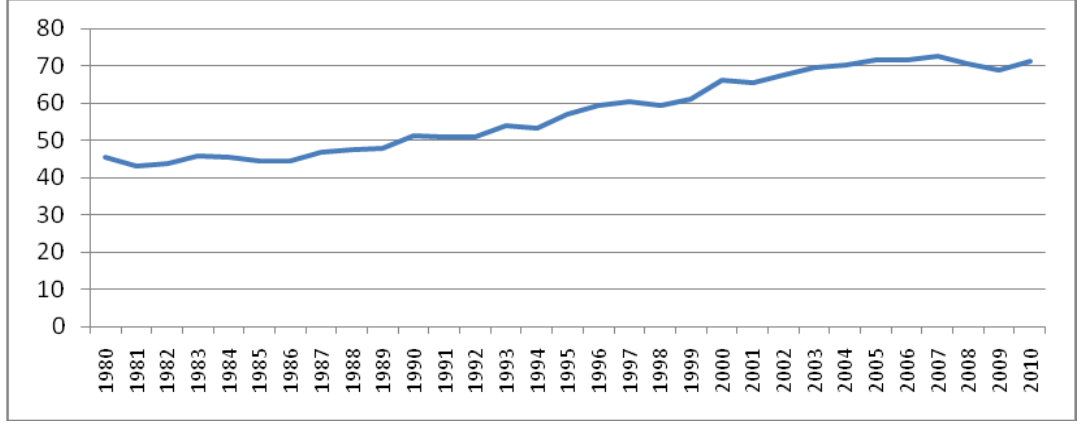
Grafik 3.7 : Yüksek Düzey Teknolojiye Dayalı İhracat Payı Endeksi

Kaynak: TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu Veri Tabanı

<http://ref.sabanciuniv.edu/tr/veritabanlari/dis-ticarete-rekabet-kiyaslama>

Grafik 3.7 ise, ikinci bölümde Seymen (2009)'in çalışmasında sözü edilen Türkiye'nin ihrac ettiği ürünlerin yüksek düzeyde teknolojiye değil düşük düzeyde teknolojiye dayandığını ifade etmektedir. Dünya genelinde tüketici talebinin yüksek düzey teknolojiye dayalı ürünlere yöneldiği ve bu ürünlerin katma değerinin yüksek olmasından dolayı bu ürünlerin ihracatından elde edilen gelirlerin yüksek olacağı ve dış ticaret hadlerinin bundan olumlu etkileneceği düşünöldüğünde Türkiye'nin bu konuda oldukça geri kaldığı söylenebilir. Bu bağlamda yukarıda yer alan dört grafik, Türkiye ekonomisinde ihracatın neden arzu edilen düzeyde öлкеye ve ihracat sektörü çalışanlarına katkı sağlayamadığını ipuçlarını vermektedir.

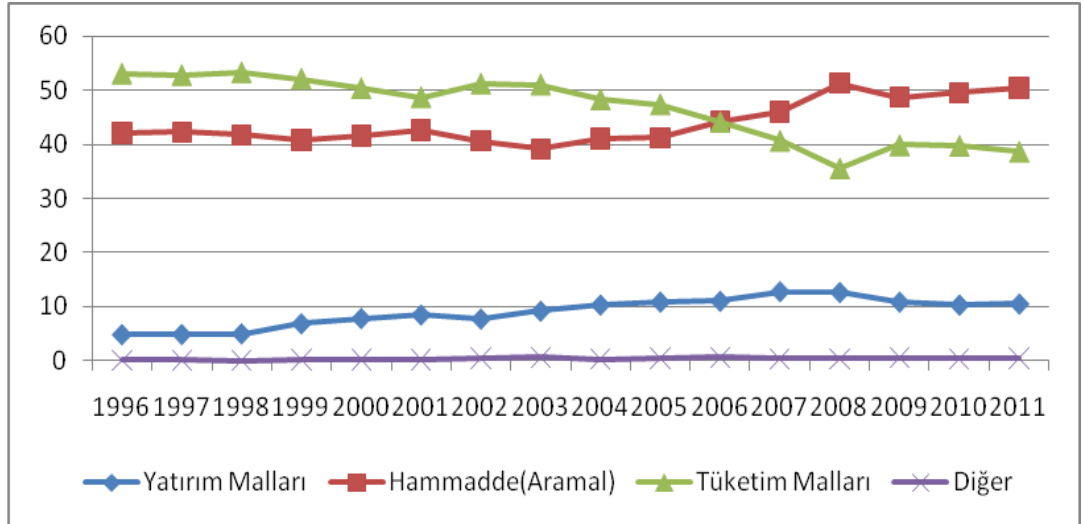
Öte yandan ithalata bakıldığında, ikinci bölümde sözü edildiği gibi, Türkiye'nin temel problemlerden birisi enerji alanında dışa bağımlılığın oldukça yüksek olmasıdır. Aşağıdaki Grafik 3.8'de göröleceği üzere, kullanılan enerjinin % 70'i ithal edilmektedir. Bu durum, büyüyen bir ekonomide enerji ihtiyacının devamlı ve artan bir şekilde ithalatla karşılanacağı, dolayısıyla gerekli önlemler alınmadığı takdirde enerji ithalatının neden olduğu cari işlemler açığıının süreklilik göstereceğini ifade etmektedir.

Grafik 3.8 : Net Enerji İthalatının Toplam Enerji Kullanımı İçerisindeki Oranı (1980-2010: %)

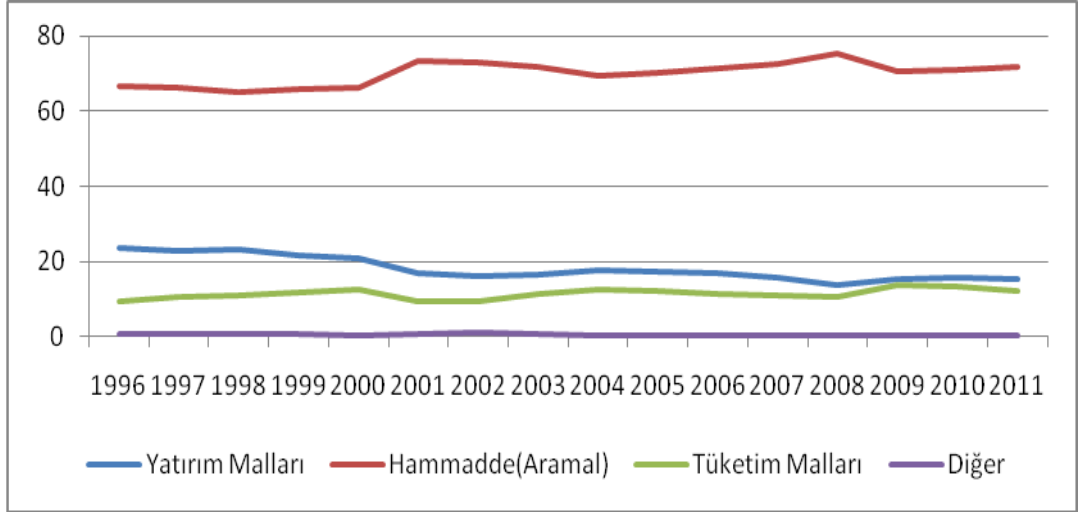
Kaynak: World Bank Database

İthalat bağlamında bir diğer sorun, ikinci bölümde sözü edildiği gibi, aramalı ithalatının her geçen gün artıyor olmasıdır. Aramalı ile ilgili temel problem sadece aramalı ithalatının değil ara malı ihracatının da artıyor olmasıdır. Bu durum, özellikle son yıllarda daha belirgindir ve aramalı ithalatına bağlı bir aramalı ihracat yapısı giderek yaygınlık kazanmakta, ayrıca aramalı ve hammadde ihracatı da artmaktadır. Grafik 3.9 ve 3.10'da ihracat ve ithalatın yapısına ilişkin BEC sınıflaması altında ihracat ve ithalat içindeki hammadde ve aramalar, yatırım malları ve tüketim mallarının payını göstermektedir.

Grafik 3.9 : Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracatın % Dağılımı

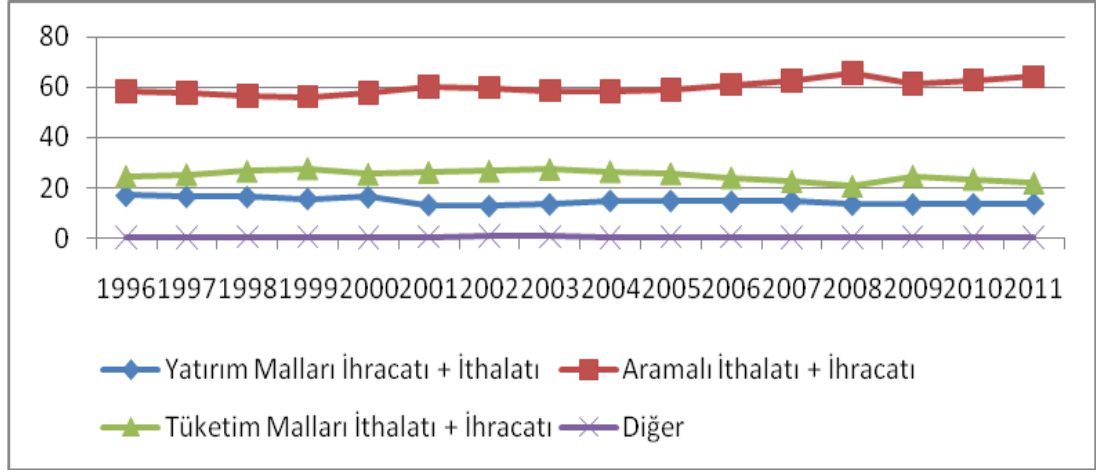
Kaynak: TÜİK

Grafik 3.10 : Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalatın % Dağılımı
Kaynak: TÜİK

Grafik 3.9’da, BEC sınıflamasına göre malların toplam ihracat içerisindeki % paylarının gelişimi görülmektedir. Grafikte görüleceği üzere, ilgili dönemde tüketim malları ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı azalırken aramalı ihracatının toplam ihracat içerisindeki oranında son yıllarda önemli bir artış görülmektedir. Grafik 3.10’dan görüldüğü üzere, aramalı ithalatının toplam ithalat içerisindeki oranı da ilgili dönemde %70’ler civarındadır. Aramalı ihracatının toplam ihracat içerisindeki oranının yükselmesi hammadde hariç ihracat açısından iyi bir gelişme olsa bile, enerji başta olmak üzere aramalı ithalatının da yüksek olması, net aramalı ticareti bağlamında bu grubun net ihracata ve büyümeye katkısının sınırlı olmasına neden olmaktadır.

Grafik 3.9 ve 3.10’un, ekonometrik analiz kısmında elde edilen sonuçlar açısından ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç olarak da şu noktayı belirtebiliriz: Ekonometrik analiz kısmında elde edilen sonuçlardan birisi, tüketim malları ihracatının büyüme üzerinde uzun dönemde pozitif etkisinin olduğu yönündeydi. Şekil 3.9 ve 3.10 bu sonucun bir bakıma nedenini açıklamaktadır. Şöyle ki, tüketim malları ihracatı toplam ihracat içerisinde önemli bir paya sahipken toplam ithalat içerisinde düşük bir orana sahiptir. Dolayısıyla tüketim malları açısından net ihracat değerinin büyüme üzerinde pozitif bir etkiye neden olması beklenebilir.

Grafik 3.11 : Toplam Dış Ticaret Hacmi İçinde BEC Sınıflamasına Göre Malların Paylarının Gelişimi (%)

Kaynak: TÜİK

Aramalı ticareti ile ilgili olarak önemli olan bir diğer nokta, toplam dış ticaret hacmi içerisinde aramalı ihracatı ve ithalatının çok önemli bir paya sahip olmasıdır. Grafik 3.11’de bu durum açıkça görülmektedir. Aramalı ihracatı ve ithalatının toplam dış ticaret hacmi içerisindeki oranı neredeyse %70’lere dayanmaktadır. Toplam dış ticaret hacmi içerisinde aramalı ticaretinin bu kadar yüksek olması ve aynı zamanda aramalı ithalatının yüksek olması, yukarıda da belirtildiği üzere, net ihracat açısından dış ticaretin büyüme üzerindeki katkısının sınırlı olmasına, üretim ve dış ticaret yapısında ithalatlaşmanın artmasına neden olmaktadır.

Ele alınan dönem içerisinde ara malı ithalatının giderek ara malı ihracatından daha büyük olması yani ara malı ithalatı bağımlılığının giderek artması, tüketim malları gurubundaki dış ticaret fazlasının giderek yavaşlaması ve yatırım malları gurubundaki net ihracatın katkısının her geçen gün azalması yukarıda da değinildiği gibi cari işlemler ve dış ticaret açığının giderek artmasına neden olmaktadır. Dış ticaretteki bu olumsuz gelişme sadece enerjiden kaynaklanmamaktadır. Bunun yanında imalat sanayindeki yapısal dönüşümün de önemli katkısı vardır. Yükseler ve Türkan (2008: 63) tarafından hazırlanan rapora göre, dünya genelinde enerji fiyatlarında meydana gelen gelişmeler, Asya-Pasifik Bölgesinin son yıllarda dünya genelinde bir üretim üssü haline gelerek rekabetçi bir avantaj elde etmesi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için ithal girdi kullanımını teşvik etmiştir. Son dönemlerde ise Türk lirasının değerinde gözlemlenen artışlar da ara malı ithalatına olan bağımlılığı giderek artırmıştır.

Yükseler ve Türkan (2008: 57) tarafından yapılan hesaplamalarda⁷, imalat sanayinde doğrudan ve dolaylı ithal girdi kullanımına bakıldığında yatırım malları, ara malları ve tüketim mallarında ithal girdi kullanımının sırasıyla %17.3, %25.5 ve %25.4 olduğu görülmektedir. Ara malları içerisinde de kimyasal madde ürünleri üretiminde ithal girdi kullanımının %30, ana metal sanayinde de %35 gibi ortalamanın üzerinde yüksek oranlara ulaştığı görülmektedir. Yatırım mallarında elektrikli makine ve cihazlarda ithal girdi kullanımı %30, haberleşme, radyo-TV cihazlarında ve tıbbi, hassas ve optik cihazlarda girdi kullanımı %28'ler civarındadır. Bu durum Türkiye'nin dış ticaretten elde edebileceği kazançları, başta iktisadi büyüme ve istihdam alanları olmak üzere ekonominin bütünü açısından doğal olarak sınırlamaktadır.

---

⁷ Çalışmada TÜİK tarafından 1998 yılı için hazırlanan girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak hesaplamalar yapılmıştır. Doğrudan girdi kullanımı, bu sektörlerdeki üretim için yapılan ithalatı ifade ederken, dolaylı girdi kullanımı bu sektörlerdeki yerli girdilerin üretimi için kullanılan ithal girdileri ifade etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişki sektörel bazda ele alınırken bir bakıma Türkiye'nin problemlili dış ticaret yapısı ortaya konulmuştur. Dış ticaretteki yapısal problemler karşısında çözümlerin yeterli olmadığı ve 1970'lerden bu yana ithalat değerlerinin ihracat değerlerinden yüksek olduğu veriler ışığında açıkça görülmüştür. Yukarıda bahsedildiği üzere, ortaya çıkan bu sektörel dış ticaret yapısı altında cari işlemler bilançosunun açık verdiği, ihracatın yeterince yükselmediği ve ithalata bağımlılığın iktisadi büyüme olumsuz etkilediği görülmüştür.

Bu çerçevede Türkiye'nin ihracatını arttırıp, ithalat artış oranlarını azaltma yollarına gitmelidir. Bu bağlamda birkaç öneride bulunmak gerekirse, Türkiye'nin dış ticaret kazançlarının artabilmesi için;

- a) Rekabet ortamının oluşturulması gerekir,
- b) Bilgi, iletişim ve enformasyon ağının yaygınlaştırılması gerekir,
- c) Yenilikçe üretimin teşviki ve innavasyonun sağlanması gerekir,
- d) İhraç edilen mevcut ürünlerin yanında sıradan olmayan çeşitli ürünlere yönelerek ürün çeşitliliği arttırılmalıdır,
- e) AR-GE çalışmalarına ağırlık verilerek yeni teknoloji kullanılmalıdır.

Bunların yanı sıra devletin son dönemde ilan ettiği teşvik politikasının ithalata olan bağımlılığı azaltacağı beklenmektedir. Teşvik politikasının temel hedefinde firmaların ithal edeceği ürünü Türkiye'de imal etmesi için devlet tarafından birtakım teşviklerin sağlanması bulunmaktadır. 1 Ocak 2013'de yeni teşvik politikasının yürürlüğe girmesi ile birlikte dış ticaret açığının ve ithalata bağımlılığın azalacağı beklenebilir. Bundan dolayı bu politikanın devamlılık arz etmesi gereklidir. Devletin vermiş olduğu teşvikler doğrultusunda firmaların uzun ve kısa dönemde etkisi görülmeyen sanayi için işlem görmüş hammaddeler, taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları ile dayanıksız tüketim parçalarında teşvike devam etmesi önerilebilir.

Hükümetin açıklamış olduğu orta vadeli programda (OVP) temel hedeflerinden bir tanesi de cari açığı azaltmaktır. Orta vadeli programda alınan kararlar iktisadi büyüme olumlu etkileyecektir.

Alınan kararlar bağlamında aşağıdaki öneriler yer almaktadır;

- a) Yapısal düzenlemelere öncelik verilmesi,
- b) Yatırım ortamının iyileştirilmesine gidilmesi,
- c) Kayıt dışı ekonomiyle kararlı bir şekilde mücadele edilmesi,
- d) İhracata dönük üretim, girdi tedarik ve ihracat pazarlarının çeşitliliğinin artırılmaya çalışılması,
- e) Enerjide dışa bağımlılık azaltacak adımlar atılması,
- f) AR-GE ve yenilikçiliğin geliştirilmesine yönelik programların etkin bir biçimde yürütülmesi,

Bu çerçevede OVP’de kararı alınmış bu öneriler bizim çalışmamızda sıralamış olduğumuz önerileri destekler niteliktedir. Sonuçta hükümetin almış olduğu kararlar, yani teşvik programları ve orta vadeli program, ihracatı arttırıp ithalatı azaltmaya yönelik olduğundan iktisadi büyüme katkı sağlayabilecektir.

Öte yandan bu çalışmadan çıkarılabileceğimiz önemli bir sonuç veya öneri de Türkiye’nin ekonomik büyümesi ve dış ticaretle ilişkisi bağlamında bundan sonra yapılacak çalışmalarda bizim çalışmamızdan farklı olarak net ihracatı ele alırken ilk beş kalem/fasıl yerine başka fasıllarında birlikte seçilmesi olabilir. Ayrıca daha fazla dış ticaret kalemi veya fasıllar alınarak, bu fasıllar arasındaki ilişki kendi içerisinde etraflı biçimde incelenebilir ve belirlenen fasıllara ilişkin değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerine bakılabilir. Yine net ihracat ve ithalat değerleri yerine fasılların ayrı ayrı ihracatı ve ithalatı üzerinden de iktisadi büyüme üzerine dış ticaretin etkisi ölçülebilir.

KAYNAKLAR

- ACAR, Y. (1990), **Büyüme Teorileri**, Bursa: Vipaş Yayınları.
- ADİYAMAN, T, A. (2006), “Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 62, ss.31–36.
- AFZAL, M., REHMAN, H. ve REHMAN, J. (2008), “Causal Nexus Between Economic Growth, Export And External Debt Servicing The Case Of Pakistan”, <http://www.pide.org.pk/psde24/pdf/32.pdf> Erişim Tarihi: 11.05.2012
- AĞAYEV, S. (2011), “İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eştümleşme ve Panel Nedensellik Analizleri”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt:11, Sayı:2, ss.241-254.
- AKALIN, S. U. (2006), **Üç Dönem Üç Ekonomi**, İstanbul: Önsöz Basım Yayıncılık.
- AKAT, A. S. (2004), **Alternatif Büyüme Stratejisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- AKDAĞ, A. (2007), **Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyümeye Etkisi**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- AKTAN, C. C. ve VURAL, İ. Y. (2000), “Başlıca Fonksiyonel Gelir Dağılımı Teorileri ve Bölüşüm Adaleti”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Editör Akyan Coşkun Can, Hak-İş Federasyonu Yayınları, Ankara.
- ALKİN, E. (1992), **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ALTINTAŞ, H. ve ÇETİNTAŞ, H. (2011), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 36, Ağustos-Aralık 2010, ss.33-56.
- ARDIÇ, H. (2004), **1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi.
- ASLAN, F. (2010), **İktisadi Büyümenin Ekolojik Sınırları ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- AY, A. ve KARAÇOR, Z. (2006), “2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma”, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, ISSN: 1302-1796, Sayı:16, ss.67-86, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Ahmet%20AY%20-%20Zeynep%20KARA%C3%87OR/AY,%20AHMET.pdf

- AYDIN, N. (2008), **Türkiye’de Ekonomik Büyüme (1968-2005): Solow Büyüme Muhasebesi ve Regrasyon Modeli**, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- AYKIRI, M. (2008), **Ekonomik Büyüme-Enflasyon-İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2005)**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- BAŞOL, K. (1983), **Türkiye Ekonomisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları.
- BAYRAKDAR, S. (2007), **1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- BECKER, S. G., MURPHY M. K. ve TAMURA F. R. (1990), **Human Capital, Fertility, and Economic Growth**, NBER Working Paper Series No:3414, ss.1-44.
- BERBER, M. (2006), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Trabzon: 3. Baskı, Derya Kitabevi.
- BİLGİN, C. ve ŞAHBAZ, A. (2009), “Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri” **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(1), ss.177-198.
- BORATAV, K. (1988), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul: Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi.
- BOZKURT, K. (2007), “İçsel Büyüme Modelleri Bağlamında Türk İmalat Sanayinde Teknolojik Gelişme ve Ekonomik Büyüme”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44, Sayı: 513, ss.71–81.
- BSB (2001), **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler**, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSBgegp.pdf Erişim Tarihi: 25.04.2012
- ÇELİK, K. (2009), **Genel Ekonomi**, Trabzon: 1. Baskı, Murathan Yayınevi.
- DEMİRHAN, E. (2005), “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 60(4), ss.75-88.
- DİNLER, Z. (1998), **İktisada Giriş**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- DUMLUPINAR, Ü. (2008), **Dış Ticaretin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: 1981- 2005 Türkiye Üzerine Bir Uygulama**”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- EĞİLMEZ, M. (2009), **Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi**, İstanbul: 5. Basım, Remzi Kitabevi.

- EKANAYAKE, M.E. (1999), "Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error-Correction Models", **Journal Of Economic Development**, Vol: 24, No: 2, pp.43-56.
- Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Merkez M¼d¼rl¼g¼, (2003), "T¼rkiye Ekonomisi Tarihi Gelişimi, K¼çük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı", Ankara.
- ENGLE, R. F. ve GRANGER, C.V.J. (1987), "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", **Econometrica**, 55, pp.251-276.
- ERDOĞAN, S. (2006), "T¼rkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişime ve Büy¼me İlişki: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması", **Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi**, Sayı: 10, Yıl 9, ss.30-39.
- ERDOST, C. ve BERKSOY, T. (1982), "IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 7, Cilt: 3, ss.41-67.
- EROĞLU, Ö. (2002), **T¼rkiye Ekonomisi**, Isparta.
- ERTEK, T. (2006), **Temel Ekonomi**, İstanbul: Beta Yayın.
- GENÇ, C., DEĞER, K. ve BERBER, M. (2009), "Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büy¼me: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi", **7. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Yalova, ss.53-65.
- GERNİ, C., EMSEN Ö. S. ve DEĞER M. K. (2008), "İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büy¼me: 1980-2006 Türkiye Deneyimi," (Ö. Selçuk Emsen ve M. Kemal Değer ile), **İzmir İktisat Kongresi Anısına 2. Ulusal İktisat Kongresi'nde sunulan tebliğ/makale Dokuz Eylül Üniversitesi**.
- GHARTEY, E. (1993), Causal Relationship between Exports and Economic Growth: Some Empirical Evidence in Taiwan, Japan, and the US. *Applied Economics*, Vol.25, Num.8, pp.1145-1152.
- GOLOVKO, A. (2005), **T¼rkiye Avrasya Ülkeleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi ve Karşılaşılan Temel Problemler**, Kırgızistan-T¼rkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼ İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- GÖÇER, İ. (2011) "T¼rkiye Ödemeler Bilançosu Dengesinin S¼rd¼r¼lebilirliėi: Sınır Testi Yaklaşımı", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 29. <http://www.cedeplar.ufmg.br/pesquisas/td/TD%20166.pdf> Erişim Tarihi:13.09.2012
- GRANGER, C.W.J. (1969), "Investigating Casual Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods", *Econometrica*, 37(3), pp.424-438.
- GÜNAY, M. K. (2004), "2003- 2004 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaretine İlişkin Gelişmeler", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Sayı:33, ss.99-115.

- HEPAKTAN, E. (2007), "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelir Yönlü Analizi", **(Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı)**; Yıl 1, Sayı 2, s.80.
- HİÇ, M. (1994), **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- JOHANSEN, S. (1988), "Statistical Analysis Of Cointegration Vectors", **Journal of Economic Dynamics and Control**, 12(2/3), pp. 231-254.
- JOHANSEN, S. ve JUSELIUS, K. (1990), "Maximum Likelihood Estimation And Inference On Cointegration - With Applications To The Demand For Money", **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 52(2), pp.169-210.
- Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010)**, http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/13814/1._Milli_Gelir_ve_%C3%9Cretim.rar Erişim Tarihi: 01.11.2012
- KAR, M. ve AĞIR, H. (2006), "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994", **Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Yıl: 6, Sayı: 11, ss.51-68.
- KAR, M. ve TABAN, S. (2003), "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58-3, ss.145-169.
- KARABIÇAK, M. (2000), "Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Fakültesi**, Cilt, 5 Sayı: 2, ss.49- 65.
- KARABULUT, K. (2010), "Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi, Özal Dönemi Türkiye'nin Ekonomi-Politigi", **İnönü Üniversitesi**, 15-16 Nisan.
- KARLUK, S. R. (1997), **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, İstanbul: Beta Yayınevi.
- KARLUK, S. R. (2005), **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, İstanbul: Beta Yayınları.
- KAYA, A. (2008), **1980 Sonrası Dış Ticaretteki Gelişmeler ve Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- KAYNAK, M. (2011), **Büyüme Teorilerine Giriş**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KAZGAN, G. (1988), **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KEÇELİ, S. (2007), **Kaldor'un Büyüme Modeli Çerçevesinde Sanayileşmenin Rolü: Türkiye İmalat Sanayii Üzerine Bir Çalışma**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- KILIÇBAY, A. (1999), **Türk Ekonomisi-Teori, Politikalar, Stratejiler**, Ankara: 5. Basım, Bilim Teknik Yayınevi.

- KİBRİTÇİOĞLU, A. (1998), “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 53, No 1-4, ss.207-230.
- KİBRİTÇİOĞLU, A. (2001), “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, **Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı**, Cilt: 1, Yıl: 7, Sayı: 41, ss.174-182.
- KÖSE, S. (2000), “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, **DPT Planlama Uzmanı**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf> Erişimi Tarihi: 30.05.2012.
- KURT, B. ve BERBER, M. (2008), “Türkiye’de Dışa Açıklık Ekonomik Büyüme”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 2. ss.57-80.
- KUZNETS, S. (1973), “Modern Economic Growth: Findings and Reflections”, (Nobel address), **American Economic Review**, 63, pp.247-58.
- MEDİNA-SMITH, E. J. (2001), “Is the Export Led Growth Hypothesis Valid for the Developing Countries? A Case Study for Costa Rica” **United Nations Conference on Trade and Development, Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series Number 7**.
- MERE, M. (2006), **Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- MOHSIN, M. ve ANAM, M. (1999), “Export And Economic Growth: Evidence From The Asean Countries”, <http://karyiuwong.com/confer/HK99/papers/mohsin.pdf> Erişim Tarihi: 11.05.2012
- ÖZTÜRK, L. (2007), **Sürdürülebilir Kalkınma**, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- PAMUK, Ş. (2007), “Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme (1820-2005)”, **(Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı)**; Yıl 1, Sayı 2, s.15.
- PARASIZ, İ. (1998), **Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PARASIZ, İ. (2003), **Ekonomik Büyüme Teorileri**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- PEKİN, T. (1995), **Ekonomiye Giriş**, İzmir: Bilgehan Matbaası.
- RAMOS, F. F. R. (2001), “Exports, Imports, and Economic Growth in Portugal: Evidence from Causality and Cointegration Analysis” **Economic Modelling**, 18, pp.613-623.
- ROSTOW, W.W. (1966), **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası.

- SAÇKAN, O. (2006), **Genel Fiyat Düzeyinin Belirlenmesinde Para ve Maliye Politikası Dominant Rejimleri: Türkiye Örneği, 1988-2005**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi.
- SEVÜKTEKİN, M. ve NARGELEÇEKENLER, M. (2010), **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi**, Bursa: Geliştirilmiş 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım.
- SEYMEN, A. D. (2009), **Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- SNOWDON, B. ve VANE, H.R. (2012), **Modern Makroekonomi Temelleri, Gelişimi ve Bugünü**, Çev. Edit., Dr. Barış Kablamacı, Ankara: Efil Yayınevi.
- ŞAHİN, H. (2000), **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: 6. Baskı, Ezgi Kitabevi.
- ŞAHİNÖZ, A. (2001), **Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz**, Ankara: İmaj Yayınevi.
- ŞİMŞEK, M. (2003), "İhracata Dayalı-Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi, 1960-2002", **D.E.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:18, Sayı: 2, ss.43-63.
- ŞİMŞEK, M. ve KADILAR, C. (2005), "Türkiye'nin İhracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yöntemi İle Eşbütünleşme Analizi", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 6, 1, ss.144-152.
- ŞİMŞEK, M. ve KADILAR, C. (2010), "Türkiye'de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi", **C.Ü. İİBF Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1, ss.115-140.
- TABAN, S. (2008), **İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller**, Nobel Yayınevi.
- TANRIKULU, K. (1983), **Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi**, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İktisadi Planlama Başkanlığı Uzun Vadeli Planlar Dairesi, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- TARI, R. (2010), **Ekonometri**, Kocaeli: Genişletilmiş 6. Baskı, Umuttepe Yayınları.
- TAŞKIN, M. M. (2003), "1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları", **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl 8, Özel Sayı.
- TAŞTAN, H. (2010), "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, ss.87-98.
- TOKGÖZ, E. (1997), **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara: 4. Baskı, İmaj Yayıncılık.
- TONUS, Ö. (2007), "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dışa Açıklık ve Sanayileşme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, ss.193-214.

- TÖRE, N. (1992), **Dış Ticaret ve Döviz Kuru Politikaları**, Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler, Hazırlayan ARUOBA Çelik, Alpar CEM, Ankara: 1. Baskı, Özyurt Matbaacılık.
- TÜİK (2011), **İstatistik Göstergeler 1923-2010**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK (2012), **Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2011**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜRKAY, O. (1995), **İktisat Teorisine Giriş Mikroiktisat**, Ankara: 13. Baskı, İmaj Yayıncılık.
- TÜYLÜOĞLU, Ş. (1995), **İçsel Büyüme Modelleri (Teorik Çerçeve-Ampirik Bulgular)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- ULENGİN, F., ÖNSEL Ş. ve KARAATA S. (2011), “Türkiye’nin Küresel Rekabet Düzeyi Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporu’na Göre Bir Değerlendirme”, (Edit: Emre Tamer), **TÜSİAD- Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu (REF) ve Sektörel Dernekler Federasyonu (SEDEFED)** tarafından hazırlanan rapor.
- USTA, B. (2003), **Enflasyon Hedeflemesi: Gelişmekte Olan Ükelere Uygulanabilirliği Ve Türkiye Örneği**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Uzmanlık Tezi, <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/bulentusta.pdf> (12.10.2012)
- UTKULU, U. ve KAHYAOĞLU, H. (2005), “Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye’de Büyüme Ne Yönde Etkiledi?”, **Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, 2005/13.**
- UYGUR, E. (2001), **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2001/1, Ankara.
- ÜZÜMCÜ, A. (2002), **İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret Kazançları (Türkiye Üzerine Bir Uygulama)**, Cumhuriyet Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.
- ÜZÜMCÜ, A. (2008a), “Türkiye’de Ulusal Ekonominin İnşası: 1923-1945 Dönemi”, **(Türkiye’nin Ekonomi-Politiği 1923-2007, Editörler: DİKKAYA, M., ÖZYAKIŞIR, D. ve ÜZÜMCÜ, A. 2008)**, Ankara: Orion Kitabevi, ss.65-104.
- ÜZÜMCÜ, A. (2008b), “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kalkınma Dinamikleri: 1923-2007”, **(Türkiye’nin Ekonomi-Politiği 1923-2007, Editörler: DİKKAYA, M., ÖZYAKIŞIR, D. ve ÜZÜMCÜ, A. 2008)**, Ankara: Orion Kitabevi, ss.281-313.

- ÜZÜMCÜ, A. (2010), “Krizler, Ekonomik İyileşme ve Dış Ticaret Gelişmeleri: 1994, 2001 ve 2008 Krizlerinin Türkiye Ekonomisindeki Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Türkiye Ekonomi Kurumu, 2. Uluslararası Ekonomi Konferansı, Bunalım Sonrasında Küresel Ekonomi: Zorluklar ve Fırsatlar**, Girne-KKTC, ss. 1-30.
- ÜZÜMCÜ, A. (2012), **İktisadi Büyüme (Teori, Model ve Türkiye Üzerine Gözlemler)**, İstanbul: Beta Yayınları.
- ÜZÜMCÜ, A. ve BAŞAR, S. (2011), “Türkiye’nin Cari İşlemler Bilançosu Açığı Üzerinde Enerji İthalatı ve İktisadi Büyümenin Etkisi: 2003-2010 Dönemi Üzerine Bir Analiz”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 48, Sayı: 558, ss.5-22.
- ÜZÜMCÜ, A. ve DİKKAYA, M. (2010), “Küresel Finans Krizinin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi ile Bir Karşılaştırma”, **Finansal Kriz Yazıları: Halil Seyidoğlu’na Armağan**, (Der: İrfan KALAYCI), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Yayın No: 1639, ss.273-313.
- VOYVODA, E. ve YELDAN, A. E. (2001), “Patterns of Productivity Growth and the Wage Cycle in Turkish Manufacturing”, **International Review of Applied Economics**, 15(4), pp.375-396.
- YAPRAKLI, S. (2007), “Ticari ve Finansal Dış Açıklık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:5, ss.67-89.
- YILDIRIM, K. (2010), **İktisada Giriş**, Bursa: Ekin Yayınevi.
- YILDIRIM, M. (2007), **1990 Sonrası Yaşanan Krizlerin Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısında Meydana Getirdiği Değişim**, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- YILDIRIM, M. ve ÖRNEK, İ. (2012), “Wall Whitman Rostow’un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi” **Türkiye Ekonomik Kurumu**, Tartışma Metni 2012/84.
- YOUNG, A. (1991), “Learning by Doing and the Dynamic Effects of International Trade,” **Quarterly Journal of Economics**, 106, pp.369-405.
- YÜKSELER, Z. ve TÜRKAN, E. (2008), “Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm” – Küresel Yönelimler ve Yansımalar – Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Dizisi No:1, **TÜSİAD Yayınları**, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/453.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://ref.sabanciuniv.edu/tr/veritabanlari/dis-ticarette-rekabet-kiyaslamasi>(Erişim Tarihi: 09.08.2012)

<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=index&CFID=4023134&CFTOKEN=84848648> (Erişimi Tarihi: 25.11.2012)

<http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (Erişimi Tarihi: 17.04.2012)

www.worldbank.org (Erişim Tarihi: 03.08.2012)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan3.pdf> (Erişim Tarihi: 03.09.2012)

<http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html> (Erişimi Tarihi: 19.11.2012)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf> (Erişim Tarihi: 03.09.2012)

EKLER

EK 1 : DIŞ TİCARET VERİLERİ (1923-2011)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi
	Değer	Değişim	Değer	Değişim	Değer	Değer
1923	50 790		86 872		- 36 082	137 662
1924	82 435	62,3	100 462	15,6	- 18 027	182 897
1925	102 700	24,6	128 953	28,4	- 26 253	231 653
1926	96 437	-6,1	121 411	-5,8	- 24 974	217 848
1927	80 749	-16,3	107 752	-11,3	- 27 003	188 501
1928	88 278	9,3	113 710	5,5	- 25 432	201 988
1929	74 827	-15,2	123 558	8,7	- 48 731	198 385
1930	71 380	-4,6	69 540	-43,7	1 840	140 920
1931	60 226	-15,6	59 935	-13,8	291	120 161
1932	47 972	-20,3	40 718	-32,1	7 254	88 690
1933	58 065	21,0	45 091	10,7	12 974	103 156
1934	73 007	25,7	68 761	52,5	4 246	141 768
1935	76 232	4,4	70 635	2,7	5 597	146 867
1936	93 670	22,9	73 619	4,2	20 051	167 289
1937	109 225	16,6	90 540	23,0	18 685	199 765
1938	115 019	5,3	118 899	31,3	- 3 880	233 918
1939	99 647	-13,4	92 498	-22,2	7 149	192 145
1940	80 904	-18,8	50 035	-45,9	30 869	130 939
1941	91 056	12,5	55 349	10,6	35 707	146 405
1942	126 115	38,5	112 879	103,9	13 236	238 994
1943	196 734	56,0	155 340	37,6	41 394	352 074
1944	177 952	-9,5	126 230	-18,7	51 722	304 182
1945	168 264	-5,4	96 969	-23,2	71 295	265 233
1946	214 580	27,5	118 889	22,6	95 691	333 469
1947	223 301	4,1	244 644	105,8	- 21 343	467 945
1948	196 799	-11,9	275 053	12,4	- 78 254	471 852
1949	247 825	25,9	290 220	5,5	- 42 395	538 045
1950	263 424	6,3	285 664	-1,6	- 22 240	549 088
1951	314 082	19,2	402 086	40,8	- 88 004	716 168
1952	362 914	15,5	555 920	38,3	- 193 006	918 834
1953	396 061	9,1	532 533	-4,2	- 136 472	928 594
1954	334 924	-15,4	478 359	-10,2	- 143 435	813 283
1955	313 346	-6,4	497 637	4,0	- 184 291	810 983
1956	304 990	-2,7	407 340	-18,1	- 102 350	712 330
1957	345 217	13,2	397 125	-2,5	- 51 908	742 342
1958	247 271	-28,4	315 098	-20,7	- 67 827	562 369
1959	353 799	43,1	469 982	49,2	- 116 183	823 781
1960	320 731	-9,3	468 186	-0,4	- 147 455	788 917
1961	346 740	8,1	507 205	8,3	- 160 465	853 945
1962	381 197	9,9	619 447	22,1	- 238 250	1 000 644
1963	368 087	-3,4	687 616	11,0	- 319 529	1 055 703
1964	410 771	11,6	537 229	-21,9	- 126 458	948 000
1965	463 738	12,9	571 953	6,5	- 108 215	1 035 691
1966	490 508	5,8	718 269	25,6	- 227 761	1 208 777
1967	522 334	6,5	684 669	-4,7	- 162 335	1 207 003
1968	496 419	-5,0	763 659	11,5	- 267 240	1 260 078
1969	536 834	8,1	801 236	4,9	- 264 403	1 338 070
1970	588 476	9,6	947 604	18,3	- 359 128	1 536 081
1971	676 602	15,0	1 170 840	23,6	- 494 239	1 847 442
1972	884 969	30,8	1 562 550	33,5	- 677 581	2 447 519

1973	1 317 083	48,8	2 086 216	33,5	- 769 133	3 403 299
1974	1 532 182	16,3	3 777 501	81,1	-2 245 319	5 309 683
1975	1 401 075	-8,6	4 738 558	25,4	-3 337 483	6 139 633
1976	1 960 214	39,9	5 128 647	8,2	-3 168 433	7 088 862
1977	1 753 026	-10,6	5 796 278	13,0	-4 043 252	7 549 304
1978	2 288 163	30,5	4 599 025	-20,7	-2 310 862	6 887 187
1979	2 261 195	-1,2	5 069 432	10,2	-2 808 236	7 330 627
1980	2 910 122	28,7	7 909 364	56,0	-4 999 242	10 819 486
1981	4 702 934	61,6	8 933 374	12,9	-4 230 439	13 636 308
1982	5 745 973	22,2	8 842 665	-1,0	-3 096 692	14 588 639
1983	5 727 834	-0,3	9 235 002	4,4	-3 507 168	14 962 836
1984	7 133 604	24,5	10 757 032	16,5	-3 623 429	17 890 636
1985	7 958 010	11,6	11 343 376	5,5	-3 385 367	19 301 386
1986	7 456 726	-6,3	11 104 771	-2,1	-3 648 046	18 561 497
1987	10 190 049	36,7	14 157 807	27,5	-3 967 757	24 347 856
1988	11 662 024	14,4	14 335 398	1,3	-2 673 374	25 997 422
1989	11 624 692	-0,3	15 792 143	10,2	-4 167 451	27 416 835
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	-9 342 838	35 261 413
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	-7 453 552	34 640 476
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	-8 156 426	37 585 684
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	-14 083 303	44 773 436
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5 164 147	41 375 891
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	-10 064 867	72 733 299
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	-15 494 708	87 612 886
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	-22 086 856	116 592 528
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	-34 372 613	160 706 919
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7	-43 297 743	190 250 559
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5	-54 041 498	225 110 850
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8	-62 790 965	277 334 464
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	-69 936 378	333 990 770
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	-38 785 809	243 071 034
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7	-71.661.113	299 427 551
2011	134 907 074	18,5	240 841 698	29,8	-105.934.624	375 748 772

EK 2. İhracat Dayalı Büyüme Hipotezini Test Eden Çalışmaların Özeti

Yazarlar	Örneklem	Çalışma Dönemi	Yöntem				Sonuçlar
			Veri seti	Ekonomik büyüme	İhracat	Ekonometri tekniği	
Emery (1967)	50	1953-1963 Ortalamaları	Kesit	GSMH büyüme	İhracat artışı	EKK	İDBH destekler
Syron ve Walsh (1968)	50	1953-1963	Kesit	GSMH büyüme	İhracat	EKK	İDBH destekler
Serven (1968)	50	1953-1963	Kesit	GSMH büyüme	Büyüme ve İhracat	EKK	İDBH destekler
Kravis (1970)	37	1835-1966	Kesit	GSMH	İhracat artışı	Spearman korelasyon	İDBH destekler
Michaely (1977)	41	1950-1973	Kesit	Kişi başına GSMH büyüme	İhracat payı Büyüme	Spearman korelasyon	İDBH destekler
Balassa (1978)	11	1960-1973	Kesit	Reel GSMH büyüme	Gerçek ihracat büyüme	Spearman korelasyon, EKK, üretim fonksiyonu	İDBH destekler
Heller ve Porter (1978)	41	1950-1973	Kesit	GSMH	ihracat	Spearman korelasyon	İDBH destekler
Fajana (1979)	1	1954-1974 Nijerya	Zaman serisi	GSYİH büyüme	İhracat değişimi ve Payı	EKK	İDBH destekler
Tyler (1981)	55 & 49	1960-1977 Orta gelirli en az gelişmiş ülkeler	Kesit	Reel GSMH büyüme ve kişi başına düşen GSMH	Gerçek ihracat büyüme	Pearson ve Spearman korelasyon, EKK, üretim fonksiyonu	İDBH destekler
Feder (1983)	32	1964-1973	Kesit	GSYİH büyüme	İhracat büyüme ve değişimi	EKK, üretim fonksiyonu	İDBH destekler
Kavoussi (1984)	73	1960-1978 Düşük, orta ve az gelirli ülkeler	Kesit	Reel GSYİH büyümesi	Gerçek ihracat büyüme	Spearman korelasyon, EKK, üretim fonksiyonu	İDBH destekler
Balassa (1985)	43	1973-1979 Yarı sanayileşmiş ülkeler	Kesit	Reel GSMH büyüme	Gerçek ihracat büyüme	EKK, üretim fonksiyonu	İDBH destekler

Jung ve Marshall (1985)	37	1950-1981 En Az Gelişmiş Ülkeler	Zaman serisi	Reel GSMH ve GSYİH	Gecikmeli reel ihracat artışı	EKK, Granger nedensellik testi	(Endonezya, Mısır, Costa Rica ve Ekvador) destekler
Ram (1985)	73	1960-1970 1970-1977 Düşük, orta ve az gelirli ülkeler	Zaman serisi iki alt döneme	Reel GSYİH büyümesi	Gerçek ihracat büyümesi	Şartname önyargı ve varyans için EKK, Beyaz testi	İDBH destekler
Chow (1987)	8	1960-1980 NIC	Zaman serisi	İmalat üretim artışı	Mamul malların ihracat büyümesi	Sim nedensellik Testi (1972), iki değişkenli modeli	İDBH destekler. Karşılıklı nedensellik mevcut.
Darrat (1987)	4	1955-1982 Dört küçük ejderha	Zaman serisi	Reel GSYİH büyümesi	Gecikmeli reel ihracat artışı	EKK, Beyaz testi, iki değişkenli modeli	(Kore Cumhuriyeti) destekler
Heitger (1987)	36	1950-1970 Ortalamaları	Kesit	Kişi başına reel GSYİH	GSYİH içindeki payı ihracat	EKK, geçici üretim fonksiyonu	Tradeliberalization için destekler.
Ram (1987)	88	1960-1972 1973-1982 Düşük, orta ve az gelirli ülkeler	Kesit iki alt-dönemler	Reel GSYİH büyümesi	Gerçek ihracat büyümesi	EKK, üretim fonksiyonu	İDBH destekler. Karşılıklı nedensellik mevcut.
Moschos (1989)	71	1970-1980 Ortalamaları	Kesit	Reel GSYİH büyümesi	Gerçek ihracat büyümesi	EKK, üretim fonksiyonu	İDBH destekler Karşılıklı nedensellik mevcut.
Colombatto (1990)	47	1971,1978 ve 1985	3 ayrı Kesit			EKK, korelasyon katsayıları	İhracata dayalı büyüme hipotezi reddeder.
Fosu (1990)	28	1960-1970 1970-1980 Afrika ülkeleri	Pooled kesitsel iki dönem	GSYİH büyüme	Mal ihracatı büyüme oranı	EKK, üretim fonksiyonu	İDBH destekler
Kugler (1991)	6	1970 (1) - 1987 (4) Endüstriyel ülkelerde	Zaman serisi	GSMH	Gerçek ihracat büyümesi	ADF birim kök, Johansen ait prosedürü, Katma Değer	(Fransa, Batı Almanya) destekler.
Afxentiou & Serletis (1991)	16	1950-1985 Sanayi ülkeleri	Zaman serisi	Reel GSMH büyüme	Gerçek ihracat büyümesi	Phillips-Perron birim kök, Granger nedensellik testleri	(ABD ve norway) çift yönlü bir nedensellik mevcut.
Sengupta (1991)	5	1967-1986 Güney-Doğu	Zaman serisi	Reel GSYİH	Gerçek ihracat	EKK, üretim fonksiyonu	İDBH destekler

		Asya (Kore Cumhuriyeti)		büyümesi	büyüme		
Serletis (1992)	1	1870-1985 Kanada	Zaman serisi	RGSMH büyüme	Gerçek ihracat büyüme	ADF birim kök, Granger nedensellik testleri	Kısa vadede ihracata dayalı büyüme hipotezi destekler
Han & Saqib (1993)	1	1972-1988 Pakistan	Zaman serisi	GSYİH büyüme	Gerçek ihracat büyüme	3SLS, üretim fonksiyonu	İDBH destekler
Lussier (1993)	24 ve 19	1960-1990 Afrika ekonomilerinin	Kesit ve panel veri	GSYİH büyüme	Gerçek ihracat büyüme	Üretim fonksiyonunun EKK, 4 sürümleri	Panel veri hipotezi destekler
Sheehy (1993)	31 & 65	1960-1970 Yarı sanayileşmiş ülkeler	Kesit	GSYİH büyüme	Gerçek ihracat büyüme	EKK, üretim fonksiyonu	Nonexport sektörü karşılaştırıldığında ihracat sektöründe yüksek verimlilik tutarsız
Greenaway & Sapsford (1994)	19	1957-1985 1970 - 1985 1971 - 1985	Zaman serisi	Reel GSYİH büyümesi	Reel ihracat büyüme ve değişimi	Üretim fonksiyonunun EKK, 3 sürümleri	İDBH destekler
Lee & Cole (1994)	73	1960-1970 1970-1977	Çapraz	Reel GSMH büyüme	Gerçek ihracat büyüme	2SLS, üretim fonksiyonu, Hausman testi	İhracat ve büyüme arasında iki yönlü bir nedenselliğin varlığını destekler.
Van den Berg & Schmidt (1994)	17	1960-1987 Latin Amerika	Zaman serisi	Reel GSYİH büyümesi	Gerçek ihracat büyüme	Phillips-Perron birim kök, EG iki aşamalı bir prosedür, EKK, Katma Değer, üretim fonksiyonu	Kosta Rika hipotezi doğrulanmıştır.
Jin (1995)	4	1976 (2) - 1993 (2) Asya Dört küçük kaplanlar	Zaman serisi	Reel GSYİH	Gerçek ihracat	F-testleri, (ADF)	Çift yönlü nedensellik kısa vadede bulundu.
Figuroa de la Barra & Letelier-Saavedra (1994)	1	1979 (1) - 1993 (4) Şili'de	Zaman serisi üç aylık	Reel GSYİH	Gerçek ihracat ve değişimi	ADF birim kök, Katma Değer, Johansen ait prosedürü	İDBH destekler

Henriques & Sadorsky (1996)	1	1870-1991 Kanada	Zaman serisi	Reel GSYİH büyümesi	Gerçek ihracat büyüme	ADF birim kök, Katma Değer, Johansen ait prosedürü, Granger nedensellik testi	İhracat-büyüme hipotezi reddedilir.
Al-Yousif (1997)	4	1973-1993 Arap Körfez ülkeleri	Zaman serisi	Reel GSYİH büyümesi	ihracat değişim / reel büyüme	ADF birim kök testleri, Beyaz testi, üretim fonksiyonu	Kısa vadede destekler
İslam (1998)	1	Asya'nın 1967-1991 NIC	Zaman serisi	Reel GSYİH büyümesi	İhracat büyüme ve değişimi	ADF birim kök testleri, Granger nedensellik testi, hata düzeltme modeli	Kısa vadede destekler
Shan ve Sun (1998)	1	1978 (5) - 1996 (5) Çin	Zaman serisi aylık	Gerçek sanayi üretimi	İhracat artışı	Ad hoc üretim fonksiyonu, VAR	İki yönlü bir nedensellik belirtir.
Begüm ve Şemseddin (1998)	1	1961-1992 Bangladeş	Zaman serisi	Reel GSYİH	İhracat büyüme ve değişimi	EKK, VAR üretim fonksiyonu, MLE tahmini ve kemer modeli	Hipotezi destekler.

Kaynak: Medina-Smith (2001), "Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid for Developing Countries? A Case Study Of Costa Rica", pp. 6-9

EK 3. Reel Gsyih Değişkeni İçin Birim Kök Test Sonucu

Null Hypothesis: $D(\text{GSYIH\_REEL\_SA})$ has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=13)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-13.24659	0.0000
Test critical values:	1% level		-3.469933	
	5% level		-2.878829	
	10% level		-2.576067	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: $D(\text{GSYIH\_REEL\_SA},2)$				
Method: Least Squares				
Date: 08/26/12 Time: 17:07				
Sample (adjusted): 1998M03 2011M12				
Included observations: 166 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
$D(\text{GSYIH\_REEL\_SA}(-1))$	-1.033293	0.078004	-13.24659	0.0000
C	24.20983	8.533408	2.837065	0.0051
R-squared	0.516897	Mean dependent var		0.570492
Adjusted R-squared	0.513951	S.D. dependent var		154.2148
S.E. of regression	107.5142	Akaike info criterion		12.20510
Sum squared resid	1895727.	Schwarz criterion		12.24259
Log likelihood	-1011.023	Hannan-Quinn criter.		12.22032
F-statistic	175.4720	Durbin-Watson stat		1.998614
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 3. Z1 Değişkeni İçin Birim Kök Test Sonucu

Null Hypothesis: $Z1R$ has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=13)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-4.015577	0.0017
Test critical values:	1% level		-3.469691	
	5% level		-2.878723	
	10% level		-2.576010	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: $D(Z1R)$				
Method: Least Squares				
Date: 08/26/12 Time: 17:09				
Sample (adjusted): 1998M02 2011M12				
Included observations: 167 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
$Z1R(-1)$	-0.174041	0.043341	-4.015577	0.0001
C	-40.26502	10.80442	-3.726717	0.0003
R-squared	0.089026	Mean dependent var		-0.834570
Adjusted R-squared	0.083505	S.D. dependent var		60.84245
S.E. of regression	58.24675	Akaike info criterion		10.97916
Sum squared resid	559792.8	Schwarz criterion		11.01650
Log likelihood	-914.7596	Hannan-Quinn criter.		10.99431
F-statistic	16.12486	Durbin-Watson stat		2.083401
Prob(F-statistic)	0.000090			

EK 3. Z2 Değişkeni İçin Birim Kök Test Sonucu

Null Hypothesis: Z2R has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=13)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-7.488780	0.0000
Test critical values:	1% level		-3.469691	
	5% level		-2.878723	
	10% level		-2.576010	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(Z2R)				
Method: Least Squares				
Date: 08/26/12 Time: 17:10				
Sample (adjusted): 1998M02 2011M12				
Included observations: 167 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Z2R(-1)	-0.506368	0.067617	-7.488780	0.0000
C	-28.64533	5.181154	-5.528755	0.0000
R-squared	0.253670	Mean dependent var		-0.138011
Adjusted R-squared	0.249147	S.D. dependent var		52.41767
S.E. of regression	45.42085	Akaike info criterion		10.48172
Sum squared resid	340403.8	Schwarz criterion		10.51906
Log likelihood	-873.2239	Hannan-Quinn criter.		10.49688
F-statistic	56.08183	Durbin-Watson stat		2.251401
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 3. Z3 Değişkeni İçin Birim Kök Test Sonucu

Null Hypothesis: D(Z3R_SA) has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=13)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-19.54282	0.0000
Test critical values:	1% level		-3.469933	
	5% level		-2.878829	
	10% level		-2.576067	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(Z3R_SA,2)				
Method: Least Squares				
Date: 08/26/12 Time: 17:15				
Sample (adjusted): 1998M03 2011M12				
Included observations: 166 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(Z3R_SA(-1))	-1.397575	0.071514	-19.54282	0.0000
C	0.631144	0.387420	1.629096	0.1052
R-squared	0.699591	Mean dependent var		0.027244
Adjusted R-squared	0.697759	S.D. dependent var		9.050508
S.E. of regression	4.975649	Akaike info criterion		6.058964
Sum squared resid	4060.162	Schwarz criterion		6.096458
Log likelihood	-500.8940	Hannan-Quinn criter.		6.074183
F-statistic	381.9218	Durbin-Watson stat		2.132177
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 3. Z4 Değişkeni İçin Birim Kök Test Sonucu

Null Hypothesis: D(Z4R) has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 12 (Automatic - based on SIC, maxlag=13)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-3.189442	0.0225
Test critical values:	1% level		-3.473096	
	5% level		-2.880211	
	10% level		-2.576805	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(Z4R,2)				
Method: Least Squares				
Date: 08/26/12 Time: 17:16				
Sample (adjusted): 1999M03 2011M12				
Included observations: 154 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(Z4R(-1))	-2.196524	0.688686	-3.189442	0.0018
D(Z4R(-1),2)	0.603268	0.664127	0.908361	0.3652
D(Z4R(-2),2)	0.484190	0.613571	0.789134	0.4314
D(Z4R(-3),2)	0.304806	0.558003	0.546243	0.5858
D(Z4R(-4),2)	0.123863	0.506911	0.244349	0.8073
D(Z4R(-5),2)	-0.008024	0.451988	-0.017752	0.9859
D(Z4R(-6),2)	-0.117826	0.398022	-0.296029	0.7676
D(Z4R(-7),2)	-0.326515	0.345697	-0.944514	0.3465
D(Z4R(-8),2)	-0.467862	0.293317	-1.595070	0.1130
D(Z4R(-9),2)	-0.551268	0.238878	-2.307740	0.0225
D(Z4R(-10),2)	-0.812893	0.186654	-4.355067	0.0000
D(Z4R(-11),2)	-0.850595	0.138691	-6.133028	0.0000
D(Z4R(-12),2)	-0.263427	0.082260	-3.202361	0.0017
C	-0.342832	1.210893	-0.283123	0.7775
R-squared	0.841260	Mean dependent var		0.094945
Adjusted R-squared	0.826519	S.D. dependent var		35.76588
S.E. of regression	14.89684	Akaike info criterion		8.326684
Sum squared resid	31068.23	Schwarz criterion		8.602770
Log likelihood	-627.1546	Hannan-Quinn criter.		8.438829
F-statistic	57.07257	Durbin-Watson stat		2.054153
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 3. Z5 Değişkeni İçin Birim Kök Test Sonucu

Null Hypothesis: Z5R has a unit root				
Exogenous: Constant, Linear Trend				
Lag Length: 2 (Automatic - based on SIC, maxlag=13)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-3.476300	0.0453
Test critical values:	1% level		-4.014635	
	5% level		-3.437289	
	10% level		-3.142837	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(Z5R)				
Method: Least Squares				
Date: 08/26/12 Time: 17:17				
Sample (adjusted): 1998M04 2011M12				
Included observations: 165 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Z5R(-1)	-0.295670	0.085053	-3.476300	0.0007
D(Z5R(-1))	-0.535392	0.092629	-5.779977	0.0000
D(Z5R(-2))	-0.222179	0.077189	-2.878389	0.0045
C	12.82540	4.056304	3.161843	0.0019
@TREND(1998M01)	-0.037344	0.017269	-2.162479	0.0321
R-squared	0.425056	Mean dependent var		-0.110201
Adjusted R-squared	0.410682	S.D. dependent var		9.757845
S.E. of regression	7.490808	Akaike info criterion		6.895065
Sum squared resid	8977.953	Schwarz criterion		6.989184
Log likelihood	-563.8428	Hannan-Quinn criter.		6.933271
F-statistic	29.57198	Durbin-Watson stat		1.948070
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 4. Johansen Cointegration Test Sonuçları

Date: 08/26/12 Time: 17:21				
Sample (adjusted): 1998M03 2011M12				
Included observations: 166 after adjustments				
Trend assumption: Linear deterministic trend				
Series: GSYIH_REEL_SA Z3R_SA Z4R				
Lags interval (in first differences): 1 to 1				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.167427	37.14548	29.79707	0.0059
At most 1	0.039698	6.728670	15.49471	0.6094
At most 2	2.65E-05	0.004399	3.841466	0.9463
Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.167427	30.41681	21.13162	0.0019
At most 1	0.039698	6.724271	14.26460	0.5222
At most 2	2.65E-05	0.004399	3.841466	0.9463
Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				

EK 5. Vector Error Correction Kointegrasyon Ve Hata Düzeltme Tahmin Sonucu

Vector Error Correction Estimates			
Date: 08/26/12 Time: 17:22			
Sample (adjusted): 1998M03 2011M12			
Included observations: 166 after adjustments			
Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]			
KOİTEGRASYON TAHMİN SONUCU			
Cointegrating Eq:	CointEq1		
GSYIH_REEL_SA(-1)	1.000000		
Z3R_SA(-1)	-40.98302		
	(5.23712)		
	[-7.82548]		
Z4R(-1)	38.01064		
	(3.69630)		
	[10.2834]		
C	-9267.526		
HATA DÜZELTME TAHMİN SONUCU			
Error Correction:	D(GSYIH_REEL_SA)	D(Z3R_SA)	D(Z4R)
CointEq1	-0.014162	0.000486	-0.010756
	(0.01265)	(0.00058)	(0.00220)
	[-1.11969]	[0.84207]	[-4.89632]

EK 6. Granger Nedensellik Sonuçları (Kısa Dönemli İlişkiler)

VEC Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Date: 08/26/12 Time: 17:23			
Sample: 1998M01 2011M12			
Included observations: 166			
Dependent variable: D(GSYIH_REEL_SA)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(Z3R_SA)	0.308469	1	0.5786
D(Z4R)	0.094540	1	0.7585
All	0.595821	2	0.7424

ÖZGEÇMİŞ

- 1984 Kars İli Kağızman İlçesinde doğdu.
- 1996 Kağızman Şair Hıfzı İlk Okulu'nu bitirdi.
- 1999 Ankara Demetevler Ortaokulu'nu tamamladı.
- 2003 Kağızman Lisesi'ni bitirdi.
- 2009 Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümünden mezun oldu.
- 2010 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans sınavını kazandı.